

Ёш гвардия 3

1982 йил, март

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

Бош редактор:

Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД

Гулчеҳра ЖУРАЕВА

Андрей ДЕМЕНТЬЕВ

Олим ИСМОИЛОВ

Фёдор КАМОЛОВ

Мурод МАНСУРОВ

(бош редактор
ўринбосари)

Омон МАТЖОН

Йўлдош СУЛАЙМОН

Худойберди ТУХТАБОЕВ

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ

Улмаамбет ХУЖАНАЗАРОВ

Абдулла ШЕР

(масъул секретарь)

Уриё ЭДЕМОВА

Иброҳим ҒАФУРОВ

Ўткир ҲОШИМОВ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

АЗИЗ ПАРТИЯ! СЕНИНГ ҚУДРАТ-
ЛИ ВА НУРАФШОН ЗЕҲНИНГ, ТА-
ЛАБЧАН ВА МЕҲРИБОН ОНА ДАСТИ
КАБИ ҚУЛИНГ БОР. СЕН ДОИМ ЎЗ
ЁЗУВЧИЛАРИНГГА ЗАРУР КЎМАК
БЕРИШ ЙЎЛИНИ ТОПА БИЛАСАН,
УЛАР СЕНИНГ ЭЪТИБОРИНГ, МЕҲ-
РИНГ ТУФАЙЛИ, ПАРТИЯ, СЕНГА ВА
ВАТАНГА МУНОСИБ ЯНГИ АСАРЛАР
ЯРАТГАНДА СОВЕТ ҲАМДА ЧЕТ ЭЛ
КИТОБХОНИ ЧИН ЮРАҚДАН ЎЗ ТА-
ШАККУРИНИ БИРИНЧИ НАВБАТДА
СЕНГА БИЛДИРАДИ!

Михаил ШОЛОХОВ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

БУ СОНДА:

Уткир ҲОШИМОВ.

«Дунёнинг ишлари» қиссаси:

...Эрмон бува ваъда қилган Олтмиш-вой аканинг қирқ газли қиличи менга насиб этмади. Унинг ўзи ҳам, қиличи ҳам урушдан қайтмади. Уша йили биринчи қор тушган куни Эрмон бува яна битта афсона айтиб берди. Бу чўпчакни атиги бир марта айтган бўлса ҳам, негадир хотирамда сақланиб қолган...

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА.

Шеърлар туркуми:

Қуёшнинг қўллари силаркан бошим,
Баҳоринг умримни безаркан

ҳотам,

Артиб қўяркансан, гар оқса

ёшим,

Оллоҳим эканинг биламан, Ватан!
Қимдир этмоқ бўлса сени бартараф,
Хатар шамоллари эсса дафъатан,
Сен турсанг гўдакдай ҳимояталаб,
Паноҳинг эканим биламан, Ватан!

Тоҳир МАЛИК.

«Бир кўча, бир кеча» қиссаси:

... — Эртага мен ҳам лауреат бўламан.

— Қанақасига?

— Эртага мен ҳам минг сўм ишлайман. Ҳали айтдим-ку. Минг сўм — лауреат деганими, ахир? Бу ёғини суриштираманг, хотин, эржонинг ҳар ойда бир лауреат бўлади...

Ўткир ҲОШИМОВ

ДУНЁНИНГ ИШЛАРИ

АСАРНИНГ ЯНГИ БОБЛАРИ

ҚАСАМ

Ойимнинг ғалати одати бор: олти яшар ўғилчамни доимо эргаштириб юради. Шунинг учун бўлса керак, маҳалладаги мен танимайдиган одамларни шу бола билади. Жамики янгиликларни ҳам ундан эшитаман: кимнинг келини Ҳасан-Ҳусан туққан, кимнинг ўғли армиядан қайтган, кимнинг кизига қай кун, қай соатда тўй келади...

Бир куни ишдан келсам, ўғилчам тантана билан эълон қилди:

— Алиш жинни экан!

Кулиб юбордим:

— Қайси Алиш?

— Алишер-да!

— Нега энди жинни бўларкан?

— Жинни-да! — деди ўғлим ишонч билан. — Бўлмаса, нонни нега отади?

— Чатоқ кипти, — дедим бош чайқаб. — Нонни отиш яхши эмас.

— Жинни-да! — деб такрорлади ўғлим яна. — Эрталаб адаси нонга сарёғ суриб берган эди, «Ёғни қалин сурибсиз», деб отворди. Адасиям жинни экан.

— Нима?

— Адасиям жинни!

Муштдек боланинг бу гапидан жаҳлим чиқди:

— Аҳмоқ! Нега унақа дейсан?

Ўғлим эсанкираб қолди. Кўзларини катта-ката очганча жавдираб турди-ю, бари бир гапидан қайтмади:

— Жинни! Узиям жинни, адасиям жинни!

Шу гап устига ойим келиб қолди. Жаҳл билан тўнғилладим:

— Нима бўлган бу болага?

Ойим аввал ўғлимга, кейин менга қараб сўради:

— Нима қилди?

— Ўзидан катта одамни «жинни» дейди!

— Кимни? — дея ойим ўғлимга синчиклаб тикилди. Ўғлим зада бўлган қушчадек хурпайиб олган, аммо кўзи ёниб турар эди.

Расми Р. Зуфаров чизган.

«Асар аста-секин ёзиладими ёки бирйўла туғиладими?», деган савол кўпда буён бахсларга сабаб бўлмоқда. Баъзи адиблар: «Биз илҳом келишини кутиб ўтирмаймиз, ҳар куни ёзаверамиз», дейдилар. Эҳтимол, бундай иш усули ҳам яхшидир. У кишини ички интизомга ўргатади — ижодий маҳсул ошади. Бироқ мен бунга ҳеч ўрганолмадим. Ойлаб, ҳатто йиллаб иш столига яқинлашолмай юраман. Аммо вақт-соати билан шундай пайт келадики, кўнглимдаги дардларни тўкиб солмасам, чидаёлмайдиган бўлиб қоламан Яъни, ёзилажак нарсга қалб амрига айланади. Шундай ҳолатдагина кўлимга қалам оламан. Балки, илҳом деганлари шудир. Ахир, буюк Толстой ҳам: «Энди ёзмасам туролмайман, деган вазиятга тушгандагина ёзиш керак», дейди-ку!

Баъзан муайян бир машқнинг туғилиш жараёни қизиқ кечади. Гарчанд, асарнинг бош ғояси, композицион қурилмаси, концепция ва образлар системаси, сюжет бурилишлари умуман маълум бўлса-да, уни олдиндан «роман», «қисса» ёки «ҳикоя» деб аташ мушкул. Қалбингиз кўшиғига айланган дардларни сирдош, донишманд дўст — китобхонга сўйлаш истаги борлигингизни буткул чулғаб олади. («Дард» деган сўзни кўп ишлатайман. Ижодкорнинг дарди — «дард-ҳасрат» дегани эмас. Бу ўринда «дард» сўзи «меҳр» маъносини англатади: халққа, ватанга меҳр, ўзи яшаётган жамиятга меҳр... Бинобарин, ижодкорнинг истеъдоди қанча катта бўлса, дарди ҳам шунча катта бўлади).

«Дунёнинг ишлари» асарининг вужудга келиши ўзига хос тарихга эга. Оламдаги энг яқин одамим — онамдан айрилиб қолгач, онам ҳақида, умуман — жафокаш, мушфиқ оналар ҳақида, қолаверса, «бири кам дунё»нинг ишлари ҳақида уч-тўртта шингил ҳикоя ёзиш заруратини ҳис этдим. Дастлаб баъзи новеллалар туғилди, уларнинг айримлари «Гулистон» журналида босилиб чиқди, кейин эса туркум ҳикоялар вужудга келди. Бироқ, куйдирувчи бир ҳис ҳамон юрагимни ўртарди. Ҳар бир ҳикоя мустақил асар бўлса-да, улар орасида, бир қарашда кўзга ташланмайдиган, аммо бевосита ички боғлиқлик мавжуд эди. Шу тариқа ўзига хос бадий шаклдаги бир қисса дунёга келди. Асарнинг бир қисми «Саодат» журналида, тўлиқ ҳолда эса «Шарқ юлдузи»да эълон қилинди; эрта-индин китоб бўлиб чиқади. Аммо, яна ўша чидаб бўлмас зарурат мени бу асарни давом эттиришга ундади. Хуллас, «Дунёнинг ишлари» қайси жанрда яратилди — буни ўзим ҳам айтолмайман...

Студентлик пайтларимиздаёқ «Ёшлик» журнали тезроқ чиқса эди», деб орзу қилиб юрардик. Партия ва ҳукуматимизнинг ёш ижодкорларга доимий ғамхўрлиги туфайли орзумиз ушалди. Бу ғамхўрликдан ижодкорларгина эмас, аввало, китобни яхши кўрадиган, адабиётга чин дилдан иҳлос қўйган халқимиз баҳраманд бўлмоқда. «Ёшлик» журналининг дастлабки сонлари ўқувчилар ўртасида қўлма-қўл бўлиб кетди, ёшларнинг семимли журналига айланди. Имоним комилки, «Ёшлик» яна кўп авлодлар қалбига ҳарорат бахш этади, уларнинг қадрдон дўстига айланади.

Шу боисдан ушбу машқларимни «Ёшлик» журналига мамнуният билан, «Ёшлик» ўқувчилари ҳукмига эса ҳаяжон билан тақдим этаман.

МУАЛЛИФ

— Э, қаёқдан билай, аллақайси Алишнинг отасини ҳақорат қиляпти!

Ойим негадир жилмайди:

— Ҳа, анови Карим лайлакни айтаётгандир-да. Базада ишлайдиган Карим лайлак бор-ку?

Кулиб юбормаслик учун лабимни тишладим. Болалигимизда ўзимиз ҳам уни «Лайлак» деб чақирардик. Орамизда энг новча бола шу эди. Еттинчи синфни битиргач, мактабни ташлаб кетган. Бирдан шу эсимга тушди, тушди-ю, аранг ўзимни босдим. Боланинг олдида сир бергим келмай атайлаб қовоғимни солдим.

— Лайлак бўлса бордир. Лекин, нега «жинни» бўлар экан? Бу тентак кап-катта одамни нимага унақа дейди?

— Жинини «жинни» дейди-да! — Ойим ўғлимнинг бошини силади. — Алиш нонни отган экан, отаси тарсакилаб урибди.

— Тўғри қипти! — дедим ишонч билан. — Эси бор экан.

Ойим бош чайқади.

— Тўғрилиқка тўғри-ку, лекин боласини: «Нимага нонни отасан?!», деб урмабди-да! Нон ёғли томони билан гиламга тушган экан, «Нега гиламни ифлос қилдинг?!», деб урибди. Нонни олиб деразадан кўчага улоқтирибди. Эси бўлса, шунақа қиладими? Гилам азизми, нонми? — У шундай деб ўғлимнинг бошини силаб қўйди. — Юр, болам.

Ўғлим менга ғолибона қиёфада бир қараб қўйди-да, ойимга эргашди.

Ўйланиб қолдим. Ростдан ҳам, эси бор одам шундай қиладими? Демак, боланинг гапида жон бор экан-да.

Ахир, яқиндагина эмасмиди: Карим лайлак билан бир бурда нонни таллашиб еганларимиз... Наҳот, одамзод кўрган кунини шунчалик тез унутса?!

Эсимда, ўшанда иккинчи синфда ўқирдик. Қиш эди. Дарсдан озод бўлгач, мактаб дарвозаси олдидаги майдончада қорбўрон ўйнадик. Қуёш чарақлаб турар, қор эриб юмшоқ бўлиб қолган, бир ҳовучини олиб ғижимласанг, тошдек қаттиқ «копток»ка айланар эди.

Уйин айна қизиганда 2-«Б»даги болалар ҳам дарсдан чиқишди. Синфма-синф «жанг» бошланди. Қорбўрондан қизлар ҳам бенасиб қолишмади — битта-иккитасига «ўқ» тегди. Навбатдаги «копток»ни думалоқлаётган эдим, қулоғим остида таҳдидли овоз эшитилди:

— Э, бола бўлмай башаранг курсин!

Қаддимни ростлаб қарасам, тепамда Сепкилли хола-нинг қизи Саида турибди.

— Нима қилдим? — дедим чийиллаб. — Мен сени урмадим-ку?

— Уришни кўрсатиб кўяман сенга! — Саида китоб тўла жилди билан қўлоқашлаб бошимга тушироқчи эди, нарироқда турган Карим лайлак дўлиса қилди:

— Ҳой, сарик машақ! Бор, йўлингдан қолма!

— Нима?! — Саида ўғли болалардек, Каримга хезланди. — Вой, лайлак-эй!

— Ким лайлак?! — Карим кўзини ола-кула қилди.

— Сен! Сен лайлак! — деди Саида бижирлаб. — Новча терак, жиш керак! Этимас, телиш керак!

— Мана сенга телиш! — Карим кўлидаги думалоқланган қорни кўчининг борона отди. Саида юзини чангаллаганча чирқиллаб соғди.

— Вой, кўзим! Вой, кўзим! Кўзимни чиқарди!
Азбаройи эсанкираганимдан Саиданинг юзига ёпишган
корни апил-тапил арта бошладим.

— Ёмон тегдими, Саид? — деб сўрадим ачиноиб.
— Башаранг курсин! — Саида бирдан юзимга чанг
солди. — Нега урасан, балага йўлиққур!

Бирпасда ҳамма тумтарақай бўлиб кетди. Саида йиғла-
ганча уйига югурди.

Уйга қайтишга юрагим дов бермади. Болалар билан
хмалак учиб, атай кечроқ келдим. Аммо, бари бир ўзим
йиғлагандек бўлди.

Эшик олдида ойим билан гаплашиб турган Сепкилли
толани узоқдан кўрдиму юрагим шув этди.

— Нимага Саидани урдинг?! — деб сўради ойим дар-
ғазаб оҳангда.

— Мен урганим йўқ, — дедим ерга қараб.
Гапга Сепкилли хола аралашди:
— Кўзи чиқиб кетишига сал қолибди-ку! Сениям кў-
зинг чиқиб қолдими энди?!

— Мен урмадим, — дедим яна бош чайқаб. Овозим
йиғламсираб чиқар, худди айбдордек сўроқ беришим бат-
тар алам қилар эди.

— Кўзига қон қуйилиб кетибди-я! — Сепкилли хола
жаҳл билан қўл силтади. — Кўр бўп қолса, нима бўлар-
ди? Дадаси эшитса, нақ бутингни йиртиб ташлай-
ди-я!

— Мен урмадим! — дея алам билан тепиндим. — Ур-
мадим! Нон урсин агар, урмадим!

Қуруқ тухматга қолганимни тушунар, деган умидда
ойимнинг кўзига қарадим. Бироқ, унинг нигоҳида бояги-
дан ҳам қаҳрлироқ ифода пайдо бўлди.

— Аҳмоқ! — деди товуши титраб. — Йўқол кўзимдан!
Индамай уйга кириб кетарканман, орқамдан Сепкилли
толанинг юпатувчи оҳангдаги овози эшитилди:

— Унақа қилмагин-да, куёвбола! Саини сенга бера-
ман, деб юрсам... — Кейин ойимни тинчлантирди: — Бо-

ла-да, бугун уришади, эртага ярашади. Хафа бўлманг,
овсинжон...

Ойим жаҳл билан алланима деди. Мен эшитмадим. Эши-
тишни хоҳламасдим ҳам. Ахир, ростдан ҳам мен урма-
дим-ку, нега ойим ишонмайди?!

Сандал четига ётиб, бошимни кўрпага буркаб олдим.
Бир оздан кейин ойимнинг овози келди:

— Тур, чойингни ич.
— Керакмас, — дедим ётган жойимда. Бекорга дакки
эшитганим қаттиқ алам қиларди, ойимдан аразлаган
эдим.

Бир зум ўтгач, ойим кўрпани тортди:
— Турақол, ўғлим.

Унинг ялигган оҳангда гапириши алашимни баттар
ошириб юборди.

— Керакмас, керакмас! — дедим йиғламсираб. — Мен
урганим йўқ-ку!

Ойим оҳиста бошимни силади.
— Биламан, сен урмагансан, — деди секин. — Аммо,
билиб қўй: бундан кейин сира нонни ўртага қўйиб қасам
ичмагин, хўпми? Нон — азиз нарса, жон болам! — У қўл-
тиғимдан кўтариб турғизди, икки юзимдан кафти билан
тутиб, кўзимга термилди. — Эсингда бўлсин, бир эмас,
минг карра рост гапни айтганингдаям нонни ўртага қўй-
ма, билдингми!..

Эҳтимол, ўшанда бу гапни яхши тушунмагандирман. Би-
роқ, маъмурчилик бўлиб, ҳамма нарса кўпайганда ҳам,
нон — табаррук, деган фикр хаёлимга михланиб қолди.
Орадан кўп йиллар ўтгач, аллақайси газетада ер юзидаги
аҳолининг учдан икки қисми — уч миллиардча одам ҳо-
зир ҳам нонга тўймаслигини ўқиб қолдим-у, аввалига
ишонмадим. Кейин ойимнинг ўша гапи тагин эсимга туш-
ди. Шунинг учунми, ўғлим ўзидан катта одамни «жин-
ни» деб кулганда, уни кўп койиб ўтирмадим. Аввало,
нонни улоқтирган одамни — кўрган кунини унутган киши-
ни соғ деб бўлмайди. Қолаверса, рост гапни айтгани учун
ўғлимни уришишга ойим ҳам йўл қўймасди.

ИМОН

«Дом»имизнинг биринчи қаватида Клава хола деган кам-
пир яшайди. Ҳеч ким уни отасининг исмини қўшиб «Клав-
дия Фалончиевна», деб атамайди. Клава хола ҳамма
учун — «Клава хола», халос. Бечора, ҳаётда омади юриш-
маган хотин. Заводда ўттиз йил ишлаган. Ёшлигида бева
қолган. Ёлғиз ўғлини деб умрини ўтказган. Айтишларига
қараганда, ўғлини режим билан овқатлантириб, режим
билан ухлатиб, шамолни раво кўрмай ўстирган экан. Би-
роқ фарзандидан ёлчимасди: ўғли уйланиши билан хоти-
никига кўчиб кетди. Шундан кейин Клава хола асабий-
роқ бўлиб қолди. Эшик тагида ўтириб олганча уззуку
ҳаммага дашном бергани берган:

— Ҳой пиёниста, эрталабдан заҳарингга «барматуха»
ичгандан кўра, болангга бир шиша сут олиб берсанг бўл-
майдимми?

— Ҳой олифта, машинангни подьезд тагига қўйма, бу
ер сенга гаражмас!

Баъзан кичкина қизалоғим эшикдан «ҳасрат қилиб» ки-
риб келади:

— Клава хола мени «дурочка», деди.

— Нима қилувдинг?

— Самокатда тез учганмишман.

— Ҳа, энди, ўзинг ҳам тез учмагин-да...

Клава толанинг овози бир кун чиқмай қолган эди,
дарров билинди. Суриштирсам, касалхонага тушибди.
Буйраги хаста экан. Бечоранинг ҳаммага дашном бериб
ўтириши ҳам бир давлат экан, бутун «дом» зерикиб қол-
ди. Икки ҳафтача ўтгандан кейин Клава хола билан ёнма-
ён турадиган қўшнимиз эшик тақиллатиб қолди.

— Юз сўм қарз бериб туринг, — деб илтимос қилди
у. — Клава холага уч юз сўм керак бўлиб қолибди. Икки
юзини қўшнилардан йиғдик.

— Нимага керак экан?

— Анигини билмайман, — деди қўшним елкасини қи-
сиб. — Аммо жудаям зарурмиш.

Орадан бир ойча ўтди. Ишга кетаётиб Клава холага кў-
зим тушди: подьезд тагидаги скамейкада шумшайиб
ўтирибди. Ранги бир ҳолатда, одамларга дашном беради-
ган ҳоли ҳам йўқ.

— Вой-бў, яшариб кетибсиз-ку! — дедим кўнглини кў-
тариш учун.

Клава хола инқиллаб ўрндан турди.

— Раҳмат, ўғлим, — деди негадир таъзим қилиб, —
катта ёрдам бердинг. Пулингни қайтараман, пенсиямдан
йиғиб-йиғиб...

Шундоқ шаддоқ кампирнинг ғарибона таъзим қилиб
туриши менга ғалати таъсир қилди:

— Қизикмисиз, мен сиздан пулни сўраётганим йўқ-ку.
Тузукмисиз ўзи?

— Операциядан яхши чиқдим, — дея Клава хола маъ-
юс жилмайди. — Пул бермасам бўлмади.

— Кимга? — дедим анграйиб.

— Кимга бўларди, врачга!

Беихтиёр ёнига ўтириб қолдим:

— Кимга дейсиз?

— Врачга! — Клава хола менинг соддалигимдан
таажжублангандек, оҳиста бош чайқади. — Уч юз сўм
бермасам бўлмасди. Операция қилмасди. Қилса ҳам,
ярим йилдан кейин ўладиган қилиб кесарди.

Товонимдаги жоним ҳиқилдоғимга келди:

— Нима, хирург сиздан пул сўрадимми?! Ким ўша врач?
Фамилияси нима?

— Э, болам, қўйсанг-чи! — Клава хола қўл силтади. —
Фамилиясини айтганим билан нима ўзгарарди?

— Врач сиздан ростдан ҳам пул сўради-ми?— деб так-порладим гарангсираб.

— Ох, ўғлим-а!— дея Клава хола оғир бош чайқади.— Сўрагани йўқ, сўрагани йўқ. Фақат, «Сешанба кун операция қиламиз», дейди-да, жумага қолдиради, «Жума кун операция қиламиз», дейди-да, сешанбага қолдиради. Одаммисан, демайди. Охири палатадаги касаллар ўргатишди. «Уч юз сўм берсангиз, дарров столга олади», дейишди. Пул беришим билан муомаласи ҳам ўзгарди, ўзи ҳам бошқача бўлиб қолди.— Клава хола маҳзун кулиб кўйди.— Нима ҳам дердим. Врач ҳам одам, ундаям нафс бор. Қуруқ «раҳмат»га муҳтожми? Касалхонага ётишга ордер оламан, десанг, кўлингга қараб туради-ю! Бу-ку бутун бошли операция!

Аблахликнинг, разилликнинг тури кўп. Лекин беморни даволаш учун пора олш...

Орадан икки ҳафтами, уч ҳафтами ўтгач, жиянимнинг тўйида невропатолог бўлиб ишлайдиган узоқ қариндошим билан ёнма-ён ўтириб қолдик. Клава хола эсимга тушиб, қариндошимга бор гапни айтиб бердим. Мен унинг тутақиб кетишини кутган эдим. Қизиқ, қариндошим тутақмади, хотиржам елка қисиб кўяқолди.

— Аввало, сен айтгандақ врачлар кўпмас. Шоли курмакисиз бўлмайди. Қолаверса, докторларга ҳам қийин. Ун олти йил ўқиб, бир юз қирқ сўм олади. На кечаси тиними бор, на кундузи. Уша бир юз қирқ сўм савил қолгурни савдо ходими бир кунда топади.— Қариндошим ғалати кулимсиради.— Яшаш ҳам керак-да, акаси бўйидан! Ундан кейин... Кўл билан тутмагунча нима дейсан? «Пора бердим», деб қайси мард айтади?! Айтса, ўзи-ям қия бўп кетади-ку!

Бутунлай эсанкираб қолдим. Наҳотки, олий маълумотли врач ўзини чайқовчи билан тенглаштиради?! Ахир, давлат уни ўн олти йил бекорга ўқитди-ми, бекорга стипендия бердимми? Мақсад пул топиш бўлса, халатини ечиб ташласин-да, бозорга чиқиб чайқовчилик қилсин!

Йўқ, мен бу галларни қариндошимга айтганим йўқ. Бироқ рангим ўчиб кетганидан у фикримни тушунди.

— Масалан, мен унақа врач эмасман,— деди елкамга қоқиб.— Қўй, кайфиятингни бузма. Арзиманган нарсаларга тажарулик қилаверсанг, невротения бўлиб қоласан.— У кўзимга синчиклаб тикилди.— Мабодо, юрагинг санчимай-дими? Яхшиси, эртага олдимга бор. Бир текшириб кўра-миз.

Қариндошим яна мулойим жилмайиб кўйди. Қадаҳдаги коньякни ичиб, газзигга лимон тишлади. Унга қараб ўтирарканман, беихтиёр болалик хотиралари ёпирилиб келди. Ачинска деган доктор лоп этиб ёдимга тушди.

Доим оппоқ халат кийиб юрадиган, сийрак сочлари нуруний юзига қандайдир файз бағишлаб турадиган бу одамнинг асл фамилияси Ачинский эканини кейин билганман. Уни биринчи марта кўрганда роса кўрққанман. Ёш бола эдим, ҳали мактабга қатнамасдим. Кузда елкамга яра чиқди. Ойим қизил пиёзни кўрга кўмиб босди. Не азоб билан яра ёрилди-ю, ёнидан яна иккитаси чиқди. Энди пиёз ҳам, хамиртуруш ҳам қор қилмай кўйди. Бутун баданимни ҳар биттаси тухумдек келадиган яра босиб кетди. Охири дадам ойимга: «Ачинскага опцикмасанг бўлмайди», деди. Эртасига ойим мени етаклаб, дўхтирхонага олиб борди. Акаларим: «Ачинска мана бундоқ нина билан укол қилади», деб кўрқитиб қўйгани учунми, каталакдек хонага кирдим у дори ҳидини сезиб, хиқиллаб йиғлаб юбордим. Хонадаги курсиларда бири тўтовсиз йўталаётган, бири шилпиқ кўзини кир қийиқчанинг учига ҳадеб артаётган касаллар тизилиб ўтиришарди. Ҳар ким мени ўзича юпатишга уринарди, мен бўлсам баттар йиғлардим. Шу пайт эшигига парда тутилган ичкари хонадан сочи оппоқ, кўзойнак таққан оқ халатли киши чиқиб келди.

— Ким йиғлайди?— деди у ўзбекчани бузиброқ таллаффуз қилиб.

Ачинска дегани шу киши эканини билдим у баттар кўрқиб, ойимнинг пинжиги тикилдим. Шилпиқ кўзли касал ўрнидан кўзгалган эди, дўхтир қўли билан имлаб тўхтатди.

— Очеред балага,— деди-да, негадир жилмайди.

Шунда кўзойнак ортидаги кўм-кўк кўзларда эркин эркаловчи табассум пайдо бўлди.— Ай-яй-яй!— деди у бош чайқаб.— Угил бала йиғламайди.— У... — Ох, какой якши бала!

Ачинска кўлимдан тутган эди, беихтиёр Деразасига оппоқ парда тутилган хонага кўзим кўйлагимни ечди. Дўхтир ҳозир укол қилади деб иллагагим учиб кетди. Бироқ, у укол қилмади. Яра билан бефойда бўлганча пайпаслаб кўрди, кейин алаҳшидай жигарранг, сассиқ дори суртди. Агар шунда ҳам тузалмаса, қон қуямиз, деб ойимга тушунтирди. «Бир етаётганимизда тагин жилмайиб кўйди:

— Якши бала. Маладес бала!

...Қишда шу одам бизга яна бир яхшилик келди. Эсимда, ўша йили қиш жуда қаттиқ келган эди. Бизнинг эхтимол, ўтин-кўмиримиз йўқлиги учун шундай тушгандир. Ҳар қалай, дераза у ёқда турсин, эшиги девордан ҳам қиров босиб ётарди. Ҳаммамиз чопон теллаб кийиб ўлардик. Танчага оёқ тикқан билан бефойда сиздан писиллайди, кўрпа геккан жойини чаёндек чақадан — қандан тафт ўрнига муз чиқаётгандек... Устига-устак, ўша кунки кичик акам кўчадан ҳаммаёғи шалаббос бўлиб келди. Болалар билан Қонқусда яхмалак учаетган экан, сирғаниб музининг ёригидан анҳорга тушиб кетибди. Устозлари амаллаб тортиб олишибди-ю, югуриб уйга етиб келгунча кийимлари тарашадек музлаб қолибди. Ойим дарров уни кўрпага ўради. Тоғолча билан туршак қайнатиб ичарди. Аммо, кечкурунга бориб, акамнинг иститмаси кўтарилди, йўтали кучайди. Кечаси унинг алаҳшидан мен ҳам уйғониб кетдим. У нуқул ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлар, «Олов ёниб кетди, оловни ўчиринг!», деб типирчилар эди.

Эртаси саҳарда дадам аррани эговлади. Катта акамни эргаштириб, ташқарига чиқиб кетди. Мен ҳам таги кўчган этигимни кийиб, уларнинг орқасидан югурдим. Кун совуқ, осмондан заҳардек аччиқ зарралар ёғилар эди. Дадам билан акам қалин қорни ғарч-ғурч босиб, томорқага чиқибди. Деворнинг шундоқ ёнидаги ярни қуриган қайрағоч ёнида тўхташди. Қор устига қоп ёзиб, чўккалаб ўтиргач қайрағочга арра солишди. Дарахт шохидан дув этиб қор тўкилди. Бироқ, қайрағочнинг пўсти музлаб қолган, арра ҳадеб сирғаниб кетар, ҳеч из тушмас эди. Унга сайин дадамнинг жаҳли чиқарди. Арра дарахтга бир оз ботгандан кейин иш яна қийинлашди. Акам ҳар арра торганида, бутун гавдаси билан нари бориб-бери келади, арра камалакдек қийшаяди, «жинг-жинг» деб овоз чиқаради. Дадам тутақиб, яқлаш дашном беради:

— Аррани силтаб тортма! Жон борми ўзи!

Акам шўрлик биртасда терлаб кетди. Ўзи терлаб кетган-ку, қўли совқотадди. Дам-бадам қафтига куҳ-куҳлаб қўяди, бурини тортади... Ниҳоят, қайрағоч гурсиллаб йиқилди. Тарвақайлаб ўсган шохлар ерга урилиши билан атрофга қор сачраб кетди. Ана энди, менгаям иш топилади. Майда шох-шаббаларни теша билан чопи бошладим. Иш айна қизиганда, қутилмаган воқеа рўй берди. Пишқирган товудан чўчиб қарасак... бири оқ, иккинчиси қизғиш жийрон от бурнидан буғ чиқариб, тепамизда гижинглаб турар, бошини силтаб-силтаб, сувлиғини шиқирлатар эди. Нотаниш одамларни пайкамай қолган гуржи кучугим аллақардан югуриб келдию айбини оқлаш учун бўлса керак, қор ичида бир кўриниб-бир кўринмай, пилдираганча отлиқлар атрофида айланиб ақиллай бошлади. Отлар итга кўзини олайтириб қараб кўяр, пишқириб, пашша кўригандек думини силкитар эди.

Жийрон минган чарм пальтоли Далавойни дарров танидим. Уни ҳамма танир, ҳамма кўрқар эди, У ҳали «налугчи» бўлмаган, лекин одамлар уни «Нозик жойда ишлайди», дейишар эди. Оқ отдаги эса почапўстин олган, тулки теллагини бостириб олган, қовоғи солиқ келди эди.

— Ишлар катта-ку!— деди Далавой отдан тўхтаб.

Дадамнинг ранги негадир ўчиб кетди. Арра кўрдан тушиб, қорга кўмилиб қолди.

— Келинлар, меҳмонлар,— деди эсангисаб.

У аввал Далавой билан, кейин почапўстин билан кўш-кўллаб кўришди. Улар эгасдан кўришмай, истар-истамас кўл чўзишди.

— Қани, уйга,— деди дадам кафтини кўксига қўйиб. — Бир пиёла чойимиз бор.

Далавой ингичка, сарғиш мўйловини қимтиб, дадамга бир қараб қўйдю шеригига юзланди:

— Нима қилдик, — ўртоқ Тошев? Бориб турган жиноят-ку бу!

Дадам бутунлай довдираб қолди.

— Нима гуноҳ қилдим, укам!— деди у Далавойга.— Айбим бўлса, айтинг, бенавогман.

— Тагин ўзини гўлликка солади-я! — Далавой тиши орасидан чирт этиб тупурди. — Рухсатингиз борми? — деб сўради овози темирдек жаранглаб.

— Нимага? — Дадам мадад кутгандек, энди меҳмонга юзланди. — Нимага рухсат олишим керак, ўртоқ Тоши? — Дарахт кесишга! — Далавой шиддат билан отдан сакраб тушди. — Қани қоғозингиз?

— Қанақа қоғоз? — Дадам гоҳ Далавойга, гоҳ почапўстинли кишига жавдираб қарай бошлади. — Ахир... Ахир, бу ўзимнинг томорқамдаги дарахт-ку. Мана, кўринг, қуриб қолган. — У гапининг рўстлигини исботлаш учун билакдек шохни маҳси-калишли оёғи билан тепган эди, қарс этиб синди.— Ана, қуриб қолган. Кузда кесиб олмоқчи эдим-у, вақт бўлмади.— У боядан бери бурнини тортиб турган акамга дашном берди: — Нега аңқайиб турибсан? Бор, ойингга айт, чой қўйсин, меҳмонлар келди, дегин!

Акам иккаламиз тиззагача қорга ботиб, олдинма-кейин уйга югурдик. Гуржи кучугим ҳам қорда кўмилганча кетимиздан чоғди. Ойим ҳамон иситмалаб ётган кичик акамнинг бошида мунғайиб ўтирган экан.

— Ойи, Далавой келди! — деди акам ҳовлиқиб.

Ойим сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Вой, шўрим! Эрталабдан буён ўнг қовоғим учаётган эди-я! Бу кўргилик ҳам бор экан-да.

У бирпасда хужрадан туршак, жийда, иккита зоғора олиб чиқди, сандал устига ямоқ дастурхон ёзди.

Зум ўтмай, ранги учган дадамнинг кетидан Далавой билан почапўстинли меҳмон уйга кириб келишди. Ойим уларга пешвоз чиқди.

— Келинг, оповси, яхши юрибсизми, келиним яхшимилар? — деди овози титраб. — Кираверинглар. Йўк, йўк, пиймангизни ечманг, уй совуқ.

Далавой пиймасининг қорини қоққан бўлди-да, кигизни босиб, сандалга яқинлашди.

— Ҳозир чой қайнайди, ўргилай! — деб ойим ташқарига чиқаётган эди, Далавой тўхтатди.

— Овора бўлманг, биз кетамиз, — дея у акамга юзланди. — Сиёҳ-ручканг борми?

Акам тоқчадан сиёҳдон, «қурбақа» пероли ручка олди. — Нима қилмоқчисиз, айланай? — Ойимнинг ранги доқадек оқариб кетди.

— Уйнаяпман! — Далавой пиймасининг қори билан сандал четигада кўрпачага чўккалади. — Кўриб турибсизку, нима қилмоқчилигимни. — У остонада папирос чекиб, уй ичини жирканиброқ томоша қилаётган почапўстинли шеригига қаради: — Узим ёзаверайми?

Меҳмон «Маъқул», дегандек бош ирғаб қўйди.

Далавой чарм пальтосининг ич чўнтагидан қоғоз олди. Ручкани сиёҳдонга ботирган эди, қирс этган овоз чиқди. У жаҳл билан яна ботирди — перога сиёҳ ўрнига муз илашиб чиқди.

— Қанақа ўқувчисан ўзи? — Далавой сарғиш қошини чимириб, акамга ўқрайди. — Сиёҳинг музлаб қопти-ку! Ойим тўсатдан йиғлаб юборди.

— Нима қилайлик, ўргилай, — деди илтижо билан. — Совуқни кўрмайсизми? Манавиниси кечадан буён «ол, кет-ол, қўй» бўлиб ётибди. — У сандал четига ётган кичик акамга имо қилди.— Болагинамдан айрилиб қоламан, шекилли.

Далавой ручкани яна музлаган сиёҳдонга ботирган эди, ойим унинг қўлига ёпишди:

— Ёзманг, жон укам, ёзманг, раҳмингиз келсин.

Далавой ижирганиб, қўлини силтаб тортаркан, кулранг кўзлари қисилиб кетди.

— Тортинг қўлингизни!

— Ҳўв! — Дадамнинг таҳдидли овозини эшитиб, ўгирилиб қарадим у кўрқиб кетдим. Унинг юзида бояги ялинчоқ ифодадан асар ҳам қолмаган, кўзи ғазабдан чақнар

эди. — Ҳўв, олифта! — деди яна ўша таҳдидли оҳангда. — Тур ўрнингдан! Худо бўлсанг ҳам пиймангни еч. — У бир ҳатлаб Далавойнинг тепасига келди. — Еч, деяпман! Тиқ оёғингни танчага! Тиқиб кўр, ўтириб кўр бирпас!

Далавой беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Эсанкираб қолган меҳмонга бидир-бидир қилиб гапира бошлади:

— Эшитдингиз-а, ўртоқ Тошев? Гувоҳ бўласиз-а? Хизмат бурчимни бажараётганимда ҳақорат қилди. Ақтга шуниям қўшамиз.

— Дарахтни катта холанг экиб қўйганмас! — Дадамнинг мўйлови титрай бошлади. У қаттиқ ғазабланса, мўйлови титраб кетарди. — Қани, туёғингни шиқиллат! — деди қаҳр билан.

— Нима, урмоқчимисан?! — Далавой кулранг кўзларини йилтиратиб, ғазабнок пичирлади: — Қани, чертиб кўр-чи! Етти пуштингни қуриптиб юбораман!

— Йўқол, деяпман! — Энди дадамнинг бутун вужуди қалтирар эди.

— Эшитдингиз-а, ўртоқ Тошев? Бу гапиниям эшитдингиз-а? — Далавой эшик томон тисарилиб бораркан, шеригига гапини тасдиқлатиб олди. — Ёзамиз, ҳаммасини ёзамиз!

Ойим илтижо билан Далавойнинг елкасига осилди:

— Жон укам, кечиринг, жон укам! Илоё, мартабангиз бундан ҳам улуғ бўлсин! — Далавой бир силтаб, унинг кафтини елкасидан олиб ташлади. Ойим энди почапўстинли кишига ёлвора бошлади: — Жон хўжайин, кўнглингизга олманг, адаси билмасдан гапириб юбордилар.

— Ялинма, деяпман!— Дадам шундай ҳайқирдики, муз босган деразалар зириллаб кетди. Боядан бери кўзини очолмай ётган кичик акам олазарак бўлиб, атрофга жавдирай бошлади.

— Ойи, сув!— деди хириллаб.

Ташқарида туёқларнинг бўғиқ дукури эшитилди. Уй ичи ўлик чиққандек жимжит бўлиб қолди. Дадам ҳамон мўйлови учган қўйи пишқирганча нафас олиб уй ўртасида турар, ойим остонага ўтириб қолган, катта акам дераза олдида ташқарига тикилиб турарди. Бешик ғичирлаб, укам фингший бошлади. Бироқ, онам жойидан қимирламади.

— Ёмон иш бўлди, — деди секин. — Энди сўтга беради.

Дадам анчагача қотиб турди-да, индамай чиқиб кетди. Бир оздан кейин томорқа томондан қарсиллаган овоз эшитилди.

Қайрағочнинг чўғи ҳам ўрикникига ўхшаган баланд бўларкан. Сандал исиши билан жон кириб, рангимизга қон югуриб қолди. Фақат дадамнинг қовоғи очилмади. Кун бўйи асабий бўлиб юрди. Ойим бўлса, ҳамон иситмалаб ётган акамнинг бошидан жилмас, дам-бадам хўрсиниб: «Узинг асра, худо!», деб кўяр эди.

Кечки овқатни опам қилди. Қоронғи тушгандан кейин акамнинг ахволи оғирлашди. У энди алаҳламас, ҳаво етишмаётгандек қисқа-қисқа нафас олар, тез-тез чўчиб тушар эди. Ойим унсиз юм-юм йиғлар, ҳар замонда дадамга илтижолари термилар эди. Охири бўлмади — дадам эски чопонини кийиб, бошига телпагини бостирди. Ойим савол назари билан қараган эди, қисқагина қилиб:

— Ачинскага! — деди.

— Келмайди. — Ойим ноумид бош чайқади. — Ярим кечада қор кечиб келармиди?

Дадам эшикни қарсиллатиб ёпганча чиқиб кетди. Уй ичига юракни сирқиратувчи сукунат чўкди. Хужрадаги соат чиқиллайди, акамнинг қисқа-қисқа нафас олиши эшитилади, деразага қуруқ қор учқунлари зириллаб урилади, аллақайси тешикдан хувиллаб совуқ киради... Иссиқ сандал элтибди шекилли, ухлаб қолибман. Бир маҳал итнинг ақиллаши ва дадамнинг «Ет!», деб бақирган товушидан уйғониб кетдим. Кимдир йўлакда гурсиллатиб ер тепинди. Остонада оғзидан гупиллаб ҳовур чиқаётган дадам кўринди. Кетидан узун шинель кийган, қулоқ-бошини шарф билан ўраб олган Ачинска кириб келди. Оқ халати бўлмаса ҳам, кўзойнагидан танидим. Дадамнинг мўйлови, докторнинг қоши қордан оппоқ бўлиб кетган эди.

Ойим дарров ўрнидан туриб, салом берди. Ачинска шинелини ечиб, елкасига қўнган қорни кафшандозга қоқди, сўнг шарфини олган эди, оппоқ, сийрак сочлари пешонасига ёйилиб тушди.

— Настоящий Сибирь! — деди негадир жилмайб. Санда четига чўккалаб, қўлини танчага тикди. Дадамнинг кичкина чамадон кўтариб турганини энди пайқадим. Ачинска бир оз исиниб олгач, музлаб қолган кўзойнагини рўмолчаси билан артди.

— Исик сув бар? — деб сўради оймга қараб.

Ойм самоварни янгилаш учун дарров ошхонага югурди. Дўхтир акамнинг кўйлагини ечиб, «алё-алё» қилиб кўрди-да, секин бош чайқаб қўйди. Қиёфаси жиддий эди. Кейин чамадондан ялтироқ қутича олди. Укол қилиш учун дори тўлдирётганида, акам ҳозир дод салади, деб ўйлаган эдим, бироқ дўхтир унинг иштонини тушириб, укол қилганида ҳам додламади — ғингишиб қўйди, холос. Чамаси, оғриқни пайқамади ҳам.

— Ничего, — деди Ачинска дадани юпатиб. — Якши бала. Тузалади.

Чиндан ҳам, кўп ўтмай, акам кўзини очди. Бироқ, дўхтир иккинчи уколни қилаётганда йиглаб, ҳаммаёқни бузиб юборди. Ачинсканинг жаҳли чиқмади.

— Всё, всё, — деди жилмайб. — Угил бала йигламайди.

Кейин дадам икковлари сандал четида ўтириб, чой ичишди. Уруш ғалаба билан битгани, энди нон кўпайиши... яна алланималар ҳақида гаплашишди. Кўзим юмилиб кетётган бўлса ҳам, дўхтир акамни тагин нима қилишини билгим келганидан чидаб ўтиравердим. Дадам гап орасида эрталабки воқеани айтиб берди. Ачинска қошини чимириб, бир зум ўйга толди, кўм-кўк кўзларига жиддият чўкди. Бироқ, қўл силтаб кўяқолди:

— Чепуха! Хиш нима килмайди.

Ниҳоят, у сарғиш қоғозга ўралган аллақандай кукун дорини мажбур қилиб акамга ичирди. Яна тўрт-беш шунақа қоғозларни оймга узатиб, қачон, қандай ичиришни тушунтирди. Ўрнидан тураётган эди, дадам оймга имо қилди. Ойм ҳужрага худда кириб кетди-да, зум ўтмай, оғзи боғланган чоғроқ халта кўтариб чиқди.

— Айбга буюрмайсиз, дўхтир, — деди дадам халтани Ачинскага узатиб. — Пул йўқ эди.

Ачинска шинелининг бир егини кийган жойида туриб қолди.

— Бу нима? — деди халтага ишора қилиб.

— Туршак, — дея дадам хижолат чекиб илжайди. — Қантак ўрикники, қоқ-қуруқ. Бўйрада қуритганман, биттасиям ерга тушмаган.

Ачинска энги кийилмаган қўли билан халтани нари сурди:

— Балага компот килинг. Иситма тушади. Якши булади.

Дадам энди астойдил ялина бошлади:

— Йўқ, деманг, дўхтир. Уз қўлим билан қуритганман. Чодирга қоқиб...

Гапга ойм аралашди:

— Маржангизга оборасиз, дўхтир, падарка...

Ачинска кескин бош чайқади.

— Балага компот килинг! — Шундай дедию халтани деворга суяб, этигини кийди-да, ташқари чиқди. Дадам шоша-пиша унга эргашди.

— Илоё, барака топинг! — деб қолди ойм эшикдан мўралаб. — Илоё, бола-чақангизнинг роҳатини кўринг. Яна сукунат чўкди. Аммо, энди бу боягидек кўнгилни сирқиратувчи жимлик эмас эди.

Эртасига кеч уйғондим. Катта акам мактабга кетган, кичик акам сандал четида ёстиққа суяниб ўтирганча сутчой ичар, дадам билан ойм тумшугидан чак-чак сув томаётган эски самоварни ўртага қўйиб гаплашиб ўтиришар эди. Қор тинган, ташқарида қуёш чарақлаб кетган шекилли, уй ичи ёп-ёруғ. Энди сутчойга зогора нон ботириб, ейишга киришган эдим, ташқарида кучугим жонҳолатда акиллаб бошлади. Эшик шарақлаб очилдию остонада Далавой пайдо бўлди. У кечаги чарм пальтосида, кечаги пиймасида эди.

Дадам билан ойм бир сесканим тушишди. Ҳозир жанжал чиқишини сезиб, менинг ҳам юрагим орқага тортиб кетди. Бироқ, ҳеч қандай жанжал бўлмади. Далавой остонада туриб, негадир жилмайди.

— Ассалому алайкум! — деди баланд овозда. Шунда унинг жудаюм кўрқинчли одам эмаслигини пайқадим. Дадам рангига қон югуриб, аста ўрнидан турди.

— Келинг, келинг, — деди-да, бориб «ўр-...» Ойм дарров дастурхонга жийда, ёнғоқ келтириб «ўр-...» Далавой бу сафар пиймасини ечиб, юқорига чиқди. Ойм янги кўрпача бўлмагани учун, сандал тўридаги кўрпачани ўтириб, қайтадан ёзди. Дадам меҳмоннинг орасида ёстиқ қўйди. Далавой пиёлани айлантриб-айлантриб «ўр-...» кўп-ларкан, менга қараб кўз қисди:

— Қалай, полвон!

Уялганимдан ерга тикилдим. Шунда унда-... дайд қўланса Ҳид келаётганини пайқадим.

— Узиз ҳам жа ҳалигидақа одамсиз-да, ойм! — Далавой дадамга юзланиб, бор овози билан кулди. — Ўйлар ишни қип қўйиб, тагин одамни сўкиб ўтирибсиз, ойм.

Дадам узрли қиёфада елкасини қисди:

— Энди, укам, жаҳл чиққанда, ақл кетади...

— Узиям жа, каттасини ағдарибсиз-да, ойм! — Далавой негадир яна кулди. — Ҳа, энди, шунақа экам, ёс оғиз айтмайсизми, шу ишни шундоқ қилмоқчиман, деб. Атир, жаҳон бедарвоза эмас, тартиб бор, зақун бор...

Дадам хижолат чекиб, дастурхон четини химара бошлади.

— Энди, укам, биз бир пўристой одаммиз. Бунақа қонунларни тушунмасак... Бу ёқда болалар совуқда...

— Шу-да, энди, ойм! — Далавойнинг жияги кизариб кетган кулранг кўзларида самимий табассум ўйнаб, дадамнинг кифтига дўстона қоқди. — Бир оғиз маслаҳат солсангизу ҳаммасини зақунний қилардик.

Боядан бери индамай чой қўйиб узатаётган ойм энди гапга аралашди.

— Бу одам билмабдилар-да, жон укам, гуноҳларидан кечақолинг.

Далавой оймга қарамади. Дадамга тикилиб ўтираркан, бирдан жиддий тортди.

— Энди, ойм, биз бир жойнинг одамимиз, от тепкиси отга ўтмайди.

— Раҳмат, укам — дея дадам яна бошини ҳам қилди. — Сиз бизни сийласангиз, сизни худо сийласин.

— Мен-ку шу ернинг одамиман, — деб Далавой овозини пасайтирди. — Аммо, ўртоқ Тошевнинг олдида шу иш шундоқ бўлгани чатоқ бўлди. Катта одам. «Қаматма-гунча қўймайман», деяпти. «Иккаламизни аскарблят қилди», деяпти.

Оймнинг ранги бир зумда қув ўчди. Дадам эса, тақдирга тан бергандек, ҳамон бошини қуйи солиб ўтирарди.

— Ўртоқ Тошевга ётиги билан тушунтирдим. — Далавой товушини янаюм пасайтирди. — «Ўзимизнинг одам, гуноҳидан ўта қолинг», дедим. Ҳозирча кўнмай турибди-ю, кўнади. Кўнмай қаёққа борарди! «Қуруғидан опкелиб бераман», дедим.

Бирдан оймнинг юзи ёришди. Дик этиб ўрнидан турди-да, ҳужрага кириб кетди. Далавой оймнинг кетидан қараб қолди. Дадам ҳамон дастурхон қатини ўйнаб ўтирар, бармоқлари сезилар-сезилмас титрар эди. Сал ўтмай, ойм халта кўтариб чиқди. Бу — кечаги Ачинска олмай кетган ўша туршак тўла халта эди.

— Мана, оловси, — деди ойм халтани Далавойнинг олдига қўйиб. — Қоқ-қуруқ. Қантак ўрикнинг туршаги. Адаси ўз қўллари билан қуритганлар. Биттасиям ерга тушмаган.

Далавой гоҳ оймга, гоҳ халтага қараб, талмовсираб турди-да, бирдан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди. Кулгининг зўридан кулранг кўзларига тирқираб ёш чиқди. У кўрпачани муштлаб-муштлаб кулар, боши ҳам, гавдаси ҳам муттасил силкинар, сарғиш юзи шолғомдек кизариб кетган эди. Ойм оғзини ланг очганча, бир дадамга, бир Далавойга аланглар, негадир, нуқул кўйлагининг ёқасини ғижимлар эди.

— Вой, вой, кенной тушмагур-эй! — деди Далавой кулгидан нафаси қайтиб. — Вой, содда хотин-эй! «Қуруғи», десам туршак олиб чиқибди. Қаранг, ойм! Қаранг! «Қуруғи», десам... «Қуруғи», десам... — У дадамга қарадию кулгиси кесилди. Дадамнинг қиёфаси шиддатли, юзи кизариб-бўзариб кетган эди.

— Қуруғи керакми? — деди у хириллаб.

Далавой лаҳзада жиддий тортди.

— Менгамас, ўртоқ Тошевга, — деди сарғиш қошини

чимириб. — Мен сизга жабр бўлмасин, деяпман, ока, жўжабирдек жонсиз.

— Қуруги керакми?! — Дадам янаям пастроқ, аммо янаям тахдидироқ овозда такрорлади: — Мана буни қирқиб берайми?! — У киндигидан пастроққа ишора қилди. Дадам бировдан каттиқ ғазабланса, «Падарингга лаънат!» деб сўкарди, аммо ҳеч кимсани бунчалик ёмон ҳақорат қилганини эшитмаган эдим. Ойим ҳам, ёстиққа суянган акам ҳам, мен ҳам қотиб қолдик.

— Шунақами ҳали! — Далавойнинг кулранг кўзлари ёниб кетди. — Энди ўзингдан кўр! — У шундай дедию илкис ўрнидан турди. Дадам ҳам сапчиб туриб кетди. Ойим дод солиб, дадамга ёпишди. Далавой чарм пальтосининг чўнтагига шиддат билан қўл суқди-да, қандайдир қоғозни дастурхонга улоқтирди. — Индинга тегишли жойга бормасанг, милиция юбориб, оттириб ташдайман! Умрингни турмада чиритмасам, Далавой отимни бошқа кўяман!

Ойим бекорга қўрққан экан: дадам Далавойга ташланмади. У пиймасини кийиб чиқиб кетгунча, уй ўртасида қотиб тураверди. Фақат, оғир-оғир нафас олар, мўйлови учиб-учиб қўяр эди. Ташқарида ит акиллади. Кейин жимлик чўқди.

— Энди қўймайди, — деди ойим инграб. — Қаматмасдан қўймайди. — У ҳамон ғазабдан титраётган дадамга илтижоли термилди. — Жон адаси, айланай адаси, жоҳиллик қилманг, келинг, шулар тўя қолсин. Майли, шолчани сотамиз.

Кузда опангни узатамиз, деб дадам бир шолча олиб келган эди. Ойим шуни айтаётганини фаҳмладим.

— Нега?! — Дадам сандал четига чўккалаганча ҳайқириб юборди. — Нега?! Нега?! Нега мен пора беришим керак?! Нега?! Порани ҳаром одам беради, билдингми! Порани ҳаром одам олади! Билдингми?! Порани имонсиз одам имонсиз одамга беради! Тушундингми?! Нега мен ўз имонимни сотиб поражўра ялинишим керак? Нега?

У эсдан оғиб қолганга ўхшар, ҳар гал «Нега?» деб бақирганида, дастурхонни мушлар, Далавой ташлаб кетган қоғоз ҳам, жийда-ёнғоқлар ҳам ҳар ёққа сочилиб кетган эди.

— Йўқ! — деди у нафаси қисилиб. — Мен пора бермайман. Қамасин! Тўпига солиб отиб юборсин!

Бешикдаги укам чўчиб кетди шекилли, чириллаб йиғлай бошлади. Ойим маҳзун қиёфада чўккалаганча кўкрак тутди. Дадам тирсагини сандал четига тираб, кафтлари билан юзини тўсган кўйи узоқ ўйлаиб ўтирди. Қўли ҳамон сези-

Акаларинг бўлса, ҳам яхши, ҳам ёмон. Яхшилиги шуки, болалардан калтак емасан, арифметикадан икки олмайсан. Ёмонлиги шуки, нуқул акаларингнинг эскисини киясан. Масалан, катта акамга этик оберishaди. Бир йилми-икки йил ўтгандан кейин, акамнинг оёғи катта бўлиб кетади. Этик кичкина акамга ўтади. Кичкина акамнинг оёғиям бир жойда туравермайди-да, ўсади, этикка сиғмайди. Ана энди, этик бизники! Фақат, менга етиб келгунча этикнинг тағи Наим сартошнинг иягидек сип-силлиқ бўлиб қолади. Аслида, буям ёмонмас — қишда яхмалак учигга маза. Аммо тагининг кўчиб кетгани ёмон. Чанқаган одамдек, сув демагани ямлаб ютади. Бора-бора, укамга дабдаласи чиққан этик тегади. Телпак масаласи ҳам шундоқ: катта акамдан — кичкина акамга, кичкина акамдан — менга, мендан — укамга етиб боргунча, телпакдан тақирни чиққан бир парча тери қолади, холос. Валига мазал! Акаси йўқ, укаси йўқ. Зеби хола унга доим янги кийим олиб беради. Шундоқ дейман-у, дадамга ҳам қийин. Ҳаммамизни баравар ясантиролмайди. Тўғри, гоҳ-гоҳида биз кичкинларнинг ҳам гаминаи еб туришади. Куз қонларининг бирида шундай қувончли воқеа рўй берди. Кечаси ҳамма ётганда, дадам билан ойим маслаҳатлашиб қолишди. Рос-

лар-сезилмас титрар эди. Ниҳоят, шахд билан ўрнидан турди. Ойим ваҳима ичида унга термилди:

— Қаёққа? Ҳой адаси, ўзингизни босинг!

— Ачинскага бораман, — деди дадам секин. — Ариза ёздираман. Масковга ёздираман.

Дадам эски чопонини кийдию чиқиб кетди. Пешинга яқин текис қилиб ёзилган аллақандай ўрисча хат кўтариб келди.

Кейин билсам, дадам тўғри қилган экан. Уни икки-уч ҳафта судраб юришиди-ю, ҳаммаси тинчиб кетди. Фақат, Далавой кейинроқ — «налугчи» бўлганидан кейин бошқа йўл билан қасдини олди. Бироқ, Ачинскнинг ёрдам берганини дадам кўп йиллар ҳаммага гапириб юрди.

Менинг гўдак шууримга эса пора — дунёдаги энг ҳаром нарса, деган тушунча миҳланиб қолди. Тўғри, кейин ҳам поралару поражўрларнинг ҳар хилини кўрдим. Бировга ордер бериш учун пора оладиганларнию яхшироқ уйдан жой олиш учун пора берадиганларни ҳам, бировнинг боласини институтга киритиш учун пора оладиганларнию ўзининг чаласавод боласини ўқишга жойлаш учун пора берадиганларнию ҳам кўрдим... Камёб нарсани бировга навбатсиз тўғрилаш учун пора оладиганларнию ўша нарсани бошқаларга уч бараварига пуллаш учун пора берадиганларни ҳам, бировни амал столига ўтказиш учун пора оладиганларнию ўша курсига ўтириб, берганини ўн ҳисса қилиб қайтариб олиш учун пора берадиганларни ҳам кўрдим... Қизи тенги ходимасини дачасига судрайдиган-ипириски амалдорларнию ишини битириш учун бегона тўшакка бемалол ётадиган аёлларни ҳам, пора олиб қия бўлиб кетганларнию яна пора бериб, қутулиб чиқиш йўлини излайдиганларни ҳам кўрдим... Шунда дадамнинг титраб-қақшаб айтган гаплари нақадар рост эканини англадим.

Фақат... «Дом»имизнинг биринчи қаватида яшайдиган сўққабаш Клава холанинг маънос таъзим қилиб турганини кўрганимда, баттар ақлим шошди: наҳотки одам тирик қолиш учун ҳам пора бериши керак бўлса?! Узоқ қариндошим бўлмиш ўша врачнинг гапини эшитганимда, ҳайронлигим тағин ошди. Тирик қолиш учун бировга мажбуран пора бериш жиноятми? Хўш, бўлмаса нима қилсин? Улиб кетаверсинми?! Улим тўшагида ётган, вужуди хаста одамдан нимадир таъма қилган врачнинг имони соғми?!

Хаёлимга шундай изтиробли саволлар ёпирилиб келганида, беихтиёр ўша қаҳратон қиш, ўша изғиринли кеча, кўзойнагини ялтиратиб жилмайиб турган Ачинска, наमत устида қолиб кетган ўша бир халта туршак хотирамга тушади.

БОЗОР

тини айтсам, гап пойлайдиган одатим бор. Пойлоқчи эмасдим-ку, ўзлари гап очгандан кейин... Эшитиш керакми, керак!

— Салқин тушиб қолди, — деди ойим ўйчан оҳангда. — Болаларнинг эғнида йўқ, бошида йўқ. Айниқса, кичкиналарга қийин.

Дадам аңчагача индамади. Чамаси, қаердан пул топишни ўйларди.

— Эчкини сотақоламиз, — деди ниҳоят, бир қарорга келгандек.

— Таканими? — деб сўради ойим.

— Э, уни қанчага оларди, — деди дадам ҳафсаласиз овозда. — Унисини сотамиз. Беш юзларга олар.

Демак, Қорақулоқни сотишмоқчи. Эрта баҳорда эчкимиз одатдагидек иккита туққан эди: бири эркак, бири урғочи. Урғочисининг ўзи оқ, қулоғи қора. Ака-укалар унга Қорақулоқ деб от қўйганмиз. Эчкимга ачиндим. Яхши, ювошгина эди. Чамамда, ойим ҳам шуни ўйларди шекилли, секин гап қўшди:

— Қочириб олсак, болаларга сут мўлроқ бўлармиди?

— Бошқа иложи йўқ-да! — деди дадам тажангла-

шиб. — Жилла курса, биттасига пахталик олиб бериш керак. Бултур ҳам мактабга акасининг чопонини кийиб борган эди.

Бундан чиқди, пахталик меники бўлади. Негаки, укам ҳали мактабга бормади. Енгининг учига чарм қопланганидан оламан. Синфимизда фақат Валидагина шунақа пахталик бор. Зеби хола нақд тўрт юз сўмга олиб берган экан. Валининг ўзи айтган.

— Бозор куни Тезаккопа олиб тушаман, — деди дадам қатъий қилиб.

Бироқ, дадам жума куни шамоллаб ётиб қолди. Шанба куни ҳам ўрнидан туролмади. Кечқурун яна эчки сотишнинг маслаҳати бўлди.

— Ўзинг борақол, — деди дадам ётган жойида.

— Вой, мен бозорни биламанми? — деди ойим иккиланиб. — Бир-икки марта мол сотиб юрган бўлмасам...

Дадамнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Нима, бозорга тушадиганларнинг шох-бутоғи борми? Ҳаммаям сенга ўхшаган одам-да! Жуда бўлмаса, битта-яримта даллолнинг қўлига ўн сўм берсанг, сотиб беради. Аммо, беш юздан камига қўнма. «Зотли мол», дегин!

Эрталаб тонг қоронғисига ойим мени секин туртиб уйғотди:

— Қани, турақол, болам, эчкини ҳайдашиб борасан. «Нимага, қаёққа?», деб ўтирмадим. Акаларим ҳайдашиб борса ҳам бўларди-ю, унда пахталикдан қуруқ қоламан-да.

Ғингшиб-ғингшиб, ўрнимдан турдим. Ойим эчкини солиб бўлгунча тонг ёришди. Кейин у Қорақулоқни етаклади, мен тол хивич олиб, орқасидан йўлга тушдим. Қорақулоқ ҳам уйқусираб турган экан шекилли, индамай кетаверди. Фақат, дарвоза олдига етганда, онаси билан акаси томонга қараб, қисқагина маъраб қўйди: хайрлашди чамамда.

Тупроқ кўчадан боряпмиз. Олдинда — ойим, кетидан — эчким, унинг кетидан — мен. Эчким тупроқни чангитганча дик-дик йўғалайди, ора-чора йўл ёқасига тўкилган ёнғоқ хазонларини чимдиб, калта думини ликиллатиб-ликиллатиб қўяди. Хивич билан урмасам ҳам ўзи кетаверади. Мен эса кўчага тўкилган ёнғоқларни териш билан овораман. Кечаси шамол бўлганга ўхшайди, роса ёнғоқ тўкилибди. Бирпасда иккала чўнтагимни тўлдириб олдим. Ойим дам-бадам тўхтаб, орқасига норози қараб қўяди:

— Юрақолсанг-чи, ҳализамон бозор тарқаб кетади!

Тезаккоп деганиям жуда олис экан-да. Аввал, қорамой хиди анқиб турган темир йўлдан ўтдик, кейин машиналар ғизиллаб бораётган кўчалар четидан юрдик. Оёғимда оёқ қолмади. Ниҳоят, бозорнинг темир панжарали дарвозасидан ичкари кирдик. Вой-бў! Бунча одам қаёқдан келган? Ҳаммаёқ қий-чув, ҳамма шошган... Ана, бир чеккада гувиллаб олов ёняпти. Қозондан қизиган ёғнинг оппоқ тутуни чиқиб турибди. Вуй, анави балиқни! Менинг бўйимдай келади-я! Ёғоч устундаги миҳга жағидан илиб қўйишибди. Кир халат кийган мўйловли киши капкирни ўйнатиб бақиради:

— Кел қолинг, лаққа балиқ! Лаққа балиқ! Қатидан қо-вуриб берай!

Ундан нарироқда каттакон дошқозонда ош дамлаб қўйилибди. Зарчўва солинган, сап-сарик. Оғзимнинг суви келиб кетди. Ие, ана кабоб! Қоп-қора кабобпаз бидирлаганча харидор чақиради:

— Еганлар дармонда, емаганлар армонда, думба-жигар! Ох, хидини айтинг, хидини, одамни маст қиладди-я!

— Ой, ҳали кабоб олиб берасиз-а? — дейман ялиниб. Ойим эса, нуқул битта гапни қайтаради:

— Анқайма, адашиб қолсан!

Ёймачилар тўғридан-тўғри ерга ўтириб олишган. Ангишвонадан тортиб элаккача, сичқон тутадиган қопқондан тортиб исирикчача ҳаммаси бор. Қўлтиқтаёқли фронтвик киши жиккак чол билан савдолашиб сумак оляпти. Кун салқин эканига қарамай, кўйлақчан бўлиб олган озғин бола бир қути папиросни кўз-кўз қилиб, бор овози билан бақиради:

— Папироси норд, чекмаганлар чорт!

Шовқин-суронлару турли хидлардан бошим айланиб кетди. Униси туртади, буниси туртади, бу ҳам етмагандек, ойимга дағдаға қилишади:

— Ҳов эчки! Кўзингга қара!

Ниҳоят, мол бозорига етиб келдик. Ана бозору мана бозор! Кўзига қон тўлган, бурнидан темир қалқа ўтказилган буқалар, думбасининг оғирлигидан орсатмай қолган, шохи қайрилиб кетган кўчқорлар, бири оқиб бири қўйиб, пайдар-пай ҳанграётган эшаклар... Оёқ остига тезак босиб кетган. Шунинг учун бозорни Тезаккоп деса керак-да. (Бу ном оқ подшонинг савдогари Тезиккоп «Кан» билан боғлиқлигини кейинчалик билдим). Кеч қолганимиз учун бизга энг чеккадан — товуқ бозорининг ёнидан нора тегди.

Бир оз турган эдик, жанжал бошланг кетди. Шундоққина олдимизда тарашадек озғин пешонаси тиришган, тажанглиги афтидан аён бир киши кезиб бабақ хўрозининг оёғидан боғланган ипдан тутганча чўкалаб ўтирар, дам-бадам нос отиб, ўзича аллакани сўқар эди. Бақувват оёқлари узун-узун хўроз эса бўйини чўзиб, атрофга олазарак аланлар, чамаси, бошқа хўрозлар билан уришишга баҳона қидирар эди. Шу пайт айвон катта, оқ каламинка шапка кийган, чўмичдек бурнининг тешигидан уч-тўрт дона тук чиқиб турган киши унинг тепасида тўхтади.

— Чўча чан пул, ака мулло? — деди оёғи билан хўрозга имо қилиб.

Тажанг киши жаҳл билан бошини кўтарди. Носини тупуриб, кафтининг орқасига лабини артди.

— Шу жўжамми?! — деди ингичка, асабий овозда. — Кўзми, пўстакнинг тешигимми?!

Бурни чўмичдек харидор яна пинагини бузмади.

— Чан пул чўча? — деди яна.

— Бу жўжамас, хўроз! — Тажанг киши ўрнидан туриб кетди. — Бабақ хўроз! Бир телса, одамни йиқитади!

Бурни чўмичдек харидор яна пинагини бузмади:

— Ҳа, энду чўча-да! Чан пул ўзе?

Шунда кутилмаган иш бўлди: тажанг киши бабақ хўрозни оёғидан юлқиб кўтардию қулочкашлаб харидорнинг бошига туширди.

— Мана сенга «чўча»! — деди бақириб.

Хўрознинг қийқириғи билан харидорнинг додлагани бараварига эшитилди. Бошидаги айвон кенг шапкаси учиб, тезак устига тушди. Хўрознинг қизил патлари атрофга тўзиб кетди.

Харидор силлиқ бошини чангаллаганча оломон орасига шўнғиди. Зум ўтмай, шопмўйлов милиционерни бошлаб келди.

— Мана шу! — деди хўрозни бути орасига тиқишга уринаётган тажанг кишини кўрсатиб. — Бошимга урде! Хўкиздек хероз билан урде! Туядек хероз билан урде! Бош ёрил-о-он!

— Нима гап, граждандар? — Шопмўйлов милиционер чўнтагидан ҳўштак олиб, лунжини шиширганча чуриллатди.

Томошанинг давомини кўришни жуда хоҳлардим-у, ойим қўймади.

— Юр, кетақолайлик, — деди секигина. — Бизниям бошимиз балога қолиб юрмасин.

Одамлару моллар орасидан ўтиб, нари кетдик. Ана, ниҳоят, бизнинг эчкига ҳам харидор топилди. Пешонасига қийиқча танғиган киши Қорақулоқни у ёғидан ўтиб томоша қилди, бу ёғидан ўтиб томоша қилди.

— Қанча сўрайсиз? — деди ойимга эмас, эчкига қараб.

— Беш юз сўм.

— Уч юз! — Харидор эчкининг бўйнидан силаб қўйди. — Шошиб турибман, оламан кетаман.

— Йўқ, амаки, бу зотли мол, — деди ойим бош чайқаб. — Онаси ҳар йили иккитадан туғади. Кўп сут беради, сути ёғли, сигирникига ўхшайди. Беш юздан камига бўлмайди.

Қийиқча танғиган киши савдолашиб ўтирмай, нари кетди. Яна иккита харидор келди. Бири уч юз ўн сўмга чиқди, иккинчиси икки юз эллиқдан ошмади. Кейин эчки-кизи ҳеч ким сўрамай қўйди. Туриб-туриб, зерика бошладим. Бир ҳовуч ёнғоқни у қўлимдан-бу қўлимга оламан, бу қўлимдан у қўлимга оламан... Кун исиб борар, сув ичгим келар эди. Ойим ҳам толиқиб кетди шекилли, нуқул атрофга жавдирайди.

— Даллол топмасак бўлмайди шекилли ўғлим, — деди у руҳи тушиб.

Худди шуни кутиб тургандек, ёнғоқдан теллагининг

қулоқчинини куя еган, пахтали шимининг тиззасига гўнг юкқан бир киши пайдо бўлди.

— Ҳа, янга, улоқчага харидор чиқмадимми? — деди шанғиллаб.

— Улоқчамас, эчки-ку, — деди ойим ранжиб. — Қаранг, зотли мол, онаси ҳар йили иккитадан туғади. Кўп сут беради. Сутни куюқ, сигирникидан ҳеч фарқи йўқ.

— Кўриб турибман! — Телпакли киши қўл силтади. — Мушукдеккина эчки экан. Бўғозми, қисрми?

Ойим бош чайқади:

— Унисини айтолмайман. Ёлғон гапириб нима қилдим? Аммо онаси зотли. Ҳар йили иккитадан туғади, серсут... Телпагини куя еган киши бир зум ўйланиб қолди.

— Энди, янга гап бундоқ, — деди тағин шанғиллаб. — Мен холис одамман, кўриб турибман, боядан бери тура-вериб, саргайиб кетдингиз. Хўп, десангиз, молингизни сотиб бераман. Аммо чўтални олдиндан келишиб оламиз: йигирма беш сўм!

— Майли, бир гап бўлар, — деди ойим секин. — Барака топинг, инсофли одамга ўхшайсиз... Аммо, зотли мол-да...

— Қанча сўраясиз ўзи? — дея даллол ойимнинг гапини бўлди

— Беш юз.

— Нима? — Даллол ақлга сиғмас даҳшатли гап эшитгандек кўзларини ола-кула қилди. — Беш юз сўмга говмиш сигир беради-ку! Ҳозир бозор арзон. Қиш келяпти, янга, қиш келяпти! Ем ташвиши бор, пичан ташвиши бор...

Ойим ночор қиёфада елка қисди:

— Мана шу боламга пахталик олиб бермоқчиман. Адаси: «Беш юздан камига кўнма», деганлар.

— Гапга пасматри! — дея даллол худди онам гуноҳ иш қилиб қўйгандек, қўлини силкитди. — Одамлардаям диёнат қолмапти ўзи!

У ортига бурилиб кетаётган эди, ойим шоша-пиша ялинди:

— Худо хайрингизни берсин, битта-яримта инсофлироқ харидор топинг. Майли, ҳақингизни оларсиз.

Даллол қайтиб келди. Қорақулоқнинг қорнини пайпаслаб кўргач:

— Майли, — деди тўнғиллаб. — Шошмай туринг-чи.

У чорак соатлардан кейин, эскироқ чопон кийган киши билан мендан каттароқ бир болани бошлаб келди. Боланинг узунчоқ бошидаги яп-янги дўппи ғалати қийшайиб турарди. Пахталикдан ортан пулга ойим менгаям янги дўппи олиб беради, деган фикр хаёлимдан ўтди.

— Мана! — деди даллол шанғиллаб. — Шундан яхши харидор тополмайсиз!

— Қанча сўрайсиз? — деб эски чопонли киши негадир ойимга эмас, даллолга қаради: — Бўладиганини айтинг.

— Бўладигани икки юз эллик сўм! — деб онамнинг ўрнига даллол жавоб берди.

— Йўғ-эй! — деди ойим чўчиб. — Ҳозир уч юзга бермадим-ку.

— Ўзимга эмас, мана бу болага оляпман! — Эски чопонли киши уҳ тортди. — Рангини қаранг, бола бечорани! Касалдан янги турган: сил!

Ойим ҳам, мен ҳам болага тикилиб қолдик. Ҳали дўпписига анграйибман-у, ўзига разм солмаган эканман. Бола чиндан ҳам рангсиз, катта-катта кўзлари одамга маънос термилиб боқар эди.

— Ёнғоқ! — деди у қўлимдаги ёнғоқларни кўриб. Овози қиз боланикига ўхшаш ингичка, илтижоли эди.

— Бер, бер! — деди ойим шошиб. — Ҳаммасини бер.

Қўлимдаги ёнғоқларни ҳам, чўнтагимдагиларини ҳам рангпар болага бердим. Нима қипти, ҳали териб олавераман. Кўчамизда ёнғоқдан кўпи борми!

— Юз сўм! — деб эски чопонли киши даллолнинг қўлидан тутди. — Бор, барака!

— Вой, нима деяпсиз, амаки? — Ойим худди биров тортиб олаётгандек, эчкининг арқонидан маҳкам ушлаб ўзига тортди. — Бу зотли мол. Онаси ҳар йили иккитадан туғади. Сутни кўп беради. Сутиям ёғли.

— Сиз ҳам инсоф қилинг-да, биродар! — дея даллол энди харидорга қараб қўлини пахса қилди. — Янгам рост айтаяптилар. Зотли мол, эрта-индин қочиб қолса, кўкламда жонингиз кириб сутини ичасиз.

— Шуни айтаман-да! — деди ойим маъқуллаб. — Зотли мол! Онаси ҳар йили иккитадан туғади. Кўп сут беради. Сутни ёғли, сигирникига ўхшайди.

Харидор ҳорғин бош чайқади.

— Ўзимга қолса-ку, беш юзга ҳам олаверардим. Шу болага сўраяпман. — У тағин болага имо қилди. Бола ёнғоқларни у қўлидан бу қўлига олар, юпқа, қонсиз лабларини пичирлатиб санар эди. — Ҳеч кими йўқ бечоранинг, — деди харидор овозини пасайтириб. — Савоб бўлар, деб бошига дўппи обердим. Отаси фронтда ўлган. Яқинда онасыям қазо қилди: сил эди бечора. Етмиш яшар кампир бувиси билан қолди. Мен кўшниси бўламан. Кампир боёқишнинг кигиз тагига йиғиб қўйган жиндек пули бор экан, «Шунга биттагина эчки оберинг», деб ялинди. Савоб учун тушдим бозорга.

Гоҳ болага, гоҳ онамга тикилганча қараётган бўлиб қолдим. Бола ҳамон ёнғоқларни санар, ойим ундан кўз узмас эди. Бирдан ойимнинг кўзларини ёш айланди. Бир қўли билан арқондан тутганча, иккинчи қўли билан боланинг дўпписини устидан бошини силади.

— Айноний-я! — деди овози титраб. — Ҳеч нима қилмайди. Ҳали шундоқ йигит бўласанки, сен кўрганни ҳеч ким кўрмайди, болам!

— Мана, бори шу, — дея харидор ҳовучидаги бир сўмлик, уч сўмлик пулларни даллолга тутқазди.

— Қанча? — деди даллол.

— Юз эллик сўм!

Даллол ойимнинг арқон ушлаб турган қўлини кафтига олиб, силкита бошлади.

— «Бор, барака!» денг, энди, янга! «Бор барака!» денг!

У ҳар силтаганда, ойимнинг қўли узилиб қетгудек бўлиб, бутун гавдаси билан силкинар эди.

— Жилла қурса, яна эллик сўм қўшинг, амаки, — деди ойим эски чопонли кишига илтижоли термилиб. — Зотли мол, онаси ҳар йили иккитадан туғади.

— Нима қилай, сингил! — деб харидор тағин бош чайқади. — Менгамас, болага деяпман-ку. Савоб учун тушдим бозорга. Бор пули шу бўлса, мен нима қилай?

— Ахир, мен ҳам боламга пахталик обермоқчи эдим, — деди ойим йиғламсираб.

— Савоб ҳам керак-да одамга, янга! — Даллол ойимнинг қўлини қўйиб юбормай шанғиллади: — Дунёга келиб нима каромат кўрсатдик? Кўприк солдикми, мачит қурдикми...

— Тўғри-ку, лекин... Боламга пахталик... Зотли мол эди...

Ойимнинг гапини энди харидор бўлди:

— Худога шукр, денг, сингил, болангизнинг бошида отаси бор экан, сиз бор экансиз. Жуда янги бўлмаса, эскироқ пахталик олиб берарсиз. Бу бечоранинг кими бор?

Ойим болага бир нафас термилиб турдию арқонни секин қўйиб юборди. Бола ҳамон лабларини пичирлатиб ёнғоқ санар эди.

— Манг, янга! Рози бўлинг! — дея даллол пулни санаб, ойимга тутқазди. — Хизмат ҳақини олиб қолдим. Аммо рози бўлинг.

Ойим пул чангаллаб турган қўли билан боланинг дўпписини устидан бошини тағин силади:

— Хафа бўлма, ўргилай! Бувингга мендан салом айтгин. «Эчки сотган хола салом айтди», дегин.

Даллол бир томонга, эчки етаклаган чопонли одам билан бола иккинчи томонга қараб юрдилару зум ўтмай оломон орасида ғойиб бўлдилар. Ойим қўлига туфлай-туфлай, пулни ҳафсала билан санади, нимчасининг чўнтагига солди. Аммо, кўнгли тўлмади шекилли, ўша заҳоти чўнтақдан қайтариб олиб, қўйлагининг ёқаси тагига яширди, сўнг ғуссага чўкиб, хўрсинди:

— Худойимдан ҳам ўргилай, бандасининг бошига шунча ғам солмаса!

Индамай йўлга тушдик. Ойим қўлимдан тутганча бошини қуйи солиб борар, чамаси, бояги болани ҳам, ҳозир уйга бориб дадамдан сўкиш эшитишини ҳам ўйлар, ўйлаб ўйга етолмас эди. Яна ўша кабобпаз, ошпаз олдиндан ўтдик. Кабоб иси сўлагимни оқизса ҳам, чурқ этмадим. Биаламан, айтганим билан энди ойим олиб бермайди.

Бозор дарвозасига етганимизда, ойим тўсатдан тўхтаб қолди.

— Вой, шўрим! — деди ранги ўчиб.

Мен, пулни олдириб кўйдимикан, деб кўрқиб кетдим.

— Эчкини арқони билан бериб юборибмиз-ку! — У шундай дедию кўлимдан маҳкам ушлаганча яна орқага судраб кетди. — Иrimi ёмон-а, молни арқони билан со-тиб бўлмайди. Вой, мени ер ютсин! Энди нима қилдиг-а? Бизни кутиб ўтирармиди, кетиб бўлгандир аллақачон...

Одамларга урилиб-сурилиб, тагин мол бозорига кир-ди. Энди мол хийла камайган, бироқ одам ҳамон қалин эди. Бояги жойга қайтиб келдик. Аммо, бу ерда энди тойчоқ савдоси бўлаётган экан.

— Даллол шу ернинг одами-ку, топилар, ахир, — дер-ди ойим меними, ўзиними юпатиб. Одамлар тўдасида анчагача гарангсиб юрдик. Бир маҳал... Бир маҳал мўъ-жиза кўргандек таққа тўхтаб қолдим. Атрофга аланг-жа-ланг қараётган анан кўлимдан силтади:

— Юрсанг-чи, анқаймасдан!

— Қорақулоқ, — дедим секин. — Ана, Қорақулоқ! Ўзимнинг эчким.

Эчкимни дарров танидим — қулоғидан. Йўқ, ўзи оқ, қулоғи қора экани учун эмас, чап қулоғининг қийшиқлиги учун. Эрталаблари эчкини соғишдан олдин ойим уни ий-дириш учун боласини бирпас эмизиб оларди. Улоқ онаси-нинг елинига бир ёпишгандан кейин ажратиб ўлимдан қийин. Шунда мен унинг қулоғидан ушлаб тортардим. Ҳар куни чўзиб тортаверганимдан бир қулоғи қийшайиб қолган эди.

— Қани? — деди ойим аланглаб. — Қани эчки?

— Ана! — дея ўн қадамча нарида, бир тўда одам орасида турган эчкимни кўрсатдим. Бояги эски чопонли киши эчкининг арқонидан ушлаб турар, телпагининг қу-лоқчинини куя еган даллол эса, шляпа кийган семиз одам-га қўлини пахса қилиб бир нимани тушунтирар эди. Фа-қат янги дўппили болагина кўринмасди...

— Бу зотли мол, акам айланай! Онаси ҳар йили икки-

тадан тўғайди, — дерди даллол шанғиллаб — Кунига бир кирпитдан сут беради. Сути сигирникидан ҳам ёғли. Пу-лингиз ёнингизда кетади, акам айланай.

— Жудаям осмондан келаверманг-да, сиз ҳам. — Шляпали одам норози бош чайқади. — Ҳеч бўлмаса, олти юз денг.

— Узингиз ҳам, жуда жаназ! одам экансиз-да! Қаранг, ахир бунинг қорнида боласиям бор! — Чопонли киши эчкининг икки биқинига шапиллатиб кўйди. — Худо хоҳла-са, айни қиш чилласида болаларнинг оғзи оқариб қолади, биродар!

Аллақаёқдан янги дўппили бояги ранглар бола пайдо бўлди.

— Дада, — деди у чопонли кишига кўлидаги обакини кўз-кўз қиларкан. — Мана, олиб келдим!

— Бизиям бошимизда ўзимизга яраша ташвиш бор, — дея чопонли киши болага имлади: — Уғлим шу эчкини ўз қўли билан бир йил боқди. Энди шунинг қўли-ни ҳалоллаб қўймоқчиман, биродар. Тўй қилиш осонми шу замонда?

Ойимга қарадим. Унинг оғзи ланг очилиб қолган, қалин лаблари пирпирар, кўзида ёш филтилар эди.

— Вой, — деди у анчадан кейин, тили зўрға қили-мага келиб. Қизиқ, назаримда у кулаётгандек эди. Йўқ, унинг йиғлаётганини бир оздан сўнг пайқадим. — Вой, имонсизлар! Иккаласи битта одам экан-ку!

— Мен холис одамман! — деб даллол яна шанғилла-ди. — Савоб ҳам керак-да одамга! Дунёга келиб нима каромат кўрсатдик? Кўприк солдикми, мачит қурдикми... Ойим мадори қуригандек, қўлимни қўйиб юборди.

— Юр, ўғлим, — деди кўз ёшини енгининг учига ар-тиб. — Есин-ичсин тўймасин! Илоё, буюрмасин!

— Арқон-чи? — дедим секингина.

— Керакмас. Юр, болам, — дея ойим кўлимдан оҳиста тутди-да, одамлар орасида туртина-суртина мени етаклаб кетди.

ПЎСТДУМБАЛИ МОШКИЧИРИ

Бу одамни болагимдан танийман. Ушандан буён унинг биттаям туки ўзгармаган, десам, лоф бўлмайди. Бу ёғни сўрасангиз, унда тукнинг ўзи йўқ — кўса. У ҳар куни эр-талаб бир вақтда дарвозамиз олдидан маҳалла гузари томон ўтиб кетади. Қишда — куя еган телпак, муштдак-кина гавдасига ярашмаган узун камзул, оёғига қалиш-маҳси кийиб юради. Ёзда эса думалоқ, қозоннусха бахмал дўпписини бостириб олади. Кўлидаги хўжалик сумкаси ҳам камида йигирма йил сидқидилдан хизмат қилган. «Ғиж-ғиж» суриладиган занжирининг тишлари тўкилиб, яккам-дуккам бўлиб қолган, бандининг тасмаси бир неча жойидан ямалган. Сумканинг ичида нима борлигини ях-ши биламан: тиши тўкилган алюмин тароқ, бошингизга тегиши билан бир ҳовуч сочингизни юлиб оладиган қўл-машина, қайиш билан олишавериб ихчам тортиб кетган устара. Хуллас, бутун маҳаллага отнинг қашқасидек таниш Наим сартарошнинг жамики ашёлари шу сумкада жой-лашган.

У мени яхши танайди: дўқонига чиқадиган мижоз-ларидан бошқа одам билан иши йўқ. Аммо, ойимни қат-тиқ ҳурмат қилади. Дарвоза олдидаги скамейкада ўтир-ган ойимни кўрган заҳоти дарров йўлидан тўхтайди.

— Баҳай, Пошша опа, бардамгина бормисиз? — дейди ингичка овозда. — Неваралар чопқиллаб юришиб-дими?

Қизиқ, ойим негандир уни кўп ҳам ёқтирмайди, аммо дилини оғритмайди ҳам.

— Шукр, — дейди аста. — Узингиз яхши юрибсизми? Овсиним бардаммилар?

— Юрибмиз тупроқдан ташқари! — дейди Наим сар-тарош йўлида давом этиб. — Овсинингиз ҳам тузук. Бе-ли оғриб ётибди.

Ойим астойдил маслаҳат беради:

— Кепак қиздириб боссинлар. Уч кунда «сан кўр-ман кўр» бўлиб кетадилар.

— Босдим. Тупроққаям кўмдим. Фойдаси йўқ. — Наим сартарош сумкасини бепарво силкитиб қўяди. — Ёшли-гидаям беланги эди ўзи. Аслида бошқасига уйлансам бўларкан.

Ойим «Нотавон кўнгилга кўтир жомашов», дегандек, мийиғида кулиб қўяди-ю, индамайди — «бир мўмин»нинг кўнглини синдиргиси келмайди.

Наим сартарошнинг эски-туски фанерлардан ямаб-ясалган дўқони йигирма йил илгари қандоқ бўлса, ҳозир ҳам ўшандоқ — маҳалла чойхонасига ёпишганча кўнқайиб турибди. Фақат вақт ўтиши билан толиқиб, бир томонга қийшайиб қолган. Беш йил бурун автобус бекатининг рў-парасида янги ойнаванд сартарошхона очилган эди. Аммо Наим сартарош унга ўтмади, «Мен бетаҳорат тиг ушлай-диган ёш болалар билан ишламайман», деб туриб олди. Маҳалладагилар ҳам унинг феълени билишгани учун бун-га ортиқча парво қилишмади.

Шу Наим сартарошнинг денг, бирданига мени жини суйиб қолса! Бир куни эрталаб дарвоза олдидаги скамей-када ўтирсам, сумкасини кўтарганча ўтиб қолди. Салом бердим. У менга қарамай, «Валей», деди-ю, нарироққа бориб тўхтади. Сийрак, сарғиш киприкларини пирпират-ган кўйи тикилиб турди-да, янгроқ, ингичка овозда сў-ради:

— Ҳой, менга қара, ўзингмисан?

Мен индамай бош силкидим. Наим сартарош кўп йил-лик қадрдонини бирдан топиб олгандек қувониб кетди. Илдам юриб ёнимга келди. Сумкасини скамейканинг бир

1 Жаназ — зиқна, қурумсоқ

чеккасига қўйди-да, қўшқўллаб кўришди. Юзига фотиҳа тортиб, силлиқ иягини силаб қўйди.

— Бу, дийман, дўконгаям чиқмайсан? — деди яна ҳам ингичкароқ товушда.

— Энди, хизматчилик...

— Ёзувчи бўлсан, газетда ишлавогурсан, деб эшитдим, шу ростми? — Наим сартарош қобилиятимни чамалаб кўрмоқчи бўлгандек, менга бошдан-оёқ бир сидра разм солиб чиқди.

— Ҳа, шунақа, — дедим бош силкиб.

У сумкасини нарироқ суриб, ёнимга ўтирди. Узун камзулининг чўнтагидан қизғиш носқовоғини чиқариб, нос отди.

— Бу дийман, ука, газетларингга бизаниям ёзса бўла-вурадими? Ё буниям «оҳони» борми?

— Қанақа «оҳони»?

Сартарош кўзини қисиб, қиқирлаганча кулди:

— Узингни соддаликка солма, ука. Ман ҳаммасини биламан. «Оҳони» бўлмаса, Олим паровозни газетга мақтаб чиқармиди? Биринчи бўлиб паровоз ҳайдаганмиш. Ёлғон! Қачон қараса, кўмирга ботиб юрадиган рабобчи эди. Ҳа, хўп, борингки, ҳайдаган бўлсин. Ҳа, нима бўпти шунга? Ҳақим найнов-чи? Биринчи ўқитувчилардан эмиш. Ман билмасам экан уни! Жинкўчалик отинининг қўлида бирга ўқиганмиш, ўлгудек зехни паст бола эди. Олти ой-гача «Ҳафтияк»ни туширолмаган... Тагин булар персаналний пенсионер эмиш! — Наим сартарош дунёнинг адолатсизлигидан тутатиб кетгандек жаҳл билан носини туфурди, силлиқ иягини асабий силаб қўйди. — Булар давлатга хизмат қилган бўлса, биззиям ўтказиб қўйган жойимиз бор. Булар Масковга борган бўлса, мен ҳам борганман. Уларни кўтар-кўтар қиласанлару мени ёзмиш-санлар, шунақами? Мани суянчиғим йўқ-де, а?

Қарасам, Наим сартарош ростдан хафа бўляпти. Тўғриси, унинг ўтмишига ўзим ҳам қизиқиб қолдим.

— Нега ёзмас эканман, ёзаман. Москвага қачон борган эдингиз?

— Ие, ҳозир йили эсимда қоптими, ука? Уша — босмачиларни қийратиб юрган пайтларимизда эди-да. Ушанда санга ўхшаган қирчиллама йигит пайтим, Паркат томонда Рустами шердай қилич ўйнатиб юрсам, камандиримиз чақириб қолди. «Чиноқ икковларинг яхши жанг қилганларинг учун Масковга дилигат бўлиб борасан», деса бўладими! Юнус чиноқ бир қулоғи йўқ бўлсаям, хўп азамат йигит эди. Иккаламиз пойизга ўтирдигу «Қайдасан, Масков?», деб жўнадик-вордик. Ун кун деганда етиб бордик. Бу, Масков дегани хўп катта шаҳар экан. Қават-қават уйлар десанг, кўча тўла тралабус, аптовус...— У бирдан тўхтаб, менга синовчан тикилди: — Масковга борган мисан?

— Йўқ, — дедим ёлғон гапириб.

— Э, Масковга бормасан — дунёга кемабсан! — Наим сартарош қўлларини ёзди. — Шундоққина Қизил Майдоннинг олдига гастинисага тушдик. Ёнбошимизда бозор. Бизаникига ўхшаганмас, ҳаммаси папаратка жойлашган: қаймоқ бозор — бир томонда, ширмон бозор — бир томонда. Кабобпазлар десанг, эрталабдан туриб жигаркавоб сотади. Аммо-лекин, сомон бозорнинг мазаси йўқ экан. Қоплари кичкина-кичкина. Бир туяга элликтасини ортиб келишади. Тагин бир қоли фалон пул. Одам қўл-лигиданми, сартарошхонаси тирбанд. Босмачиларни бир ёқли қилгандан кейин шу томонларга келиб дўкон очаман, деб кўнглимга тугиб қўйдим... Аммо, маишат зўр бўлди. Масковда бир ой турган бўлсак, шу бир ой ичида чиноқ иккаламиз хўп хузур қилдик. Эрталаб лип этиб бозорга туриб бир коса қаймоқ, тўртта ширмой, анжир, ҳолва опчиқиб, кўк чойни урамиз. Пешинда кавобхўрлик, кечқурун лағмон дейсизми, пўстдумба солинган мошкичири дейсизми, нима хоҳласангиз, муҳайё. Кечалари чойхонага чиқамиз. Бир жўжахўроз беданам бор эди десанг, ўзим ҳам Исмоил калдан бир қўйнинг пулига олган эдим. Шуни опкетувдим. Масковни манман деган беданаларини қочирди. Қайтиб келишимиздан икки кун олдин майлис бўлди.

— Қаерда? — дедим ўзимни кулгидан зўрға тийиб.

— Катта бўларди, Қизил Майдоннинг ўзида бўлди-да... Лак-лак одам. Чиноқ иккаламиз бир чеккага бориб тур-

дик. Шу пайт десанг, минбарда турган катталардан биттаси югуриб тушиб мени кучоқлаб олса бўладими!

— Ким?

Наим сартарош сийрак киприкларини пирпиратди:

— Нима ким?

— Сизни кучоқлаган ким эди?, деяпман.

— Катталардан биттаси, дидим-ку! Шундоқ кучоқлаб у юзимдан, бу юзимдан ўпди. «Ия, кўса, баҳай? Сан бу ёлғонда нима қилиб юрибсан?», дейди. «Мана, чиноқ билан кеп қолдик. Босмачиларни қийратганимиз учун камандиримиз ўйнаб келинглар, деб юборди». «Оббо, сан-эй, келганингга шунча бўпти-ю, нега ҳовлига ўтмадинг? — дейди. — Кечқурун бизаникига ўтмасанг, қаттиқ хафа бўламан, янганга норин буюриб келганман», дейди. «Йўқ, шошиб турибман. Бошқа мавриди кеп қолар», дедим. «Бўлмаса, мана бу мукопот санга», деб, ҳалиги одам чўнтагидан медаль чиқариб, чопонимга тақиб қўйди.

— Қанақа медаль?

Наим сартарош «Жудаям эзма экансан-да», дегандек ижирганиб, афтини буриштирди.

— Каттан биламан! Бунақа керак бўлишини билганим-да, йўқотиб қўяримдим! — У бирлас ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди: — Энди, ука, сан ўзимизнинг маҳаллани боласан. У ёғини ўзинг келиштириб бир ёзгин, хўпми?

— Бўпти, — дедим жилмайиб.

У кафтини очиб дуо қилди.

— Илоийм, омадингни берсин! — Сумкасини кўтариб уч-тўрт қадам нари борди-да, ўгирилиб қаради. — Агарчи, ука, шу иш амалга ошиб қоса-чи, ҳар кун соқолингни ўзим оп қўяман. Текинга.

— Қайси иш?

Наим сартарош орқасига қайтиб келди:

— Ие, ҳалитдан бўён қулоғингга танбур чертдимми? Газитингда мени мақтаб чиқарсанг, Олим паравозга ўхшаб персаналний пенса оладиган бўлсам, соқолингни ҳар кун ўзим оп қўяман. Эшитдингми, оғритмасдан оламан.

Уч-тўрт кунгача бу гапларни эслаб кулиб юрдим-у, кейин унутиб юбордим. Аммо, Наим сартарош унутмаган экан. Қайси кун автобус бекатида мени кўриб қолди. Атай пойлаб турган экан шекилли, маҳкам ушлаб олди.

— Ану нарсани ёздингми, йўқми? — деди очикдан-очик дағдаға билан.

— Ёздим.

— Ҳа, мана бу бошқа гап.— Наим сартарошнинг юзи ёришиб кетди. — Йигит кишининг гапи битта бўлади. Қачон чиқади энди?

— Эрта-индин чиқиб қолса керак. Ҳозир текширишяпти, — дедим ғоят хотиржам оҳангда. — Агар рост бўлса, мақолани чиқариб сизга персаналний пенсия тайин қилишаркан. Агар нотўғри бўлса, судга беришаркан.

Наим сартарош бир лаҳза кўзларини пирпиратганча анграйиб қолди:

— Лаббай?! Сўтга?! Кимни сўтга беради?

— Сиз билан мени. Ёлғон гапирганингиз учун сизни, ёлғон ёзганим учун мени. — Шундай дедиму бурилиб кетавердим.

Бир зумдан кейин орқадан Наим сартарошнинг ингичка овози эшитилди:

— Ҳой, ука, тўхтанг! Ҳой, ўғлим!

— Нима гап? — дедим ўгирилиб.

— Манга қаранг, ука, — деди у энтиқиб. — Келинг, ўша нарса чиқмаса чиқмай қўяқолсин.

— Ия, нега энди? Мен ёзиб топшириб қўйган мақолани қайтиб ололмайман.

Уч-тўрт қадам босган ҳам эдимки, Наим сартарош пилдираганча келиб йўлимни тўсди:

— Манга қаранг, ўғлим, шу нарсани босди-босди қилиб юборсангиз-чи, ҳар кун соқолингни икки мартадан оп қўяман. Шундоқ қилинг, жон ука.

— Ия, нега ахир? Персаналний пенсия олсангиз ёмонми?

— Хўп, денг, жон ука! Оч қорним — тинч қулоғим. Шу ишни тинчителиб юборинг. Ман сўзимнинг устидан чиқадиган одамман. Айтдим-ку, ҳар кун икки мартадан соқолингни олиб қўяман. Уйингизга бориб оламан.

Ниҳоятда мушкулотга қолган одамдек, елка қисдим:
— Майли, бир уриниб кўраман. Аммо бу жуда қийин иш-да...

Сартарош ўша куни мени уйимгача кузатиб қўйди. Кузатиб қўйди-ю, бари бир тинчимади. Кечаси алламаҳалда эшик тақиллаб қолди. Чиқсам, Наим сартарош, қийиқчага ўроғлиқ алланарса кўтариб турибди.

— Нима бу? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Иссиғида еб олақолинг! — У тугунчани узатди. — Мошкочири. Уз қўлим билан пиширдим.

— Э, Москвадаги мошкочиридан денг?

— Масковни мошкочириси қатта энди, ука! Унга қора қўчқорнинг пўстдубаси солинарди. Бунисининг мазаси йўқроқ. Шундоқ бўлсаям, илиндим. Олинг, қўлим қайтмасин.

Сазаси ўлмасин, деб, ноилож олдим.

Ичкарига кириб қийиқчани очсам, устига кўк пиёз сепилган мошкочири. Инсоф билан айтганда, қойилмақом қилиб пиширибди. Уч-тўрт қошиқ олган ҳам эдимки, ойим кириб қолди.

— Қаёқдан келди бу? — деб сўради ажабланиб.

Илжайдим:

— Пора!

Ойим гангиб, пойгакдаги стулга ўтириб қолди:

— Нима?

Кулиб юбордим:

— Пора! Наим сартарош пора олиб келти!

Ойим гоҳ менга, гоҳ гаримдори гулли қосага тикилиб, бирдан ранги ўчди.

— Энди шу хунарни ўргандингми? — деди ростакामीга ранжиб. — Адағ сенга пора ейишни ўргатган эмасдилар шекилли.

Қарасам, ойим чиндан ҳам хафа бўладиган. Иштаҳам бўғилди, қосани нари сурдим. Ойим жиркангандек, қийиқчани икки бармоғи орасига қисиб ушлади-да, айвонга олиб чиқиб қўйди. Уша ёқдан алланима деб ўзига-ўзи гапиргани эшитилди...

Наим сартарошнинг «пораси» ҳалиям зиммамда турибди: ҳанузгача қосасини олиб кетгани йўқ. Шунга қарамай, эшитишимча энди чойхонада Олим паровоз ундоқ, Ҳаким найнов бундоқ, мен ҳам персоналий пенсия олишим керак, деган гапларни айтмайдиган бўлибди.

ЭРМОН БУВАНИНГ ТИЛАГИ

Агар дунёда иккита беозор одам бўлса, биттаси — Эрмон бува, биттаси — Эрмон буванинг кампири Ҳабиба буви. Мабодо дунёда иккита ювош сигир бўлса, биттаси — Эрмон буванинг ола сигири, агар битта бўлса, шунинг ўзи.

Эрмон буванинг чап оёғи оқсоқ, ҳасса билан юради. Сигирининг ўнг шохи синган. Ола сигирнинг шохи қандоқ синганини ҳеч ким билмайди. Аммо Эрмон буванинг оёғи нега оқсоқлигини ҳамма билади. Билади-ю, ҳамма ҳар хил гапиради. Ойимнинг айтишига қараганда, Эрмон буванинг оёғи босмачилар билан урушда синган эмиш. Дадам эса, бошқача айтган: қишлоқни босмачи босганида Эрмон бува қочиб дарахтга чиқаётган экан, йиқилиб оёғи чўлоқ бўлиб қолганмиш.

Хуллас, нима бўлгандаям у оқсоқлиб юради. Баҳор пайтлари ола сигирини етаклаб келиб қолади. Қўлида ҳасса, сигирининг бутун шохига тугунча илиб қўйилган. Ўтлоққа етганидан кейин сигирнинг шохидаги тугунчани олади-да, ўзини қўйиб юборади. Белидаги қийиқчасини тол соясига ташлаб, «Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим», деб майса устига ёнбошлайди. Ола сигир шундоққина унинг ёнида поезддек пишиллаб ўтлашга тушади. Ора-чора шу ишим маъқули, дегандек эгасига қараб-қараб қўяди. Шунанга ювош сигирки болалар тағига кириб эмса ҳам, ҳой, нима қилясан, деб қайрилиб қарамайди. Бироқ болалар Эрмон бувани ҳам, сигирини ҳам қаттиқ ҳурмат қилишади. Ҳатто жўрабошимиз ҳам бувани кўриши билан ювош тортиб қолади, икки қўлини кўксига қўйиб:

— Ассалому алайкум, буважон! — деб салом беради.

— Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг, тасаддуқ, — дейди Эрмон бува салмоқлаб. Бари бир унинг овози салмоқли чиқмайди: хотинларникидек ингичка, аммо ниҳоятда меҳрибон.

Уни ҳар кўрганимда ойим айтиб берган Хизр эсимга тушади. Нега десангиз, Эрмон буванинг сочи ҳам, соқоли ҳам, ҳатто кўзига қайрилиб тушган ўсиқ қошларигача оппоқ. Оппоқ яқтак-лозим кийиб юради. Ҳабиба буви чолининг кийимларини доим топ-тоза қилиб ювиб, даз-моллаб беради. Эрмон буванинг яқтаги ёқасидан кўриниб турадиган кўкрагидаги туклариям оппоқ, фақат икки юзи қип-қизил. Ойимнинг айтишига қараганда, фариштали одамларнинг юзидан нур томиб турармиш. Фариштанинг қанақа бўлишини билмайман-у, аммо Эрмон бувани жудаям яхши кўраман.

У ёнбошлаб ётганда яктагининг чўнтагидан носқовоғини чиқариб бир оғир носни тили тағига ташлайди-да, кўзларини қисиб, баҳор офтобига тикилган кўйи ҳассасини чертганча минғиллаб хиргойи қилади:

— Толда чумчуқ сайрайди, кўрсам кўнглим яйрайди...

Энди йўлга кирган укам баъзан иштончан чопқиллаганча унинг ёнига келиб қолади. Эрмон бува хиргойисини тўхтатади, укамнинг бути орасига қўл чўзиб, ҳазиллашади:

— Носдан беринг, отам, носдан беринг.

Укам қитиғи келиб, қиқирлаб кулади. Эрмон бува тирноқлари қийшайиб кетган бармоқларини ҳидлаган бўлади-да, атай акса уради:

— Ап-ап-ап-шу! Вой-бў! Носингиз зўр экан-ку, отам!

Укам ҳузур қилиб қиқирлайди. Нарироққа қочиб боради-да, тагин бувасига «нос бергиси» келиб қолади — изига қайтади. Кейин ҳаммаси янгитдан бошланади.

Бир маҳал ойим майдон чеккасида мени имлаб чақираётганини кўриб, олдига югураман. Ойим қўлидаги обдастани узатади:

— Ма, буванга обориб бер!

Бир қўлим билан обдастанинг бандидан, иккинчиси билан жўмрагидан тутиб, ҳаллослаганча чопиб келаман:

— Манг, бува!

Эрмон бува ҳайрон бўлгандек қараб туради-да, мамнун жилмади:

— Пешин бўлиб қолди денг, қоровой? Баракалла! Илоё, умрингиздан барака топинг, пошша қизим сизларнинг роҳатингизни кўрсинлар.

У шундай дея ҳассасига таянганча обдастани кўтариб панага ўтиб кетади. Бир оздан кейин юз-қўлини қийиқчага арта-арта қайтиб келади. Қийиқчасини жойнамос қилиб ўт устига ёзади-да, пичирлаб, узоқ намос ўқийди. Болалар жим бўлиб қолишади. Ниҳоят, Эрмон буванинг овози эшитилади:

— Илоҳи оми-ин! Юртимиз тинч бўлсин, у дунёю бу дунё киргинбарот бўлмасин, облоҳу акбар!

У намозини тугатиши билан болалару қизлар чувиллашиб бараварига салом беришади. Эрмон бува алик олади-да, чордона кўриб ўтиради. Бояги тугунни шошилмасдан ечади.

— Қани, қоровойлар! Қани, попуқлар! — дейди қандайдир тантанавор оҳангда. — Дастурхонга марҳамат. Уялманглар, тасаддуқлар!

Дастурхонда зўғора нонми, арпа нонми бўлган куни ҳаммамизга байрам. Кўпинча тугунчада ноннинг увоғи ҳам бўлмайди. Бироқ, тутмайиз албатта бўлади. Тутмайизни еб олсангиз, қорнингиз дарров тўяди. Шунанга ширин, шунақа мазали!.. Бир қафт майизни озгимга ташлайману уйга фириллайман. Ойим албатта чой дамлаб қўйган бўлади. Олма чойми, бошқами, ишқилиб, чой-да! Чойни олиб орқамга қайтаман. Ҳаммамиз биргалашиб овқатла-

намиз. Охирида Эрмон бува дастурхонга фотиҳа ўқийди.

— Яратган неъматингга шуқр!— дейди ингичка овозда. — Илоҳи оми-ин! Юртимиз тинч бўлсин, у дунёю бу дунё қирғинбарот бўлмасин, облоху акбар!

Ана ундан кейин Олтмишвойнинг таърифи бошланади. Олтмишвой — Эрмон буванинг ўғли. Ҳабиба буви кўп туққан, лекин ҳаммаси ҳам чилласи чиқмасдан ўлиб кетган. Аммо Олтмишвой бошқача йигит-да! Бирор марта касалга чалинмаган. Мендай пайтида отни ўзи эгарлаб, ўзи чоптирган. Жўрабошимиздай бўлганида эса, кетмон билан бир таноб ерни ҳап-паш дегунча ағдариб ташлаган... Олтмишвой ана шунақа азамат йигит.

Аввалига, Ҳабиба буви олтмишта туққани учун Олтмишвойнинг оти шунақа, деб ўйлаган эдим. Йўқ, кейинчалик билсам, Олтмишвой Эрмон бува олтмишга кирганида туғилган экан.

— Олтмишвойимдақа йигит дунёда йўқ, — дейди Эрмон бува ҳар кунги гапини такрорлаб. — Бунақа йи-

гитни худо битта яратгану қолипни синдириб ташлаган. — У ўзининг сўзидан ўзи завқланиб кетади, носқовоғидан кафтига мўлроқ солиб, тилининг тағига ташлайди. — Мана, ҳозир ҳам Азоб денгиз деган жойда немиснинг додини бериб юрибди. Ўзиям, Азоб денгиз деганча бор-да, тасаддуқ! Бир шамол турса борми, ҳар сув кўтариладики, нақ тоғдек келади. Аммо, менинг Олтмишвойим азобдан қўрқмайди. Роса савалаяпти, пашист демаганни! Камандири мазаси йўқ бола экан! «Олтмишвой гирой бўлиб ўлди», деб ёзибди... — Эрмон бува бирдан жимиб қолди, оппоқ, қуюқ қошлари остидаги кўзлари негадир йилтираб кетади. Куляптими, йиғлаптими — ҳеч ким билмайди, — мени айтди дерсизлар, — дейди овози титраб, — эрта-индин кўша-кўша ордин тақиб кириб келади. Ушанда камандирига хат ёзаман. Олтмишвойга айтиб тураман, ўзи ёзади: «Сан бола, дийман, мазаси йўқ бола экансан», дийман. «Мана, Олтмишвойим келди-ку, гирой бўлиб кириб келди-ю!», дийман...

Эрмон бува сукутга чўкади. Болалар ҳам, қизалоқлар ҳам жимиб қолишади. Эрмон бува носини туфурлади, қафтининг орқаси билан лабларини артиб, сигирга қараб кўяди.

— Олтмишвойм келса, сигирни сотиб тўй қиламиз, — дейди орзумандлик билан. Кейин ҳассасини чертиб хирго-йи қилади:

— Толда чумчуқ сайрайди, кўрсам кўнглим яйрайди...

Эрмон бува қўшқ айтиди. Мен эса, унинг уйига ойма билан борганим, Олтмишвойннинг суратини кўрганимни эслаб кетаман. Аслида, Эрмон буванинг уйи ҳаммамизники. Айниқса, тут оқариши билан қишлоқнинг жами боласи Эрмон буваникига кўчиб боради. Уйнинг девори жуда паст, эшак миниб ўтсангиз, ҳовлиси кўриниб туради. Лекин, бу ҳовлига деворнинг керагиям йўқ — эшик доим очик. Кириб боришингиз билан бошидаги дока рўмолини тузатганча Ҳабиба буви пешвоз чиқади.

— Вой, уйингга буғдой тўлгурлар, вой, кўпайгурлар, келақолинглар! — дейди овози товланиб. Уша заҳоти болалар тутга тармашади. Тут ҳовлининг ярмини эгаллаган, шохлари тарвақайлаб кетган. Бемалол осилиб чиқса бўлаверади. Бироқ, Ҳабиба буви болаларни тутга йўлатмайди.

— Ҳой, кўпайгур, осилма! — дейди чирқиллаб. — Йикилиб тушасан. Ҳозир бувангни чакираман!

Зум ўтмай, айвон ёнбошидаги пастак ҳужрадан ҳассасига таяниб Эрмон бува чиқади.

— Ие-ие, қоравойлар, келиб қолибсизлар-да! — дейди қувониб. — Қани кампир, чодирни опчик.

Ҳабиба буви қирқ ямоқ бўлиб кетган чодирни олиб чиқади. Камида ўттизта бола қалдирғочдек тизилиб, чодирнинг тўрт тарафидан ушлаб туради. Эрмон бува оқсоқланганча тут тагига боради-да, инқиллаб-синқиллаб шохга минади. Ҳабиба буви пастдан туриб узун таёқ узади. Эрмон бува «Бисмилло», деб таёқни бир уриши билан дув этиб тут ёғилади. Узиям шунақанги тутки, ҳар биттаси пилладек келади. Болалар чодирни қўйиб юбориб, чувиллашганча ўртага ёпирилади. Тепадан Эрмон буванинг товуши келади:

— Шошманглар, попуклар, шошманглар, яна беш-ўн марта қоқай, ҳаммаларингга етади...

Қарабсизки, ҳаммамиз тутга тўйиб оламиз. Айвонда эса — ҳар бири мендек келадиған учта каттақон хум. Ҳабиба буви шинни пишириб уларга тўлдириб кўяди. Қиш бўйи қачон келсангиз, шиннига тўясиз.

Шундай қилиб, Эрмон бува ҳар гал Олтмишвойни гапирганида, оймагга эргашиб уларниқига борганим эсимга тушади. Ушанда ҳам айнаи тут пишиғи эди. Эрмон бува тут қоқиб берди, Ҳабиба буви сопол лаганини ювиб тўлдириб келди. Маза қилиб едик. Кейин Ҳабиба буви куюн-чаклик билан деди:

— Тут юракни ўртаб юборади, кўпайгурлар. Юринглар, чой ичамиз.

Олдинма-кейин тизилишиб, пастак ҳужрага кирдик. Токчаларига эски барқашлар териб қўйилган хонага киришим билан кўзим энг аввал девордаги нонга тушди. Бунақанги чиройли нонни биринчи қўришим: юзига седана сепилган, қип-қизил патир нон. Қизиқ, негадир уни деворга михлаб қўйишибди. Бир чеккаси кемтик.

— Ойи-и, нон! — дедим ялиниб.

Ойма ялт этиб қаради-ю, лабини тишлаб, бош чайқади. Ойимнинг уялаётганини сезиб, Ҳабиба бувига тармашдим. Биламан, дунёда Ҳабиба бувидан сахий одам йўқ.

— Буви, нон, — дедим девордаги нонни кўрсатиб. — Буви, но-о-он!

Ажаб, Ҳабиба буви бу сафар негадир сахийлик қилмади.

— Бу нонга тегиб бўлмайди, кўпайгур, — деди бошимни силаб. — Кўзингнинг қорачиғидан айланай, тегиб бўлмайди. Бу нон — Олтмишвой акангники. Кўрдингми, бир четини тишлаб кетган. Келганда яна битта тишлади-да, қолганини сенга беради. Ана, Олтмишвой аканг ҳам сенга тикилиб турибди.

Қарасам, нонда чиндан ҳам Олтмишвой ака тишларининг изи кўриниб турибди. Ноннинг тагида эса ўзининг сурати. Сурат негадир сарғайиб кетган. (Ҳабиба бувининг кўз ёши томавери сарғайиб кетганини кейин-кейин ту-

шундим.) Суратда денгизчиларнинг кокилдор шапкасини кийган қоп-қора йигит жилмайиб турибди.

— Қурут ейсанми? — деди Ҳабиба буви яна бошимни силаб.

Оймагга разм солсам, ковоғини солиб турибди. Индамай кўяқолдим. Ташқарига чиққанимиздан кейин онам дашном берди:

— Уятга ўлдирдинг-ку, болам! Нонни Олтмишвой акангга атаб қўйишибди, билдингми? Олтмишвой акангдан «қорахат» келган, тушундингми?

Нимани тушундим, нимани тушунмадим, билмайман-у, аммо Эрмон буванинг гапларига ишонгим келади. Эртаиндин Олтмишвой ака «гирой» бўлиб келади. Эрмон бува командирига хат ёздиради. «Сен яхши бола эмас экансан», дейди. «Мана, Олтмишвойим гирой бўп келди-ку, сен бўлсан уни ўлди деган эдинг», дейди... Кейин ола сигирни сотиб тўй қилишади.

Эрмон бува Олтмишвой аканинг таърифини роса келтирганидан кейин ҳар кун айтидиган афсонасини бошлайди. Шу чўпчига менга ҳеч ёқмайди: кўрқаман. Аммо, ҳадеб қайтаравергани учун ёдимда қолган. Қизиқ, негадир жўрабошимиз худди шу чўпчакни яхши кўради.

— Бува, — дейди ялиниб. — «У юрт билан бу юрт...»-ни айтиб беринг.

Эрмон бува жон деб рози бўлади:

— Бўпти, қоравойлар, попуклар, қани, яқинроқ келинглар.

Айтмоқчи, Эрмон бува ҳеч қайсимизнинг отимизни билмайди. Уғил болаларнинг ҳаммаси унинг учун «Қоравой», қизларнинг ҳаммаси — «Попук». Бундан ташқари, ҳеч кимни «сен» демайди, барчани «сиз»лаб гапирди.

У яна нос отиб олади-да, афсонасини бошлайди:

— Бир бор экан, бир йўқ экан... Бир-бири билан қўшни турадиган иккита юрт бор экан. — Эрмон бува тўсатдан жимиб қолади-да, қизларнинг бирига юзланади: — Ҳой, попук, унагизнинг бурнини артиб қўйинг, тасаддуқ! «Попук» ёнида ўтирган бола бировнинг укаси бўлсам, этагини қайириб унинг бурнини артишга мажбур бўлади.

— Баракалла! — дейди Эрмон бува мамнун жилмайиб. — Шундоқ қилиб десангиз, у юрдагилар ҳам, бу юрдагилар ҳам тинчгина буғдойни сепиб, молини боқиб юраркан. Аммо-локин, тасаддуқлар, ғаламис дегани ўша замонлардаям бор экан-да! Уртага ғаламис араллашиб, икки юртнинг орасини бузибди. У юртнинг ичи қора одамлари ўз подшосини йўлдан урибди. «Бу юрда шунақанги яйловлар борки, от миниб уч кун чопсангиз ҳам, у бошидан-бу бошига етолмайсиз», дебди. «Босиб олсангиз хазинангиз олтинга тўлади», дебди. Бу юртнинг ичиқора одамлариям ўз подшосининг кўнглига ғулғула солибди. «У юрда шунақанги боғлар борки, жаннатга ўхшайди», дебди. «Босиб олсангиз хазинангиз олтинга тўлади», дебди.

Эрмон бува носини туфларкан, бирдан Тойга кўзи тушиб қолади:

— Ия, қоравой, сизиям бурнингиз оқиб кетди-ю, артиб олинг, тасаддуқ!

— Қўяверинг, бува! — дейди жўрабошимиз билағонлик қилиб. — Артгани билан фойдаси йўқ. Буники қайнаб чиқаверади.

Той жаҳл билан шилқ этиб бурнини тортади. Зум ўтмай яна оқиб кетганига парво қилмайди. Эрмон бува бўлса, берилиб ҳикоясини давом эттиради:

— Шундоқ қилиб, у юртнинг подшоши ҳам, бу юртнинг подшоши ҳам лашкар тўплашга киришибди. Тагин қанақа лашкар денг! Ҳар биттаси менинг Олтмишвойимга ўхшаган норғул йигитлар эмиш. Йигитларнинг мўйсафид оталари, кекса оналари ғамга ботиб қолишибди. «Урушдан кимга фойдаю кимга зиён?», дейишибди. «Уруш қилиб хазинасини бойитадиган подшолар-у, боламизни ажалнинг оғзига юборадиган бизми?!», дейишибди. Аммо, камбағалнинг додини ким эшитарди, тасаддуқлар! У юртнинг лашкари бу юртга от сурибди. Бу юртнинг лашкари у юрт устига бостириб борибди. Шундоқ қилиб десангиз, қиргинбарот бошланибди. Не-не ойдаи қизлар оёқости бўпти, бешикдаги болалар онасидан, оналар боласидан айрилибди. Попукдай қизлар, нозаниндай жувонлар, но-

расида болалар худога нола қилишибди. «Подшолар бир-бирининг юртини босиб оламан, деса, бизда нима гуноҳ?», дейишибди, «Нега бизни отамиздан жудо қиласан, акамиздан айирасан?!», дейишибди. Лекин уларнинг нола-си худога етиб бормабди.

Эрмон бува жимиб қолади. Хазинасини олтинга тўлдираман, деб уруш очган у юртнинг подшосини ҳам, бу юртнинг подшосини ҳам ёмон кўриб кетаман. Оналарни боласидан, болаларни онасидан жудо қилган у юртнинг ғаламис одамларини ҳам, бу юртнинг ғаламис одамларини ҳам йўқ қилиб ташлагим келади.

Бир маҳал Эрмон бува менга тикилиб ўтирганини пайкайман.

— Ия, қоравой иштонни кўтаринг, иштонни,— дейди у кулимсираб. — Булбулингиз кўриниб кетди-ку, тасаддуқ! Шоша-пиша иштонни кўтараман.

— Баракалла, тасаддуқ! — дейди Эрмон бува жилмайиб — Умрингиздан барака топинг... Шундоқ қилиб, қирқ йил қирғин бўлибди. У юрт ҳам, бу юрт ҳам вайронга айланбди. Ё, тавбандан кетай, тасаддуқлар, не-не дарёлар қуриб, не-не боғлар култепага айланбди. Боринги, қилт этган бирор гиёҳ, тиккайган бирорта дарахт қолмабди. Жамики паррандалару даррандаларга қирон келибди. Охири дарахтлару ўт-ўланлар, дарёлару қушлар худога нола қилишиб: «Урушни қиладиган-ку одамлар, бизда нима гуноҳ?», дейишибди. «Сен бизни одамлар учун яратган эдинг-ку, нега одамзод бизга қирон келтиради?», дейишибди. «Одамзоднинг феъли шунақа ёмон бўлса, биз нима қилайлик», деб йиғлашибди. Ана ўшанда олло таолонинг қаттиқ қаҳри кепти. У юртни ҳам, бу юртни ҳам чўл-биебонга айлантириб ташлабди. Ушандан бунён у юртда ҳам, бу юртда ҳам на бирор қимирлаган жон, на бирор дарахт, на ўт-ўлан, на бир томчи сув — ҳеч нима қолмабди. Ушандан буён офтоб ҳам шу юртларни четлаб ўтармиш, шамол яқинига бормасмиш, қуш учмас эмиш. У юрт ҳам, бу юрт ҳам змистонга айланб қолган эмиш.

Эрмон бува носини туфлаб, чуқур хўрсинади. «Ана шунақа гаплар», дегандек маънодор бош чайқаб қўяди.

— Мана, тасаддуқлар, худо пашист деганиям жазосини берди-ю! Мени Олтмишвойим ҳам пашистин жазосини бераман, деб қилич ўйнатаиб юрибди-да. Бўлмаса, Азоб денгизда сузиш осонми! — У менга қараб кўзини қисиб қўяди. — Олтмишвой акангизани-чи, қиличи бор, Алпомишникига ўхшаб қирқ газ келади. Қайтиб келганидан кейин ўша қиличини сизга бераман...

...Эрмон бува ваъда қилган Олтмишвой аканинг қирқ газли қиличи менга насиб этмади. Унинг ўзи ҳам, қиличи ҳам урушдан қайтмади. Уша йили биринчи қор тушган куни Эрмон бува яна битта афсона айтиб берди. Бу чўпчакни бир марта айтган бўлса ҳам, негадир хотирамда сақланиб қолди.

Кечқурун Эрмон буванинг айвонига тўпландик. Ташқарида гупиллаб йирик-йирик қор ёғар, айвон олдига ўзимиз тут қоқиб ейдиган қирқ ямоқ чодир тутиб қўйилган, кун совуқ эди. Ҳаммамиз сандалга оёқ тиқиб ўтирибмиз. Оёқ илигани билан бадандан муз ўтиб кетган. Сандал устига бир қоп гўзапоя уюб ташланган. Эрмон буванинг айтишига қараганда, ўн пуд гўзапояни чувиш зиммасизга тушган эмиш. Эртага чувиб бўлмасак бригадир Ҳайдар шамол хафа бўлармиш. Кўрақлар совуқда музлаб қолган, ушласангиз қўлингизни узаман, дейди. Иккита токчага биттадан «лип-лип чироқ» қўйилган. Чироқларнинг пилиги липиллаган сайин хотинларнинг девордаги баҳайбат соялари ҳам афсонавий девлардек сакраб-сакраб кетади. Хотин-халаж индамай кўрак чувибди. Бир қопи туғаш билан Эрмон бува иккинчи қопни эски дастурхон устига ағдаради... Қўлим акашак бўлиб қолди. Бунинг устига, кўрак тикандек қотиб қолган, пахтасини суғуриб олгунча тирноғингиз орасига кириб қонатиб юборадди. Эрмон бува менга қараб-қараб қўяди:

— Қўлни иситиб олинг-да, қоравой!

Охири оиймининг ҳам тоқати тоқ бўлди.

— Пахтасиям ўлсин! — деди зорланиб. — Қўлимда қўл қолмади-я!

Эрмон бува секин бош чайқайди.

— Унақа деманг, пошша қизим, — деди аста йўталиб, — гуноҳ бўлади. Пахта жаннатдан чиққан, тасаддуқ! — У қишда ҳам елвагай очиб юрадиган яктагининг

чўнтагини узоқ кавлаштириб, носқовоғини топди. Тагига уч-тўрт уриб нос отди. — Пахта жаннатдан чиққан, — деди ишонч билан. — Мен сизларга бир қимматни айтиб берай, тасаддуқлар. — Шундай деб мен эшитмаган афсонани айтиб берди: — Қадим замонда бир юртни ёв босибди. Одамлар қалъа ичига бекиниб олишибди. Ёв шаҳарни ўраб олиб кутаверибди, кутаверибди. Охири қалъа ичидагилар ҳам, ёв ҳам ҳолдан тойибди. Қамалда қолганларнинг очликдан силласи қурибди. Одамлар оқсоқол олдига бориб, «Бўлди энди, шаҳарнинг дарвозасини очиб берамиз», дейишибди. «Ўзимиз оч, болаларимиз яланғоч, отларга ем йўқ, ўтин йўқ», деб нолишибди. Аммо, оқсоқол доно киши экан. — Эрмон бува ғурур билан қаддини ростлаб қўяди. — Бир хужрага йиғиб қўйган аллақанча гўзапояни олчиқибди. «Пахта дегани жаннатдан чиққан, менга ишонинглар, тасаддуқлар», дебди. Худонинг қудратини қарангчи, оқсоқол айтган гап тўғри чиқибди. Пахта-нинг момоғини аскар болаларнинг ярасига босишибди. Толасини йиғириб бўз тўкишибди, бўздан кийим тиқишибди, чақалоқларга йўрак қилишибди, чигитнинг ёғини эритиб олишибди, кунжарасини отларга беришибди, гўзапояни ёқиб уйларни иситишибди. — Эрмон бува овозини янаям баландлатади. — Қарабсизки, ёвнинг ҳоли танг. Сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетибди. Ана, кўрдиларингми, пахта-нинг хосиятини, тасаддуқлар! Жаннатдан чиққан нарса бу! Қани, кампир, шиннидан опке, бир маза қилайлик!

Ҳабиба буви илдам ўрнидан туриб, хумга сопол пиё-лани ботиради. Кейин яна бир марта... Кейин яна бир марта. Бирпасда айвонни тут шиннингини иси тутиб кетади..

Уша — биринчи қор тушган куни Ҳабиба бувини охириги марта кўраётганимни билмаган эканман. Ҳали янги йил келмасидан кетма-кет қор ёғиб, қаҳратон совуқ бошланди. Шундай кунлардан бирида эрталабки чойдан кейин оийм тўсатдан сўраб қолди:

— Эрмон бувангизга бориб келамизми?

Қувониб кетдим. Эрмон буванингга бўлади-ю, йўқ дейманми!

— Шинни еганими? — дедим ҳовлиқиб.

Оийм оҳиста бош чайқайди:

— Йўқ, Ҳабиба бувинг зотилжам бўлиб қолибди. Утини йўқмиш. Кўмир обориб берамиз.

Бултур ўзимиз ўтинсиз қолганимизда қандай аҳволга тушганимиз ҳали эсимдан чиққан эмас. Шунинг учун бўлса керак, бу йил дадам кўмирни мўл-кўл ғамлаб қўйган эди.

— Мен ҳам обораман! — дедим иргишлаб. — Қонда обораман!

— Бўпти, — дея оийм бошимни силади. — Сен қоп кўтаролмайсан, челақда оборасан.

Дадам ишда, акаларим мактабда. Опам эчки сутини сотиш учун шаҳарга кетган. Уйда оийм, мен, укам қолганмиз. Оийм укамни бешикка белади-да, алдаб-сулдаб ухлатди. Ошхонага кириб қолга кўмир жойладик: мен оғзини очиб турдим, оийм хокандоз билан солди. Сандалга йирик кўмир бўлмади — албатта кукунидан солиш керак: тез чўғ олади, узоқ туради. Оийм ҳар гал хокандозни бўшатганида қоп-қора чанг кўтарилади. Бирпасда оиймининг ҳам менинг ҳам оғиз-бурнимиз қорайиб кетди. Кейин кичикроқ пақирга мен ҳам кўмир тўлдирдим.

Йўлга тушдик. Оийм бурни ерга теккудек бўлиб энкэйганча қорда чуқур-чуқур из қолдириб борарди. Ортидан эргашдик. Кичкинагина челақ аввалига энгил туялган эди, эллик қадам юрмасидан жуда оғирлашиб кетди. У қўлимдан-бу қўлимга оламан, бу қўлимдан-у қўлимга оламан, сирганиб-сирганиб аранг қадам босаман. Бу ҳам етмагандек, қўлимга сўзак кириб кетди. Пақирнинг банди кафтимга чиппа ёпишиб қолган, ўнг қўлимдан чап қўлимга ўтказаетганимда теримни шилиб олаётгандек бўлади.

— Ойи, қўлим музлаб қолди, — дейман йиғламсираб. Оийм менга ачиниб қараб қўяди-ю, тўхтамайди:

— Юрақол, жон болам, яқин қолди.

Қопнинг тагини ҳам сичқон тешган экан, бора-боргунча қорга қоп-қора из тушиб борди.

Ниҳоят, Эрмон буванинг очиқ эшиги олдига етиб келдик.

— Сен кирмай қўя қол, — деди оийм ҳарсиллаб. — Мен ҳозир...

У шундай дедию икки букилганча ҳовлига кириб кетди. Зум ўтмай қайтиб чиқди-да, пақирни ҳам олиб кирди.

— Алаҳлаб ётибди бечора! — деди яна қайтиб чиқ-қач. — Буваанг тепасида дуо ўқиб ўтирибди.

Бу сафар Ҳабиба бувининг шиннисига умид боғламадим. Дарров изимизга қайтдик. Ойимнинг кўлида пақир, пақир ичида бўшаган қоп...

Қорға тушган кўмир изини дадам кўрибди шекилли, кечкурун ойимдан сўради:

— Кимга кўмир бердинг?

Ойим айбдор қиёфада ерга тикилди-да, ростини айтди: — Ҳабиба буви шамоллаб қопти. Кўмири йўқ экан, обориб бердим.

Дадам ойимни уришмади.

— Чатоқ бўпти, — деди секин. — Ачинскага хабар бериш керак.

Ойим бош чайқади:

— Жудаям зарилмас шекилли. Мана, уйи исиб қолди. Ажабмас, эрта-индин тузалиб кетса...

Лекин Ҳабиба буви тузалмади... Индини эрталаб ишга кетган дадам ярим йўлдан қайтиб келди. Укамни тиззасига ўтқазиб чой ичираётган ойим ҳайрон бўлиб дадамга қаради:

— Тинчликми?

Дадам негадир кўзини яширди:

— Одамзоднинг аҳволи шу экан-да, — деди хўрсиниб. — Ҳабиба буви омонатини топширибди.

— Вой... Вой бечора! — Ойимнинг ранги қув ўчганча шундай инграб юбордики, қўрқиб кетган укам бир зум олазарак бўлиб турди-да, чириллаб йиғлай бошлади. — Кеча борганимда тузалиб қолувди-ку! — Ойимнинг кўзидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Укамни силтаб кўрпачага ўтқазди-ю, икки кафти билан юзини тўсганча ўкраб юборди.

— Худо берган ажал-да! — деди дадам томоғини бўғган кўз ёшидан овози хириллаб. — Ким билибди шунақа бўлишини!

Дадам, унинг кетидан укамни кўтарган ойим, унинг кетидан мен Эрмон буваникига югурдик. Бирласда тумонат одам тўпланибди. Зеби хола у ёқдан-бу ёққа югурган, Исроил мўйлов ҳовлидаги қорни кураган, Сепкилли хола билан Келинойи «Вой, онам»лаб йиғлаган...

Эрмон бува кимни кўрса, жавдираб қарайди. Яктагининг елвагай ёқасидан кўриниб турган, оппоқ тук босган кўксига мушлаганча, овози янаям ингичкалашиб, нуқул шу гапни қайтаради:

— Ёлғизгина боласини кўролмай кетди-я! — Олтмиш-войнинг дийдорига тўёлмай кетди-я!

Йўқ, у йиғламайди — фақат инграйди, титраб-титраб инграйди. Бошланг, оппоқ сочлари, оппоқ соқоли, оппоқ кўксини муздек қор зарралари қоплаган.

Доим одамларга буйруқ бериб ўрганиб қолган бригадир Ҳайдар шамол ҳам тут тагида чўккалаб ўтирганча пешонасига муштлаб йиғлайди:

— Вой, онам-а! Рўшнолик кўрмаган онам-а!

Устига паранжи ёпилган тобутни ҳовлига олиб чиқишганида, худди қиёмат кўпгандек бўлди. Ойим дод солиб тобутга ёпишди:

— Онажон! Ёлғизини кўролмай кетган онажоним!

Эркаклар тобутни кўтаришганида ойим беш-олти қадм югурди-ю, сирғаниб, чалқанчасига йиқилди.

— Ойи, ойи! — деб қичқирдим жонҳолатда. Қўрққан-нимдан йиғлаб юбордим. Ойимнинг кўзи олайиб кетган, чамаси, мени танимас эди.

— Вой, онажон-а! — дерди у инграб. — Кун кўриб, кун рўшнолик кўрмаган онам-а!

Уша кундан бошлаб ойим ғалати бўлиб қолди. Бир нуқтага тикилиб ўтираверади, ўтираверади. Биров гапирса, эшитмайди, фақат укам йиғлагандагина ҳуши жойига келади... У Ҳабиба бувининг кир ювдиси, еттисиди елиб-югуриб хизмат қилди. Маъракага борганида оёғи олти, кўли етти бўлиб юради-ю, уйга қайтгач, яна хомуш тортиб қолади.

Ҳабиба бувининг йигирмасига Эрмон бува сигирини сотди. Дадамнинг айтишига қараганда, Ҳайдар шамол увало кўйинг, деса ҳам, Эрмон бува кўнмабди. «Кампирим бечора дунёга келиб нима кўрди, ҳеч бўлмаса, ўзи кўрмаганини арвоҳи кўрсин, Олтмишвойим қайтганида бир амаллаб сигир олармиз», дебди. Сигирни Далавой сува текинга сотиб олганмиш...

Ушандан кейин ойим сал ўнгангандек бўлди. Ҳар кун Эрмон буваникига қатнайди: гоҳ яктагини ювиб, сандал устида қуритиб беради, гоҳ лавлаги шарбатига ҳольвайтар пиширади... Нуқул битта гапни қайтаради: «Бувангга жабр бўлди, болам, бувангга жабр бўлди...»

Бир кун дадам янги гап топиб келди: Эрмон бува кампирининг қирқида ҳам юртга ош берармиш. Одамлар ўртага тушиб, йўлдан қайтаришмоқчи экан, кўнмабди. «Қирқ дегани — хотинларнинг маъракаси, кампирининг арвоҳи шод бўлсин», дебди.

Худди ўша маъракадан уч кунми-тўрт кун илгари ғалати воқеа рўй берди. Якшанба бўлса керак, дадам ҳам, акаларим ҳам уйда эди. Бир маҳал ҳовли томонда гуржи кучугим бир-икки акиллади-ю, негадир жимиб қолди. Тўсатдан эшик очилди: останада яқтак кийиб олган Эрмон бува турарди. Ташқарида қор ёғиб турган бўлса керак, унинг яланг боши, яктагининг елкаси қорга кўмилган эди. Қизик, кўлида ҳасса йўқ. У остана ҳатлаб ўтганидан кейингина оёқ яланг эканини кўрдим. Унинг катта-катта тоқлари қип-қизил гўшт бўлиб кетган, оқ иштонининг почасини негадир қайириб олган, тўпигиғача қор ёпишиб қолган эди. Ҳаммамиз ҳайратдан қотиб қолдик.

— Олтмишвойим келди, — деди Эрмон бува илжайиб. — Келди! Кампирим ҳам келди. Икковлари мезор бошига кетишди.

Ойимнинг юзига бир зум табассум қалқиди-ю, кейин даҳшат ичра дадамга қаради.

— Келди, — деди Эрмон бува тагин ғалати илжайиб. Кейин ўнг кўли билан чап кўлини дутор қилиб черта бошлади. — Толда чумчуқ сайрайди, кўрсам кўнглим яйрайди... — У тўсатдан жимиб қолди. Бирдан менга кўзи тушдию ғайритабиий, ингичка овозда қолиб юборди. — Ия, сиз ҳам шу ердасиз, қоравой? Олтмишвой акангиз келди. Келди... — деди товушини пасайтириб. Кейин тўсатдан хаҳолаб кула бошлади. Унинг бундай қаттиқ овозда кулганини ҳеч эшитган эмас эдим. Гўшти чиқиб кетган оёқларини гурсиллатиб ерга урганча яна кўшиқ айтди: — Толда чумчуқ сайрайди, кўрсам кўнглим яйрайди...

Ҳаммамиз сеҳрлангандек қотиб қолган эдик. Эрмон бува хўп ўйнади! Яланг оёғининг болдирига ёпишган лой аралаш қорлар наматга сачраб кетди. Кейин чарчаб, чўккалаб қолди, кафшандоз томонга ўгирилиб, юзига фотиҳа тортиди:

— Илоҳи ом-и-ин! Юртимиз тинч бўлсин, илло-билло, қирғинбарот бўлмасин, оллоху акбар!

Эртасига уни жиннихонага олиб кетишди. Ҳайдар шамол билан дадам биргалашиб оборишди. Дадамнинг айтишича, Эрмон бува жиннихонанинг эшигидан қираётганда ҳам қиблага юзланиб чўккалаб олганмиш-да, илтижо қилганмиш:

— Илоҳи оми-и-ин! Илло-билло, қирғинбарот бўлмасин, оллоху акбар!..

Гулчехра НУРУЛЛАЕВА

Ҳақиқат ҳақида қўшиқ

Сен олтинсан, қадри мўлсан,
Борки олам талабгор.
Қай юртларга армон бўлсанг,
Қай юртларда сен бисёр.

Қўрқанидан кимлар эса
Сени йўққа йўяр ҳам.
Бағри сенга торлик қилса,
Ерга кўмиб қўяр ҳам.

Зангламасан ерда лекин,
Тўзимасан кўзада.
Сен барибир бирор бир кун
Чиқажаксан юзага.

Сув бор — ювиб ер юзини,
Сенга эшлик қилгувчи,
Гопқирлар бор — ер кўксини
Илма-тешиқ қилгувчи.

Вулқонлар бор — ер қаърин ҳам
Ағдар-тўнтар этар куч.
Не бўлмасин, сенга одам
Албат бир кун бўлар дуч.

Фақат топсин, сени кўриш —
Истаклари сўнмасдан.
Йўқса, завол кетар олқиш,
Қадринг мисча бўлмасдан.

Тбилиси ҳақида икки шеър

I

Урфга берилмадинг лақма аёлдай,
Тонгда кийганингни ечмадинг кундуз.
Кўзимга кўриниб тушдай, хаёлдай,
Юрагимда қолдинг, бетакрор юлдуз.
Ҳар бинонг тил бўлиб тилсиз ўйларга,
Сўзлайди халқининг бут имонидан.
Гугурт қўтисидай бир хил уйларга

Сен жой ажратибсан чекка ёниндан.
Юрдим кўчаларинг пиёда кезиб,
Лаҳжа, ёзувларинг эди мен-чун сир.
Тилинг англамасам, дилингни сезиб,
Юрдим эътиқодинг ўқиб барибир.
Ҳар уй, назаримда, бир парча эди
Улмас Руставели дастхатларидан.
Таъсири хорижий сафарча эди —
Менинг ҳайратимга асқотганидан.
Тош йўлларда юриб қоқинди оёқ,
Силлиқ юрганларга осон эмасдир.
Панд еса ебди-да мен каби сайёҳ,
Халқининг товони тобланса басдир.
Бу ўзлик боисин, кезгани маҳал,
Майлига, ким қандай айласа талқин.
Мен-чи, Тбилиси, бетакрор шаҳар,
Сендан таниб олдим кимлигин халқинг.

II

Фурсат оқар сувмас,
Ўткинчи эмас,
Бўлса-да заминдай мудом ҳаракатда.
Уни лоқайдгина ўтказсак ҳам бўлар,
Ё ушлаб қолсак ҳам ҳар бир бекатда...
Фурсат оқар сувмас.
Ухшар жонзотга
Уни яшатса ҳам, ўлдирса ҳам бўлар.
Ҳатто кундузлар ҳам ухлаб ётишлардан
Заҳарланиб ўлар, бўғилиб ўлар.
Улар у ғийбатнинг очкўз чангалида,
Қабулхоналарда, эзма гапларда,
Қай ялқов бошлиқнинг «эрта келинг»ию
Нафга айланмасдан қолган нафларда.
Кўрсатса ҳам бўлар лекин фурсатни
Эртага, индинга, улардан кейинга —
Юрак қонингдан ҳам қўшиб юборолсанг
Ёзажак шеърингга, қураб уйингга...

* * *

Хаёлларинг иситмасам,
Озорларинг тўзитмасам,
Ағёрларинг ўкситмасам,
Ёр эмасман, ёр.
Майлим менинг бир ён қолса,
Нолон қолса, гирён қолса,
Юрагимда армон қолса,
Ёр эмасман, ёр...

Қорамағиз Куба, сенга
 Хаёлларим бойланди.
 Янги сўзга ташна қалам —
 Жазманингга айланди.
 Марти сени инқилобга
 Ургатганин билардим.
 Инқилобчи кўзларингни
 Кўпдан орзу қилардим.
 Билар эдим: дардларингни
 Ювар Гильен шеърлари.
 Шу шеърлардай дилбармикин
 Дердим Куба ерлари.
 Сеҳрланиб мен Фиделнинг
 Ёниқлиги, ақлидан,
 Сўз тингламоқ хоҳлаб қолдим
 Нотиқ Куба ақлидан.
 Очкўз наҳанг ёнгинангда
 Шай тураркан талонга,
 Уз кўзим-па боқай, дедим
 Сендай митти полвонга.
 Тотай дедим,
 Мен атайин —
 Утиб наҳанг ёнидан,
 У сенга кўп кўрмоқ бўлган
 Озодлигинг нонидан.
 Наҳанг ҳақгўй қўлларингни
 Қайирмоққа ташна чоғ —
 Мен қўлларинг сиқиб, сенга
 Очгим келди кенг кучоқ.
 Бир бор кўрдим.
 Лекин шеърда
 Сенга кўп бор қайтарман.
 Бир бор кўрдим.
 Кўрганларим
 Умрим бўйи айтарман.

* * *

Мен ҳеч қачон кўрмаган фусун
 Юрагимга шитоб йўл солар.
 Не тонг, Куба, сени кўриб, сўнг
 «Жаннат» сўзини топган бўлсалар.
 Мен ўзбекман.
 Қай бирин айтай
 Тўкинлигим, ўз бойлигимдан.
 Лекин кўзим узмасам нетай
 Куба, сендай чиройлигимдан.
 Ифор тутар атроф димоққа.
 Кузги бағринг баҳорга тўкин.
 Уйга қайтгач, кўз-кўз қилмоққа
 Бирор баргинг узмадим лекин.
 Қирғоқдаман.
 Уммон мавж урар.
 Унга боқиб, тўлдим туғёнга.
 Лекин, Куба, ақалли бирор
 Чиғаноғинг солмадим ёнга.
 Мен сўз бурсам шакарқамишга,
 «Кўрсатинг», деб қолар ҳам қизим.
 Лекин андақ қирқиб олишга
 Мен ўзим-чун бермадим изн.
 Куба, борки бойлигинг, кўркинг
 Тегиш бўлсин фақат ўзингга.
 Мен юртимга қайтарман,
 эркининг
 Суратини жойлаб кўзимга.

Мени чарчатмоқда сокин қуёшнинг
 Унсиз юришию, унсиз кулиши.
 Мени чарчатмоқда бир хил қиёснинг
 Шоирлар сатрида кўплаб бўлиши.
 Уйларга тўлдирар ўйчан бошимни
 Лоқайд танбалликнинг катта хафлиги.
 Мени чарчатмоқда суҳбатдошимнинг
 Қатор жумбоқларга бетарафлиги.
 Чарчамоғим тайин

иқтидорсизлар

Кўлида ўйинчоқ лавозимлардан,
 Асли аврасида захри бор сўзлар,
 Астардаги сохта тавозелардан.
 Бас, етар!
 Уча қол, эй кўнгил қуши!
 Тугёнлар бағрини истар бу юрак.
 Фикрлар гурунги, ақл жунбуши
 Менинг кўзларимга тўлмоғи керак!

Қизимга

«Ойи бизни нима учун ўзбек
 дейишади?
 Ўзбеклар ким?»
 Ўн бир яшар қизимнинг саволи

Наҳот сен билмасанг халқингни, қизим,
 Тўмарис, Широқдай фидоларидан!!
 «Ўзига ўзи хон, ўзи бек» сўзини
 «Ўзбек» бўлган ихчам иншоларидан!!
 Халқинг юрагини англамабмидинг
 «Чертмак», «Муножот» садоларидан!!
 Яна не асрлар топаркин ҳайрат
 Навоий куйлаган наволаридан!
 Айтиб бермабмидим ақли ер юзин
 Истило айлаган Синоларидан,
 Гоҳ араб, гоҳ лотин номида юриб,
 Қалбан ўзбек бўлган имлоларидан!!
 Ёркин юлдузларин санаб эдинг-ку
 Улуғбек забт этган самоларидан.
 Маҳлиё юрганинг чиқдими ёддан
 Самарқанд, Бухоро даҳоларидан!!
 Эгик қад деҳқонин гурурлари тик
 «Пахта» деб аталган тиллоларидан.
 Йигитларин дерлар: ишқдан яралган,
 Ёру диёрига вафоларидан.
 Қизлари — фаришта, қизлари — малак,
 Назокати, ифбат-ҳаёларидан...
 Қизим, сенга қараб, дод, дегим келди
 Уз-ўзин билмаслик хатоларидан...

* * *

Улуғлаймиз қуёшни беҳад,
 Атаб уни ҳалоскоримиз.
 Сендан, деймиз, ердаги ҳаёт,
 Сендан, деймиз йўғу боримиз.
 Қуёш боқиб узоқ-узоқдан,
 Тинглай берсин мадҳиямизни.
 Унинг билан ёндош турмоқдан
 Лекин тақдир асрасин бизни.

* * *

Болалар адашса фалокат эмас,
 Қулоқни чўзгувчи биз катталар бор.
 Гоҳ бурчакка қўйиб, гоҳ кўтариб даст,
 Тартиб чораларин қўллаймиз бисёр.
 Катталар адашса... Бу — энди даҳшат!
 Бу — энди фожиа дея аталар.
 Қулоқ чўзгувчингиз йўқ экан сизда,
 Илтимос, адашманг, азиз катталар!

Қадимий кубаликлар

айтган қушиқ

Куба қирғоғида «Хазиналар ороли» деб аталувчи жой бор. Айтишларича, испан босқинчилари дарагини эшитган халқ борки, бойлигини шу ерга келтириб ташлаган экан.

Она денгиз, сенга биз оҳ, деб келдик,
Тубсиз, тилсизлигинг паноҳ, деб келдик,
Ёвга тилло тутмоқ — гуноҳ, деб келдик,
Ола қол, боримиз буюрсин сенга.

Узгани чорловчи ғаламис бўлса,
Кўз ёшимиз бўлса, ноламиз бўлса,
Биз ўзимиз топган балоимиз бўлса,
Ола қол, боримиз буюрсин сенга.

Зебсиз қолса қолсин аёлларимиз,
Уқсиб толса толсин хаёлларимиз,
Агар бўлса эрка заволларимиз,
Ола қол, боримиз буюрсин сенга.

Яшаб ўрганамиз биз омон-омон,
Қимгадир қарамли — ҳаммадан ёмон,
Сен бизга эш эдинг, дўст эдинг, уммон,
Ола қол, боримиз буюрсин сенга.

Излаб-излаб, ёвлар хўп заҳил бўлсин,
Халқ борки, мустақил ва аҳил бўлсин,
Ватани, бойлиги бедахл бўлсин,
Ол, денгиз, боримиз буюрсин сенга.

* * *

Устоз, кўраркансиз иқболимни бут,
Мақтовин излайсиз ёзганларимдан,
Қай сўз маънос турса, тунд бўлса ёхуд,
Сўзлайсиз норасо созланганимдан.

Дейсиз: «Не кунларни кечирган — бизлар,
Бизлар-ку қирғинлар ичида юрган.
Сиз эса... йўқ ердан дард излайсизлар,
Сизнинг қирқ ёшингиз нени ҳам кўрган!!

Ҳақсиз. Рад этмоққа, устоз, йўқ ўрин.
Кўрганларим — урвоқ. Билганларим оз.
Лекин сиз сақлаган оқ кунлар умрин —
Дардида бўлсам гар, айбми, устоз!!

Инқилоб берган бахт беўлчов. Аммо —
Инқилоб этмасми давом ҳар маҳал!!
Асрлар ечмаган тўп-тўп муаммо
Ун йилларда буткул бўлмагандир ҳал!!

Гоҳо доно қолиб, нодонлар тўрда.
Гоҳо лаганбардор қилинар эъзоз.
Дард билан ёзмасам шуларни шеърда,
Мен учун шоирлик хайфмасми, устоз!!

Умид

Айни декабрда осмон булутсиз,
Айни декабрда чанғлар, тўзбнлар.
Далалар мунғаяр ёғинсиз-қутсиз,
Кўзга дарддай ботир дилгир хазонлар.

Яланғоч дарахтнинг ўзгарган туси,
Либос кутавериб тикувчисидан.
Истеҳзо туюлар қуёш кулгуси,
Чиққанлиги боис маврид эсидан.

Қўшним, гап ораси, танқидга ўтар:
«Қилгани яхшийди қиш қишлигини.
Гоҳида ойлар ҳам насия этар
Нафининг ўзгага тегишлигини...»

Менинг руҳим эса ўтинмас имдод,
Қўшним ноласига эмасман шерик.
Кўзларимга нафси тушкунликлар ёт,
Юрагимда ширин умидлар тирик.

Январь бор этгуси қишнинг қишлигин,
Ёғинлар тошида бўлгуси залвар.
Кўрсатиб фидойи, серюмушлигин,
Декабрь хатосин тузатар январь.

Кичрайса қай йигит қалбида вафо,
Оплоқ қоғозимни қора гард босар.
Тарк этмоқни бўлса қай қизни ҳаё,
Мени қайғу босар, мени дард босар.

Қон кечган отаси нишонин тақиб,
Мен тенги қай ўғли келса баланддан,
Айтингиз, қай йўсин кетмай тутақиб,
Қандай ажрим этай мунгни қаламдан!!

Кўраман: истейдод улуг ишга ром,
Кўраман: зақосиз чоҳ қазир унга.
Сизу мен бахт билан юрсак андармон,
Истейдод тушмасми қопқаро кунга!!

Қўшним бор — «коммуна» дегувчи ҳар вақт.
Шунчалар худбинки, билсангиз ичин.
Дашном нечун, устоз, чекар бўлсам дард
«Коммунизм» сўзин поклиги учун!!

Гап кўп айта берсам, Яшаб бахт ила,
Узимча егайман бу ҳаёт ғамин,
Нетайки, ҳам бахти, ҳам дарди ила
Менинг юрагимда айланса замин...

Журналнинг келгуси сониди шоира Эътибор ОХУНОВАнинг
янги шеърлари билан танишасиз.

Анвар ОБИДЖОН

Ғалати мактублар

Чайнамайшимингнинг
хўрозқандга ёзган хати

Бардаммисан!
Бунча ҳам —
Узоқтирдинг сафарни!
Ё еқтириб қолдингми
Ғала-ғоғур шаҳарни!
Ошна, дийдор ғанимат,
Бир келсанг-чи айланиб,
Ҳаммамиз ҳам бир куни
Кетамиз-да чайналиб.

Калишнинг ботинкага
ёзган хати

Бошланди-ю лойчайди,
Ташвишларим кўпайди.
Тугамайди ҳеч ишим,
Қуримайди таш-ичим.
Тишларимнинг соғи кам,
Қашқа бўлди бурним ҳам,
Чўкир тешди тагимни...
Қисқа қилай гапимни,
Шошиляпман,
Бормиш тўй.
Мендан салом айтиб қўй:
Кўнэтикбой даданга,
Сатанг Хиром акангга,
Доно Чориг бобонга,
Сулва Шиппак опангга,
Чўтир Кирза тоғанга,
Амирқони хоғанга,
Маҳсибиби ойингга
Ва иккинчи пойингга.

Варракнинг самолётга
ёзган хати

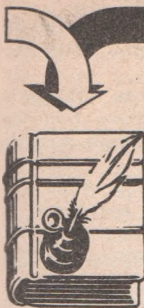
Ишлар қалай,
Қариндош,
Билволдингми учишни!
Учган чоғда ўйлаб юр
Ерга омон тушишни.
Энг муҳими,
Ҳавода —
Бир хил тут посангини.
Келиб мендан сўрайвер
Тушунмаган нарсангини.

Сополкосанинг
чинникосага
ёзган хати

Сени баланд тоқчага
Теришади авайлаб.
Тилла рангли гулингга
Термулишар «ҳай-ҳай»лаб.
Азиз меҳмон келганда
Сени пастга олишар,
Поёндоздек яп-янги
Дастурхонни солишар.
Ҳайратланмас одамлар
Мени қўлга қўндириб.
Суюнмаслар бут дея,
Куюнмаслар синдириб.

Уваданинг пахтага
ёзган хати

Сендек лўппи пахта эдим
Бир пайтлар Қувада.
Тўн ичида эзгиланиб,
Охир бўлдим Увада.
Офтоб жойда жим ётибман
Нурдан кўзим қамашиб.
Бошқа тўнга тикишармиш
Юмшатишиб, савашиб.

Тоҳир МАЛИК

БИР КҮЧА, БИР КЕЧА...

ҚИССА

Бахтли онлаларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, бахтсиз онлаларнинг эса ҳар бири ўзича бахтсиздир.

Лев ТОЛСТОЙ

«ОҚ БАЙРОҚ»

Улар купега кириб, пастдаги ўриндиққа ўтиришди. Гурунглашаётган уч қария озгин, новча болани бошлаб келган милиция сержантига кўп ҳам эътибор бермай, гапларини давом эттиришди. Сержант — қалдирғоч мўйловли қозоқ йигит — чолларнинг гапига қулоқ тутиб, кулимсираб кўйди. Гарчи у суҳбатни тинглаётгандек кўринса ҳам, бутун диққати рўпарасидаги болада эди: уйдан қочиб, санқиб юрган бу бебош яна жуфтакни уриб қолмасин, деб хавотирланарди. Чоллардан бири уларни чойга таклиф қилди. Сержант болага қаради. Бола бош чайқагач, ўзи чолларнинг ёнига ўтиб ўтирди. Чой ичаётиб ҳам ораста кийинган, камгап ҳамроҳидан нигоҳини узмади. Бола буни сезиб ёжинди, уйқуси келгандек кўзларини юмиб олди.

Сержант чойини ичиб бўлгач, юқоридаги жойга ўрин тўшаб берди. Бола раҳмат айтди-да, чиқиб ётди. Сержант яна қариялар гурунгига кўшилди. Бола қозоқчага яхши тушунмаса ҳам, ўзи ҳақида сўз очилганини фаҳмлади Сержант гапни чўзмади. Чолларни уйқу элтиб, ўринларини тўшаб ётишди.

Вагоннинг бир маромда тебраниши болани аллалаб, ухлатди. Ғалати туш ҳам кўрди: қараса, поезд бекатда тўхтамай ўтиб кетаётганмиш. Дадаси кўлидаги оқ байроқни ҳилпиратганча: «Шуҳратжон, ўғлим, шартларингга розимиз, туш, тушақол!», деб бўзлаётганмиш. Утирган жойида хуррак отаётган сержант унинг поезддан сакраганини сезмай қолганмиш. Дадаси, аяси, қўшчилари етиб келиб, уни кўтариб олишганмиш. Шаҳарнинг ҳамма ерига оқ байроқлар илиб ташланганмиш...

Сержант уни аста туртиб уйғотди. Тонг отиб қолган эди. Шуҳрат сержантнинг қизарган кўзларини кўриб, тун бўйи мижжа қоқмай пойлоқчилик қилганини англади. Поезд секинлагани сайин, вужудидаги умид билан кўрқинч аста аланга ола бошлади. Пастга тушгач, нигоҳи сарсари кезиб, дадасини, аясини излади — улар йўқ эди. Бола бирдан бўшашиб, кўзларини ерга қадади, гўё сержант: «Ота-онанг йўқми, нимага ҳеч ким кутиб олмади, хабар берган эдик-ку?», деяётгандек, ундан уялди.

Расми А. ИКРОМЖОНОВ чизган.

Бекатда Шухратни ота-онаси эмас, милиция капитани кутиб турган экан. Сержант болани унга топширдию қоғозларини расмийлаштириб, изига қайтди. Шухрат раҳмат дейишни ҳам, уни уйга таклиф этишни ҳам билолмай, изза чекиб қолаверди.

— Даданг билан гаплашдим, идорага келади, — деди капитан машинага ўтираётиб. — Жуда расмий муомала қилар экан даданг. Каттароқ идорада ишлайди шекли, а?

— Йўқ.

— Гапларидан олимга ҳам ўхшатдим.

— Инженер. Заводда ишлайдилар.

— Қизиқ... — Капитан елка қисиб қўйди.

«Нимаси қизиқ экан? — деб ўйлади Шухрат. — Инженер одамнинг гаплари бетайин бўлиши керакми? Кўпчилик «Даданг қизиқ одам», дейди. Маҳалладагилар ҳам дадамга унча рўйхуш беришмайди. Одамлар бир-бирларини ёмон кўришса ҳам, қўлларини кўкракка қўйиб, жилмайиб гаплашаверадилар. Дадам унақа эмаслар. Одатларига аямгина бепарқ қарайдилар. Бувим: «Одамларга осмондан туриб муомала қилма», деб тергардилар. Дадам сира гердаймайдилар, фақат, расмий гапиришга одатланиб қолганлар. Аямнинг айтишларича, илгарилари бундай эмас эканлар. Кейин атай шунга ўрганибдилар. Ҳеч кимга ёқмайдиган одатни нимага ҳавас қилдилар экан, ҳайронман. Бошқа одамлардай юраверсалар-ку... Ё мен ҳам улғайганимда шунақа бўлиб қолармиканман!»

Манзилга етгунларича капитан бошқа гапирмади. Шухрат ҳам ўз хаёллари билан банд бўлиб унга қарамади. Машина катта кўча юзидаги уч қаватли бино олдида тўхтади. Шухрат капитанга эргашиб иккинчи қаватга кўтарилди. Деразаси ҳовлига қараган хонага киришлари билан диванда оёқларини чалиштириб ўтирган аёл ўрнидан турди.

— Ўртоқ капитан, сизни бир соатдан бери кутяман, — деди у қошларини чимириб.

— Узр, муҳим топшириқ билан кетган эдим, — деди капитан ва Шухратга қараб олди. Аёл унинг нима демоқчи эканини фаҳмламай, баланддан келди:

— Сиздан бошқа одамларда ҳам муҳим топшириқ бўлиши мумкин!

— Шухрат, анави хонада ўтириб тур, — дея капитан чап томондаги эшикни очди.

Шухрат катта стол қўйилган шинамроқ хонага кириб, бир оз гангип турди, сўнг эшик ёнидаги стулга омонатгина чўкди. Нариги хонада телефон жиринглади. Капитаннинг овози эшитилди:

— Ҳа, ўртоқ Ризаев, келаверинг.

«Дадам.. — деб ўйлади Шухрат. — Келмаган бўлса, бекор овора бўлмайин, деб телефон қилдилар. Капитаннинг жаҳли чиқди шекилли, кўрсроқ гапирди. Боя «Дадам катта идоранинг бошлиғи», десам бўларкан, бунақа дағаллик қилмасмиди... Дадамнинг одатини ҳамма ҳам тушунавермайди. Узим-чи? Мен тушунман. Унда нимага уйдан қочдим? Э, бунинг сабаби бошқалар...»

Кўшни хонадаги аёл бирдан овозини баландлатиб Шухратнинг хаёлини бўлди:

— Кўриб олганингиз — менинг болам! Сартарошхонанинг деразасини синдиришганда ҳам Холиқов айбдор эди!

— Ахир, ўғлингиз айбини бўйнига олди-ку?! — деди капитан ҳам овозини кўтариб:

— Чунки, ўғлим яхши тарбия кўрган, ўртоқларини сотмайди. Ҳамма ғалвани Зонровингиз бошлайди. Олдинги сафар сартарош: «Отанг айтган», деб сочини тап-тақир олиб ташлагани учун деразасини синдириб, менинг ўғлимни рўпара қилган эди.

— Деразани ўғлингиз синдирган.

— Хўп, ўғлимни бу ишга ким бошлаган?!

— Иккови қалин ўртоқ экан...

— Йўқ! Энди ўртоқ бўлмайди! Қани, остона ҳатлаб кўрсин-чи!

Капитан овозини пастлатиб нимадир деди. Аёл ҳам секин гапиришга ўтди. Шухрат остона ҳатлаб кўчага чиқиш, ўзи ёқтирган бола билан дўст бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этилган болага ачинди. Бу хотин айтганини албатта қилади — ўғлини жиловлаб олади. Ҳа... катталар чизган чи-

зиқдан чиқишнинг оқибати мана шу! Бу боланинг-ку масаласи ҳал, Шухратники-чи? Уни қандай жазо кутаётган экан?

Капитаннинг: «Келинг, ўртоқ Ризаев», деган товушини эшитиб, Шухрат беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Капитан аёлга яна нималарнидир тушунтириб, кузатиб қўйгач, Шухрат ўтирган хонанинг эшигини очиб:

— Қани, қочоқ, бу ёққа чиқ-чи... — деди, кейин диванда қаддини тик тутиб ўтирган Ризаевга юзланди: — «Саёҳатчи» ўғлингиз ўз ихтиёрлари билан ярим йўлдан қайтдилар. Сафарларини энди катта бўлганларида давом эттирадилар-да, а?

Капитан Ризаев билан телефонда гаплашганида уни асабий, кўрс одам деб ўйлаган, ўғлини кўра солиб дўқ-пўписа бошламасин, деб гапни ҳазилга бурган эди. Аммо Ризаев ҳазилга мутлақо эътибор бермади. Тусини ўзгартирмаган ҳолда ўрнидан турди.

— Миннатдорман сизлардан! — деди бошини киборларча эгиб. — Безовта қилганим... қилганимиз учун авф этасиз.

Капитан Ризаевнинг бу қилигидан ғаш келганини яширишга ҳаракат ҳам қилмади. Столга яқинлашди-да, бир варақ қоғозни у томонга суриб:

— Манави ерига қўл қўйинг, — деди. Ризаев имзо чекиб бўлгач: — Энди бу ёғига эҳтиёт бўлинг, — деб қўшиб қўйди.

Ризаев яна бош эгиб таъзим қилгач, эшик томон юрди. Шухрат капитанга қаради-ю, дарров кўзини олиб қочди. У отасининг киборона, «маданий» хатти-ҳаракатларидан уялиб кетган эди.

Ризаев кўчага чиқиб ҳам орқасига қарамади. Ўғли изидан келаётганига аниқ ишониб, қадамини тезлатди. Сал ўтмай, беихтиёр ўтирилди: икки қадам орқада бошини эгиб одим отаётган ўғлини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Шухрат отасининг муддаосини тушунди: «Атай қиялтилар. Ҳамма гап уйда бошланади. Аям бир-икки шапати уриб, чимчиласалар керак. Кейин йғини бошлайдилар — бу турган гап. Дадам урмайдилар. Одатдагидек, креслода оёқларини чалиштириб ўтирадилар. Мен икки қадам нарида тик тураман. Ярим соатча тергайдилар. Кейин панднасихат бошланади. Сабр билан эшитавераман... Э, бундан кўра хипчин олиб савалаганлари минг марта яхши!»

Шухрат кўчаларига бурилиши билан уйларининг пештоқиға назар ташлади. Йўқ, унинг шартини бажаришмабди — «оқ байроқ» илишмабди...

«Дадамдан ўтиб тушадиган ўжар одам бўлмаса керак. Ўзлари-ку, бувимнинг гапларига кирмасдилар. Бувим: «Одамлар билан тўғри муомала қил», деб миллисн марта айтсалар ҳам, ўз билганларидан қолмадилар. Мен бўлсам, ҳар битта гапларига сўзсиз амал қилишим керак...»

У беш кун илгари — ўн учга тўлган куни оқшомда уйдан қочиб кетган эди. Қандай юриш, қандай туриш, овқатни қандай ейишгача тергашлари, ўртоқлари олдида ҳам танбех бераверишлари айниқса ўша куни суяк-суягидан ўтиб кетди. Меҳмонларни кузатдию ўзи ҳам жўнаворди. Хавотир олишмасин, деб бир варақ қоғозга кетиш сабабларини ёзди, талабларини ҳам баён этди. Хатнинг охирига: «Шартларимни бажаришга рози бўлсангиз, уй пештоқиға оқ байроқ осиб қўйинг, шунда қайтаман», деб илова қилди. Икки кунгача ўртоқлариникида ётиб, кечалари кўчасидан ўтиб турди. Оқ байроқ кўриनावермагач, БАМни қоралаб йўлга чиқди. Арисгача борди ҳам...

Шухрат поездда кўрган тушини эслаб, энткиди. «Оқ байроқ» илинмабди. Демак, яна эски ҳаммом, эски тос. Яна ҳар бир қадам ўлчанади. Узича бир иш қилолмайди. Вақтида мактабга боради, вақтида қайтиб, вақтида овқатланади. Маълум пайтда китоб ўқиши, маълум пайтда дарс тайёрлаши керак. Отаси белгилаган соатдагина кўчага чиқиб ўйнайди. Сартарошдан ўч олиш учун дераза синдиришга ҳеч қачон журъат қилолмайди. Яна у ўғил бола эмаш.. Шухрат капитанга қаттиқ-қаттиқ гапирган аёлнинг ўғлини эслаб, унга ҳаваси келди. «Йўқ, у бола онасидан кўрқиб уйда қамалиб ўтирмайди. Ўртоқлари билан эркин юраверади. Мен-чи!..»

Шухрат бўшашиб, юргиси келмай қолди, қадамини

секинлатди. Олдинроқда бораётган ота ўғлидаги бу ўзгаришни пайқади. Сиртдан қараганда, гўё Шухратга эътибор бермай келаётган бўлса ҳам, аслида бутун хаёли унда эди. Усти бут, қорни тўқ боланинг нима сабабдан уйдан қочганига тушунолмайдиган эди. Талтайтириб юборганми, деса, ҳеч эркатмасди. Қаттиққўлликни ошириб юбордикми, деса, бировларга ўхшаб камар билан саваламасди. Тарбияни педагогиканинг барча қонун-қоидалари асосида олиб борарди. Педагогикага доир китобларни топиб ўқирди, телевизордаги шу соҳага оид кўрсатувларни қанда қилмай кўрарди. Ишхонасида ҳам кўпроқ шу мавзуда бахшлашарди. Чунки у бутун умрини ўғлининг тарбиясига бағишлаб, фарзандининг юксак заковат эгаси бўлиб шухрат топиши учун бор имкониятларни яратарди. Кейинги йилларда эса бу орзусининг ушалишига ишонч билан қараётган эди. Туппа-тузук юрган бола қутилмаганда қандайдир эркинликни талаб қилибди. Ризаев эркинликни мутлақо рад этмоқчи эмас. У ўғлининг сиқилиб кетаётганини сезиб, баъзан ўзи ҳам эзиларди. Аммо, эркинлик деган нарса бола тарбиясига салбий таъсир кўрсатади, деб ўйлагани учун, тизгинни ҳеч бўшаширмамасди. «Уни бўш қўйсам, эртага бошқасини ҳам талаб қилади. «Ўқимайман» дейди, оддий ишчи бўлишни орзу қилади. Кейин, ақли тўлишганда эса, «Дада, фалончи ўртоғим диссертация ёқлабди. Ахир, мен ундан кўра зехнлироқ эдим-ку? Сиз мени ўқишга нима учун мажбур қилмагансиз?», демайди? Ҳа, бир кунмас-бир кун албатта айтади, ўпкалайди. Йўқ, у ҳаёт нима эканини ҳали билмайди. Демак, «эркинлик» ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас!»

Эр-хотин ана шу тўхтамага келиб, пештоққа «оқ байроқ» илишмаган эди. Қолаверса, уни кўрган маҳалла-қўй нима дейди?

Уларнинг уйи боши берк — халтакўча бурчагида эди. (Кўча кичкина бўлса ҳам негандир «Гумбаз» деб аталарди). Иморатлари кунга қаратиб солингани учун дарвоза катта кўча тарафдан очилган, унинг олдидан ўтувчи ариқ уй тирсагида халтакўча томон буриларди. Сув ёқасига экилган қатор олчаларнинг барглари иссиқдан сарғайиб қолган, вақтида терилмаган мевалари қоқига айланиб тўкила бошлаган эди.

Аяси ҳовлида ивирсиб юрган экан. Ҳали қирққа етмаган, хушрўй бу жувон ўғлини кўрдию кўлидаги супургини ташлаб, кучоқ очиб югурди. Лекин, эрига кўзи тушиши билан қадамни секинлатди, аста лабини тишлади. «Ҳа, келдингми?», деб ўғлининг пешонасидан ўпиб қўйди-да, тескари қаради. Шухрат онасидаги бу ўзгариш боисини дарҳол сезди: «Демак, ҳаммаси аввалдан келишиб олинган».

— Манзура, овқатингиз тайёрми? — деб сўради дадаси соатига қараб.

— Ҳа, ҳа. Утиринглар. Ҳозир сузаман.

Шухрат ҳайрон бўлди. Тушимни ё ўнгими? Худди уч нарса юз бермагандек муомала қилишяпти. Гўё у беш кун бедарак кетмаган, гўё улар ташвишланишмаган, гўё излашмаган... Шухрат уйни бутунлай тарк этмоқчи эмасди. Ота-онасини бир оз кўрқитмоқчи, баҳонада қадрини ошириб, жиндек бўлса ҳам эркинликка эришмоқчи эди, холос. Йўқ, нияти амалга ошмади.

Шухратнинг иштаҳаси бўғилди. Лекин, ноилож отасининг ёнига ўтирди.

Бир-бирларига сўз қотмай овқатланишди. Дастурхон йиғилгач, отаси яна соатига қаради:

— Мен ишга ўтиб келаман. Сен соат тўртгача ухлашинг мумкин. Кейин қимирламай ўтириб, ажратиб қўйган китобимни ўқийсан.

— Вой, дадаси, қўйинг, бугунча дам олсин, ҳозир таътилда-ку?

— Шунча дам олгани етар. Таътилга арзирли иш қилгани йўқ...

Отади чиқиб кетди. Унинг буйруғига монелик қилолмайдиган аяси ноилож этакдаги айвон томон юрди.

Шухрат хонасига кирди. Ёзув столида Рожерснинг «Физика ихлосмандлари учун» деган китоби ётарди. Отаси қўйган. Столнинг чап томонида, тўртбурчак соат ёнида бир варақ қоғоз. Шухратнинг «исённома»си битилган бу қоғозни ҳатто қўлга ҳам олишмаганга ўхшайди. Йўқ, олиб

ўқишган, қоғозни соатининг тагига бостириб қўйган эди. Ўқишган-у, шунчаки бир гапдай эътибор қилишмаган.

Отасини кўргунига қадар у ўзини маълум даражада голиб ҳис қилаётган эди. «Бир оз койиб-уришиб, кейин кечиривади», деб ўйларди. Отасининг хотиржам, йўқ, совуқ авзойини кўрибоқ айбини беихтиёр бўйнига олди. Умиди онасидан эди. У ҳам... «Роса ташвишланганлари сезилиб турибди. Лекин сир бой бергилари келмаяпти. Нима кераги бор экан бунақа бекинмачоқнинг?»

Шухрат диванга чўкди. Хонага кўз югуртирди. Китоб жавонларига гард кўнмаган. Демак, онаси ҳар куни кириб артиб-тозалаб турган. Балки шу ерда ўтириб йиғлагандир. Хатни қайта-қайта ўқиб куйиб-ёнгандир. Кейин останада турганча педагогикадан ваъз бошлаган дадаси билан жанжаллашиб ҳам олгандир. Беш кун ташвиш таҳликада қолишгани аниқ. Кеча Арисдан хабар келгач, унга қандай муомала қилишни ўзаро роса пишитишган. Шухрат боя овқат устида «Индашмасе яна яхши», деб ўйлаган эди. Ҳозир эса, «Мен кутмаган жазо шу эмасми-кан?», деган фикрдан юраги сиқилиб кетди. Ахир, бу ҳар қандай калтақдан ёки бир соат эзилиб насиҳат эшитишдан ҳам оғир-ку!

У китобни қўлига олиб варақлади. «Ун бетини бугун ўқиб, ўзлаштиришим керак. Эртага яна ўн бет... Худди заводдаги ишларидай режалаштириб қўядилар. Шу режа асосида буюк физик бўлишим керак! «Ўғлим юксак интеллектуаллиги билан ҳаммини лол қолдириши лозим», дейдилар. Лол қолдиргим келмасе-чи? Бошқалар қатори оддий одам бўлсам-чи? Нима учун ўзлари эппломанга ишга мени мажбур қиладилар? Уқитувчимиз: «Аълочи ўқувчиларнинг ҳаммаси ҳам яхши олим бўлавермайди», деб тўғри айтади. Лекин, дадам... Сартарошхона деразасини сийдирган бола ҳам уйга қамалиб китоб ўқирми-кан? Ўқимаса керак... Бир кунмас-бир кун мен эмас, ўша бола буюк олим бўлиб кетсе, дадам нима деркинлар?»

Шухрат китобни стол устига ташлади-да, бувисидан ёдгор қолган лўлаболишга бош қўйиб чалқанча тушиб ётди. Шифтдаги нозик нақшларга тикилди. Толиқди. Кўзларини юмди. Поезддаги одамлар кўринди: пивохўрлик қилиб тинмай алжиётган икки йигит; бўғчасини тиззасига қўйиб ҳаммага, ҳатто Шухратга ҳам ҳадик билан қараётган жувон; қўшни бўлмада қарта ўйнаётган йигит-қизлар. Кейин — Арис бекати... Нимага ҳам поезддан тушди? Пивохўрлардан бездимми? Бошқа вагонга ўтса ҳам бўларди-ку? Тан олиши керак: уйга қайтгиси келган эди...

Шу зайлда кўзи илинибди. Ҳовлидаги фўнгер-фўнгердан уйғониб кетди. Қараса — соат беш ярим. Дадаси белгиланган тартиб бузилибди. Аяси кириб, уйғотмай чиқиб кетаверган. Уйқусини бузгиси келмаган. Яхши ҳам аяси бор...

У ўрнидан туриб, дераза олдига борди. Гумбаз кўчанинг адоғида турадиган Маъсума буви. Бошида оқ рўмол, кун иссиқ бўлишига қарамай, эгнига этаги ҳам, энги ҳам узун одми кўйлак кийиб олган. Уришса ҳам «сиз»лаб мулоим гапирадиган бу кампирни Шухрат жуда яхши кўради. Аяси Маъсума бувини сўрига таклиф қиялпти, кампир бош чайқаб кўнмаяпти. Икковлари Шухратнинг хонаси томонга қараб-қараб қўйишади. Афтидан, Маъсума буви Шухратнинг «топилгани»ни эшитиб, кўргани кирган. Думалоқ стол устидаги пушти рўмолга тугилган олмани ҳам Маъсума буви олиб чиққан. Одати шунақа: доим бировларга «насиба» деб илиниб юради. «Аям қарисалар, Маъсума бувига ўхшаган мулойим кампир бўладилар». Хаёлига келган бу фикр Шухратнинг ўзига ҳам маъкул тушиб, жилмайди.

Шухрат деразанинг бир қанотини қия очди. Энди уларнинг гаплари яхшироқ эшитила бошлади.

— Умри узоқ бўлсин, ишқилиб, бағрингиз тўлиб қолди, қизим. Бола деган шунақа куйдириб-куйдириб улғаяди, — деди буви энги билан еллиниб.

— Беш кун нақ чўғ устида юргандай бўлдим-а, — дея аяси дераза томон хавотирли назар ташлади.

— Энди, болани қийин-қистовга олаверманглар, кўнгли чўкмасин.

Маъсума буви чиқиб кетмоқчи эди, аяси унамади, кўярда-қўймай сўрига бошлади. Шухрат, бир кўнгли чиқиб

буви билан кўришмоқчи бўлди-ю, уялиб журъат қилолмади. Қайтиб диванга ўтирди.

Кўп ўтмай отаси келди. Салдан кейин ўртанча тоғасининг овози эшитилди:

— Суюниб қолдингизми, опа?

Шухрат яна ўрнидан туриб, деразага яқинлашди. Тоғаси бошидаги шляпасини ечиб, маргилон нухса дўпписини кийиб олди. Сўрига чиқмай, думалоқ стол атрофидаги стуллардан бирига ўтирди. Шухрат унинг «Шайтонингиз қани?», деб сўраганини эшитди. Аяси: «Ичкарида ётибди», деди шекилли, ўрнидан туриб уй томон юрди, лекин отаси нимадир деб тўнғиллагач, изига қайтди. Шухрат учун бу айтилган мўддао эди. Агар кирганида борми, «ўқита-вериб» жигарини қон қиларди. Узи гавдали бўлса ҳам, овози ингичкароқ бу тоғасини, серкатновроқ бўлгани учунми, Шухрат унга ёқтирмасди. Тоғасининг савлатини кўрган одам ундан ҳайқар, бир-икки оғиз гапини эшитгач эса, ҳафсаласи пир бўлар эди.

Аяси столга дастурхон ёзиб, меза-чева қўйди. Отаси тоғасига ниманидир уқтира бошлади. Шухрат деразани астагина ёпди. Энди отаси қолиб, тоғаси гапга тушди. Асабийлашгандек тез-тез қўлини пахса қилади, Шухратнинг хонаси томон қараб-қараб қўяди. Демак, уларнинг баҳси яна ўша мавзуда — бола тарбияси ҳақида...

Дадам менинг шухрат топишимни истайдилар. Тоғам, олим бўлган тақдиримда, нималарга эришимни мумкинлигини ҳисоблаб бераптилар. Аслида икковларининг мақсадлари бир. Унда нимани талашияпти? Ҳа, олимликка олиб борадиган йўлни белгилай олишолмаяпти. Мен улар танлаган йўлдан эмас, сартарошхона деразасини синдириб, ўртоғи учун ўч олган боланинг йўлидан борсам-чи? У, уйда нақ қиёмат бошланар....»

Баҳс қизиган маҳал ҳовлида Акбар домла кўринди. Чап ёноғидан иягига қадар чандиқ тушган бу дароз киши Шухратларнинг девор-дармиён қўшнисини. Муаллим бўлгани учун ҳамма уни «домла» деб атайдилар. У ҳам Шухратни йўқлаб кирганга ўхшайди. Ана, отаси билан саломлашиб, нимадир деди. Отаси қаддини букмай бош ирғаб қўйди. Акбар домла стулга ўтириб, узатилган чойни олди. Узилиб қолган баҳс яна давом этди.

«Қизиқ, — деб ўйлади Шухрат улардан кўз узмай. — Дадам — инженер, тоғам — экспедитор. Иккови ўқитувчининг рўпарасига ўтириб олиб, тарбия ҳақида ваъз ўқияпти. Акбар домла ҳам индамай эшитаяпти. Энсаси қотма-яптимикан? Балки тоғам, одатдагидек, «Москвич»дан «Жигули»нинг афзаллигини исбот қилмоқчи бўлаётгандир?...»

Маъсума бувиникида ижарада турадиган Мардон киргач, баҳс хиёл сусайди. Қотмадан келган, жингалак сочли бу йигит маҳаллада янги, қолаверса, омонат — эрта-ин-

дин кўчиб кетадиган одам. Эҳтимол, шу сабабли унинг олдида ортиқча гапириб ўтиришни лозим топишмагандир. Шухрат университетда ўқийдиган бу йигитни ҳам, унинг хотинини ҳам ҳурмат қилади. Математикадан қийналганида улардан ёрдам сўраб чиқарди. Бир-бирига жуда мулоим муомала қиладиган бу келин-куёв унга ёқарди. Ҳозир Мардоннинг бегонасираб, қисиниб ўтиришини кўриб, хижолат тортди.

Аяси Маъсума бувига чой қуйиб узатди-да, ўрнидан туриб, уй томон юрди. «Мени чақиргани!» Шухрат шоша-пиша диванга ётиб олди.

Эшик очилди-ю, аммо аяси ичкари кирмади.

— Шухрат, чиқиб меҳмонлар билан кўриш. Уйғоқлигини билиб турибман, турақол.

Шухрат ноилоҳ ўрнидан кўзғалди.

Тоғаси унинг қўлини маҳкам қисиб, пўписа қилгандай силтаб қўйди. Мардон индамай қўл чўзди. Акбар домла елкасига қоқиб, қулимсиради. Маъсума буви сўридан тушиб, уни бағрига босди, пешонасидан ўпди.

Давра бир зум жимиб қолди. Энди гап гапга қовушай деганда дарвозахонада бир жувон кўринди. Эркакларга кўзи тушиб, орқага тисланди. Аяси чиқиб уни қарши олди. Жувон бир оз хижолат тортиб тургач, ичкари кирди. «Ия, «ёввойи» келин-ку! — деб ўйлади Шухрат уни кўриб. — У ҳам мени йўқлаб чиқдимикан? Қизиқ...»

Келин пастроқ овозда: «Шухратхон, яхши юрибсизми?», деди-да, Маъсума бувининг ёнидан жой олди.

— Почча, бунингизнинг бурнига сув кирганга ўхшайди, сезилиб турибди. Бу сафар кечира қолайлик. Бундан кейин сал бежо қадам босадиган бўлса, менга қўйиб бера-сиз. Педагогикангизга тўғри келмаса ҳам, бир савалайки...

Бу гапдан кейин отаси Акбар домлага, Акбар домла эса йўғон бўйнидаги терни рўмолчаси билан артаётган «тарбиячи»га қаради:

— Саваласа, бола яхши одам бўлиб етишади, деб ўйлайсиз шекилли?

— Албатта. Болани фақат шу йўл билан тарбиялаш мумкин. Нима бўпти, урган билан бола ўлиб қолмайди. Мана, биз ҳам юрибмиз-ку?

— Агар калтак билан иш битадиган бўлса, эшак ҳам одамга айланиб кетармиди...

Тоғаси Акбар домлага жавоб беролмади. «Кун исиб кетдимми, а?», деб ўрнидан турди-да, айвон томон юрди. Унинг бу қилигидан ранжиган Акбар домла уйда зарур юмуши борлигини баҳона қилиб, туришга изн сўради. Мардон унга эргашди. Бир пиёла чой ичиб, келин ҳам кўзғалди. Сўнг Маъсума буви ҳам чиқиб кетди.

«Раҳим акалардан бошқа ҳамма келди, — деб ўйлади Шухрат. — Раҳим ака ишдан кеч қайтадилар. Бўлмаса, аллақачон кирардилар...»

УСТОЗ

Кўчага чиқишгач, «Мен дўконга бориб келай», деб Мардон чапга юрди. Ариқда яна мағзава оқаётганини кўриб, Акбар домларнинг табияти хира тортди. Илгари шу ариқдан сув ичиларди. Энди мағзава оқизишади. Ичиш у ёқда турсин, қўл теккизишга ҳазар қиласан.

— Акбар домла, ассалому алайкум!

У кўчанинг нариги бетида лопиллаб келаётган пакана, семиз одамни кўриб, ариқдан ҳатлаб ўтди.

— Омонмисиз, домлажон? Бу ерда турибсиз, тинчликми?

— Халилжоннинг ўғли топилибди.

— Э, худога шукр! Бола-да, болалик қилган. Бўлмаса, мен ҳозирча кирмай қўяқолай. Шу келишимда Ҳақберди аканикидан чиқяпман. Гиламфуруш ўғиллари уч кун бурун қўлга тушган экан, ўша ёқда узилибди. Эрта саҳарда жаноза. Қўшниларга ўзингиз тайинларсиз....»

Пакана одамдан нохуш бир ҳид гупиллаб, Акбар домларнинг кўнгли беҳузур бўлди. Хайриятки, табиятан сергап бу одам кўп эзмаланмади — шошаётганини айтиб, жўна-

ди. Акбар домла ўн беш қадамча юриб, кўчасига бурилди. Болалар ўйнаб, йулакда қолдириб кетган тошни оёғи билан четга суриб қўйди. Қурилганига икки йилдан ошганига қарамай ҳали бўялмаган дарвозадан ичкари кирдию димоғига райҳон билан атиргул иси урилиб, енгил тортди.

— Ҳилола, қизим, қаердасан? — деди темир сўри томон юриб.

Ҳилола атрофи чала-ярим беркитилиб, томига эски шифер ёпилган омонат бостирма — ошхонадан овоз берди:

— Ҳозир, дада, қозонга сув соляпман.

— Ош қиялпсанми?

— Ҳа, сабзи-пиёзини қовуриб қўйдим.

— Шўрва қилавермабсан-да, қизим, иссиқ кунда пловнинг ўтиши қийин, — Акбар домла шундай деб баланд сўрига чиқди-да, ёстиқни қўлтиғи орасига олиб ёнбошлади. Бирпас ҳовлига разм солиб ётди. Япроқлари тўкилаётган гулларни кўриб ўрнидан турди, гулқайчи олиб, атиргуллар орасига кирди.

— Айтмоқчи, дада, Санжардан хат келувди, — деди Хилола гуручни юватуриб.

— Тинч эканми?

— Машина олмайдиган бўлибди.

— Бошқа нарасага ишқи тушиб қолибдими?

— Йўқ. Гапингиз наъша қилганмиш.

— Қайси гапим?

— «Чет элга фақат машина дардида борилади», деган экансиз-ку...

— Э-ҳа, ўшангами?.. Вой, тентаг-эй!

— Хат ёзинг, дада, машина олаверсин.

— Ўзинг ёз. Билганини қилсин!

Акбар домла ўғлини эслаб, беихтиёр кулимсиради. Санжарда қандайдир ғалати ўжарлик бор. Университетни битиргач, одамлар: «Харфхўрлик билан аъло ўқиб кафедрарада қоляпти», дейишмасин учун, тажрибали геологлар билан чўлга кетди. Кейин хорихга борадиган бўлди. Акбар домла боғги гапни ўшанда айтган эди. У ўғлининг феълени яхши билади: энди минг ялиниб, хат ёзсанг ҳам, машина олиб келмайди. Шундай эканидан ғурурланади у.

Акбар домланинг хаёлини қозон бошида турган Хилоланинг овози бўлди:

— Дада, директоримиз яхши одамми?

— Ия, у билан сен бирга ишлайсан, мендан нимага сўрайсан?

— Порахўр эмасми?

Акбар домла гулзордан чиқиб, қизига яқинлашди:

— Бу нима деганинг?

— Унинг «В» да бир ўқувчи олтин медалга даъвогар экан. Бугун имтиҳонда «уч»га ҳам жавоб беролмади. Директор мени хонасига чақириб, «беш» қўясан, дейди.

— Бола аввалдан яхши ўқиб келган бўлса, раҳми келгандир. Тушунмай гапираверасанми?

— У болани билмаганимда индамасдим. Еттинчида ўзим ўқитганман. — Акбар домла қизига қараб қўйди-ю, индамади. Хилола эса бунга сезмагандек, сўзини давом эттирди: — Ушанда ҳам қип-қизил галварс эди. Бир кун онаси келиб мактабни бошига кўтарган, «Боламни қийнаманглар, мияси суулиб қолади, мен уни олим бўлсин, деб мактабга берибманми, хат-саводни ўрганса бас, отасининг этагини тутиб кетаверади», деб ҳаммамизни ёмонотлиғ қилган эди. Бу боланинг бирдан аълочи бўлиб қолганига эътибор бермаган эканман.

— Отаси нима иш қилар экан?

— Ошпаз шекилли...

«Ҳаммаси равшан, — деб ўйлади Акбар домла ғижиниб.— Уғли олтин медалга олса, бу ёғи қил суғургандек бўлади. Медаль олмаса, каттароққа тушади. Анойи эмас экан бу одам... Умуман, бунақа тоифа ҳар қандай шароитга тез мослашади...»

Акбар домла хўрсиниб, қизига қаради:

— Қўйдингми?

— Ҳа...

— «Беш» қўйиб бердингми?!

— Ҳар ҳолда, менга директор бўлгани билан... ўқувчингиз... сизни жуда ҳурмат қилади, йўқ, дея олмадим.

— Порахўрлигини сезибсан-ку?

— Дада, ахир...

Акбар домла қизининг гапига қулоқ солмай, қўл силтади-да, нари кетди.

«Қандай пасткашлик! Фалончи ўқувчим фан доктори, фалончиси бош инженер деб, керилишни биламиз. Соясалқиндагилар билан ишимиз йўқ. Умримни фақат яхшиларга эмас, ёмонларга ҳам баҳшида қилаётганимми билармидим? Билардим. Фақат яхшиларнинг кўплиги далада берарди. Ҳозир-чи? Бугун синфда кўзларини мўлтллатиб ўтирган болаларнинг қанчаси оқил, қанчаси жоҳил бўлади? Дононинг мингтаси кам, аблаҳнинг биттаси ҳам кўп. Хўп, бу ярамаслар ифлос йўлга кирибди-кирибди, лекин мени нимага «устоз» дейди? Мен пора ол, юлғич бўл, деб фатво берибманми? Минг лаънат!»

Эшик қўнғироғи уста-уст жиринглаб, Акбар домланинг хаёлини тўзатиб юборди. Токқайчини беҳи шохига илиб, дарвозахона томон юрди. Ариқ бўйида турган маҳалла оқсоқоли ва унинг ёнидаги нотаниш мўйсафидни, сал нарироқда ерга тикилган куёвини кўриб, бир нафас тарадудланди.

— Хайрият, уйда экансиз, — деди маҳалла оқсоқоли.

— Келинг, келинг, Собит ота, — деди Акбар домла ўзини қўлга олиб. — Қани, ичкарига марҳамат.

Хилола уларга кўзи тушиб, ошхонадан чиқмади. Меҳмонлар дастурхон тузашга қўйишмади. Собит ота фотиҳадан сўнг муддаога кўчиб қўяқолди:

— Ҳамма гапни айтишди, қизингиз аразлаб ажаб қилибди, — деди у оппоқ соқолини силаб. — Куёвболанинг чакки юришини эшитиб, кўнглим анча озор чекди. Лекин, наилож, бизнинг вазифамиз ёшларни муросага келтириш. Норасидаларни ўйлашимиз керак. Куёвболанинг оталаридан оллоҳ омонатини барвақт олган экан. Ота меҳрининг қадрини яхши билсалар керак. Қизингиз ҳам турмуш қурар, бу йигит ҳам ўзига муносибини толар, лекин орада болага қийин. Шу боис, домлажон, буларнинг бошини қовуштириб қўяйлик. Бошқа гап йўқ. Куёвнинг алами ичида. Гуноҳи бўйнида. Ичмасликка дуо ҳам олибди.

— Янглишмасам, аввал ҳам шунақа гап бўлган, — деди Акбар домла ер остидан куёвига разм солиб. Озгин, ёноқлари бўртиб чиққан куёв бошини ҳам қилганча индамай ўтирарди. Унинг ўрнига нотаниш мўйсафид гапирди:

— Бу охиргиси, иним, мана, қасамига биз кафил.

— Энди, мен ҳам турмуши бузилсин, демайман. Ҳар ҳолда, битта бола кўргандан кейин одам эсини йиғиштириб олиши керак. Бола, отам қачон келаркин, деб интиқ кутиб ўтирса-ю, ота жонивор ҳовлига эмаклаб кириб, унинг ўтақасини ёрса!

— Ҳа, энди, ёшлик қилган-да. Мана, куёв қасам ичди.

— Йўқ демасаларинг қизимни чақирай. Бирга яшайдиган — қизим, ўзидан ҳам бир оғиз эштайлик.

Ўтирганлар «Маъқул», дейишгач, Акбар домла қизийи чақирди. Хилола секингина салом бериб, бир чеккага қимтиниб ўтирди. Акбар домла ўртадаги гапни қисқача айтиб (Хилола ҳаммасини ошхонада туриб эшитган бўлса ҳам), қизига юзланди:

— Дилингдагини ўзинг айт. Фақат эски гина-кудратларни кавлаб, гапни чувалаштирма.

Хилола, отаси огоҳлантирган бўлса-да, гапни узоқдан бошлади, кўз ёши ҳам қилиб олди. У сўзини тугатгач, орага жимлик чўқди.

— Қизим, шу ҳалолнингиз билан турмуш қуриб кетишга кўзингиз етадимми? — деб сўради Собит ота сукутни бузиб.

Хилола индамади. Собит ота Акбар домлага, у эса қизига қаради.

— Қизим, ошинг ланж бўлиб кетмасин, сузиб келасан, — деди Акбар домла мулоимлик билан.

Бу гапдан кейин ўтирганлар сал жонланишди.

— Сизга айтмабмидим, — деди нотаниш мўйсафид Собит отага, — қариялар аралашган иш ошхўрлик билан тугайди. Ота-онанинг бахти шуларнинг бахтига қараб тураркан. Буларники жилмайса, ота-онаники қаҳ-қаҳ отаркан, хўмрайса — ёниб кетаркан. Мана, домла, ўзингиздан қиёс, шу кеча-кундуларда ичингизга чироқ ёқса ёришмагандир, а? — Мўйсафид хийла эзма эканми, ош келгунга қадар ҳам гапдан тинмади.— Шу денг, жуда оёқ тираб олсангиз, Маҳмуджонни ичкуёв қилиб бўлса ҳам ташлаб кетмоқчи эдик, — деди бир маҳал жўшиб. Ҳамма унга ажабланиб қаради.

— «Ичкуёв» — пуч куёв» деган гап бор, — деди Собит ота вазмин. — Куёвбола мусофир бўлса, бошқа гап эди.

— Э, мен омади гапни айтдим-да...

Ошдан кейин Хилола у-бунга йиғиштирган бўлди-да, эрига қўшилиб жўнади. Акбар домла қизининг ярашиб, тинчиб кетишини истаса-да, ҳозир бирдан вужуди ҳувиллаб, бўшашиб қолди. Икки кун аввал катта қизи келиб, Хилоланинг тўнғичи — Отажонни далага олиб кетганда ҳам шу қўйга тушган эди. Акбар домла ёнма-ён бораётган қизи билан куёвиги узоқ қараёлмай, эшикни ёпиб ҳовлига қайтди.

«Яхши бўлди, — деди ўзига ўзи. — Куёвим ҳар ҳолда ёмон бола эмас. Саёқ юрмайди. Фақат, ичса, ўзини тутолмай қолади. Бу ўткинчи нарсаси. Хилола ҳам инжиқликни оширворади-да. Эр-хотин то бир-бирининг феълени сингдиргунча шунақа бўлади шекилли...»

Акбар домла шу зайлда ўзига таскин бериб, иягини

ёстиққа тираганча гулларга тикилиб ётди. Шом қоронғиси чўка бошлаганда дарвоза ғижирлаб очилиб, кенжа қизи Наргиза кўринди.

— Келдингни, она қизим? — деди Акбар домла тирсагига таяниб гавдасини кўтараркан. Наргиза салом бериб, ҳовлига жавдираб қаради.

— Отажонни олиб келишмадимми?

— Йўқ, поччанг келиб, опангни ҳам олиб кетди.

Наргиза ичида «Яхши бўлибди», деди-ю, аммо буни сиртига чиқаришга отасидан уялди.

— Ош совимагандир, сузиб келақол, — деди Акбар домла.

— Егим келмаяпти.

Акбар домла қизининг кайфияти тушкун эканини сезди.

— Тобинг йўқми?

— Сал чарчабман.

— Бугун операциянг бормиди? Кўзи ожиз қиз нима бўлди?

— Кўзи очилмади...

— Йўғ-э?

— Туғма кўр эди, айтувдим шекилли. Умид оз бўлса ҳам таваккал қилувдик. Бечоранинг қийналгани қолди...

— Ҳеч тузатиб бўлмайdimи?

— Ҳозирча йўқ... Дада, чой дамлаб берайми?.. Бўлма-са, Саломатларникига чиқиб келай, керакли китобимни олувди...

Наргиза атай гапни чалғитди. Дадасига ҳисоб бераётганида йиғлаб юборишдан кўрқди. Акбар домла эса, қизининг бугун биринчи марта мустақил операция қилганидан беҳабар, «Наҳотки шундай машхур профессор ҳам эп-лолмаган бўлса?», деб ҳайрон бўлиб қолди.

Наргиза дугонасиникидан қайтганда телевизорда кулгили тамоша бўлаётган эди. Ота-бола «Ун икки стул»ни охиригача кўришди.

БАХТЛИ КЕЛИН

Акбар домланинг рўпарасидаги хонадон маҳаллага кўп ҳам аралашавермайди. Бу уйда кичик оила — эр-хотингни яшайди. Баланд бўйли, қориндор, олдинга сал эгилиб юрадиган хонадон соҳибининг қаерда ишлашини кам одам билади. Миниб юрадиган машинасини йилда бир, баъзан икки ўзгартириб олганидан сердаромад жойда ишласа керак, деб тахмин қилишади, холос. Хотини эса уззукун уйда. Азонда эрини кузатгач, гузарга чиқиб суттон олиб келади, кўчани супуриб қўяди. Шу бўйи уйга кириб кетганча оқшомда кўринади: кўчага сув сепади. Ёш эр-хотин ўзларини четга тортгани учун кўни-кўшнилар зарурати бўлмаса уларникига киришмайди. Бугун Шухратнинг қайтганини эшитиб, келинчак бирровгина чиқиб келди. Энди овқатга уннаётган эди, кўча эшиги очилиб Маъсума буви кўринди. Кампир: «Вой, белим-эй», деб остона ҳатлаб ичкари кирди.

Уни кўриб келинчакнинг чиройи очилди. Маъсума буви келинчакнинг одамови эканини билганидан бу хонадонга тез-тез кириб турарди. Келинчак бунга кўникиб қолган, бувида бир кун дарак бўлмаса, алланимасини йўқотиб қўйгандек гарангсиб юрар эди. Ҳар ҳолда, одам бор жойга одам келади. Айниқса, Маъсума буви кирса, ғам оташига қоврилаётганини ҳам унутасан...

Кампир ошхонадан ўзи томон пешвоз чиқаётган келинчакни кўрмай:

— Маҳбубахон, уйдამисиз? — деди.

Келинчак бугун икки марта кўришган бўлса ҳам, буви билан яна сўрашди-да, тизиллаб отилиб турган фаввора ёнига юмшоқ стул қўйди.

— Иссиқ ямлаб-ютаман дейди-я! — Кампир шундай деб стулга ўтирди. — Ажаб кун бўлди ўзи. Бир ёқда хурсандчилик, бир ёқда аза. Эшитгандирсиз, Ҳақбердининг ўғли нобуд бўлибди. Чакки юрса ҳам бировнинг жигари эди, увол кетди... Халилжонникидан чиқсам, Акбар домланинг эшиги тагида одамлар турибди. Кичик куёви ҳам бор. Ҳилолани олиб кетгани келишганга ўхшайди. Олиб кетишлари рост бўлсин. Акбар домлага ҳам қийин. Болаларини эр боши билан катта қилди. Наргизасини ҳам узатиб олса эди. Сизга ўхшаб бахти очилиб кетса ажаб эмас. Худо хоҳласа, кўчқордек ўғил туғиб олсангиз, сиздан бахтли одам бўлмайди бу дунёда. Ҳа, мени айтди дерсиз...

Маҳбуба бу гапни эшитиб, юзини тескари бурди. Турмуш қурганига, мана, тўрт йилдан ошди. Шу вақт ичида беш марта бўйида бўлди. Аммо бирон марта ҳам ой-куни етиб туғиш nasib этмади. Маҳалла-кўй буни яхши билади, айб Маҳбубанинг ўзида, деб ўйлайди ҳам. Аммо, ҳамма бало эрининг ичкиликка ружу қўйганида эканини ёлғиз ўзию врачлар билади. Маҳбуба буни ҳеч кимга айтмаган. Фақат иккинчисида эрига сўз очиб, ҳақоратнинг тагида

қолиб кетган эди. Маъсума буви ҳозир унга яхши ният тилайман, деб ярасига туз селип қўйди. Буни ўзи ҳам сезиб, энди туриши лозимлигини англади-да, юзига фотиҳа тортди.

— Буви, олма қоқиб берай? — деди Маҳбуба унинг индамай чиқиб кетаётганини кўриб.

— Раҳмат, қизим, олмамиз тўкилиб ер билан битта бўлиб ётибди...

Кампир чиқиб кетди.

Маҳбубанинг кўнгли кун бўйи хижил эди. Шухратни йўқлаб чиққач ҳам ғашлиги тарқамади, Маъсума буви киргач эса, дили баттар ўртанди. Ошхонага йўлагиси келмай, юмшоқ стулга ўтирди. Ҳовли ўртасига кунгирадор қилиб экилган садарайхонларга ўйчан тикилди.

Маҳбуба ёлғизликка ҳам, эрининг савёқ юришларига ҳам кўникиб кетган. Дастлабки ойларида ота-онасини ҳадеб соғиниши ҳам энди анча сусайган. Унинг шаҳарда қариндошлари кўп, аммо улар билан фақат тўй-ҳашамлардагина учрашади. Бошқа вақт борди-келди қилмайди. Бунинг учун на у, на қариндошлар ўпка-гина қилишади. Тўғрироғи, «Бундай бормайсиз ҳам...» қабилидаги мулозамат соясида сохталик борлигини сезиб, бу гапларга у кўпда аҳамият бермасди.

Кичкиналигида шўхлик қилса, отаси хўмрайиши билан жимиб қоларди. Қилма, деган ишни қилмасди. Тегма, деган нарсага тегмасди. Улғайгач, кийма, деган кийимни киймади. Уқима, деди — ўқимади. Турмушга чиқ, деди — чиқди. «Хотин киши уйнинг фариштаси, уй тутиб ўтир», деди — ўтирибди. Кам-кўсти йўқ. «Эрининг юзига тик қарама», деди — ерга боқиб юрадиган бўлиб қолди...

Отасининг айтганини сўзсиз бажаришга одатланган эди. Унинг бу қадар итоаткор эканига дугоналари аччиқлар, онаси эса баъзан: «Хўп, деб бўйинингни ҳам қилавермай, дилингдагини очик айт, даданг тушунади», деб койир эди.

У отасига кўп марта ботиний қаршилик билдирган. Қаршилигини сиртига чиқаришга аҳд қилган пайтлари ҳам кўп бўлган. Аммо бу гаплар тилга чиқмай қолиб кета-верган. Онаси қизининг бўйсунувчанлигини одобдан эмас, кўрқувдан, деб биларди. Буни қизига ҳам, эрига ҳам қайта-қайта айтган. Маҳбубанинг ўзи ўша воқеани яхши эслайди. Тўрт ёки беш яшар пайти эди. Отаси бир куни уйга анча кеч қайтди. Энди кўзи илинган Маҳбуба унинг овозини эшитиб, тоғаси олиб келган кўғирчоқни кўрсатиб мақтанаш учун «Дада, дадажон!», дея югурганича айвонга чиқди, дадаси тушуниб бўлмайдиган гапларни айтиб, бақира бошлагач, таққа жойида тўхтаб қолди. Дадаси сўзини тугатмай, деразага муштиради, ойна чил-чил бўлди, кейин стул ҳам деворга тегиб синди... Ушандан кейин Маҳбуба икки-уч ой дудуқланиб юрди.

Маҳбуба турмуш қургач, ҳали чилласи чиқмаёқ эри

ичи кела бошлади. Ана шу кезларда, айниқса, ҳомиладор бўлганида ўша воқеани кўп эслаб эзилди. Вужудда яна отасига нисбатан қаршилик уйғонди. Аммо бу ички қаршилик фақат унинг ўзинигина куйдириб-ёндирарди.

Кеча ҳам шундай бўлди.

У одатдагидек бир ўзи овқатланган, уйга кириб телевизор қўлоғини буради. Маҳбуба телевизорда нима кўрсатилса ҳам кўраверарди. Вақт ўтказишнинг бундан бўлак йўлини билмайди. У телевизорни қўйган маҳалда уч-тўрт одам гапни бураб-бураб, бирининг сўзини бири тасдиқлаб, фандаги янгилликлар ҳақида сўзларди. Маҳбуба юмшоқ курсига чўкиб, уларга лоқайд тикилди, тикилди-ю, юраги шиғ этиб кетди. Энг четда қисиниб ўтирган йигитни Анварга ўхшатди. Агар сочи тўкилиб, ингичка мўйлов қўйгани, хиёл тўлишгани бўлмаса, Анварнинг ўзи. Маҳбуба энди ундан кўз узмай, сўз олишини поилади. «Ё гапириб бўлганмикан?», деган ўйни хаёлидан қувиб, умид билан кутди. Ниҳоят, кўзойнак таққан сапчабос одам: «Бу ҳақдаги сўзни Бутуниттифоқ Ленин комсомоли мукофоти билан тақдирланган ёш олим Анвар Заҳриддиновдан эшитсан», деб қолди. Анвар худди биров телевизорни ўчириб қўяётгандек тез-тез гапира бошлади.

Маҳбубанинг кўзига ёш келди. Негалигини ўзи ҳам билмасди. У Анварнинг овозинигина эшитар, нима ҳақда гапираётганини англамас эди. Назарида, Анвар ҳозир телевизордан, Маҳбубани қандай севганини ҳаммага айтиб беради... Бир пайтлар у шундай деган эди. Ушанда икковлон мактабнинг янги боғига — адирга чиқишган эди.

— Маҳбуб, сени яхши кўраман, биласанми? — деган эди Анвар томдан тараша тушгандек.

Маҳбуба буни биларди. Йигитнинг йўл пойлашлари, дарсда кўз узмай ўтиришларининг маъносига етмаслик мумкинмиди? Маҳбуба Анварнинг қачондир шундай дейишини билар, аниқроғи, буни кутар эди. Жавоб ҳам ҳозирлаб қўйган эди. Бироқ, муҳаббат изҳорининг бу қадар оддий кечишини ўйламаган эди. Шунинг учун тайёр жавобини унутиб, довадираб қолди. Ерга қараб, бир қадам чекинди-да, «Дадам билсалар...», дея олди, холос.

— Нима бўпти, барибир биладилар. Совчи юборсам, дарров билиб оладилар. Совчига кўнмасалар, даданга айтиб қўй, телевизорга чиқаман-да: «Мен Маҳбуба деган қизни яхши кўрман, у ҳам мени яхши кўради, лекин феодализм саркитидан қутулмаган жоҳил отаси йўлимизга ғов бўлиб турибди», деб эълон қиламан.

Маҳбуба жилмайиб қўйди. Аммо, йигитдан устун келмоқчи бўлиб, қошларини чимирди:

— Ҳеч ҳам-да...

— Нима, «ҳеч ҳам?»

— Ҳеч ҳам яхши кўрмайман. Сенга жонидан кечган қиз тегади.

— Нима, мен аждаҳоманми?

— Феодалсан.

Анвар «Бир гап билан ўлдирдинг!», деб қаҳ-қаҳ урганча, қорнини чангаллаб йиқилди. Майсалар устида юмалаб, ҳузур қилиб қолди. Маҳбубанинг ҳам кулгиси қистаса-да, ўзини тийиб нари кетди. Анвар ирғиб ўрнидан туриб, унинг йўлини тўсди. Қўлини белига қўйганча муғомбирлик билан қовоқ уйди.

— Қани, исбот қил! — деди у овозини дўриллатиб.

— Нимани?

— Феодаллигимни!

— Сен хотинини ҳар қуни калтаклайдиган золим эр бўласан...

— Катта бувам раҳматли: «Хотинларни тез-тез уриб турмаса, қадди-қомати бузилиб, семириб кетади», деган эканлар.

— Темирчи бувангми?.. — Маҳбуба шундай деб Анварнинг елкасига туртди. Анвар чап кўкрагини ушлаб йиқиларкан:

— Иккинчи ўқ юракка тегди, тамом! — деб кўзларини юмиб олди.

Маҳбуба бу гапи билан тўртинчи синфда ўқишаётганда бўлиб ўтган бир воқеага шама қилган эди. Ушанда ҳам улар бир партада ўтиришарди. Анвар сергап эди, дарсда чакаги тинмасди. Танаффусда-ку, унинг овозига бас келадигани топилмасди. Маҳбуба бир гап: «Мунча бақирасан, отанг темирчими?», деб балаго қолган эди. Анварнинг

дадаси ростдан ҳам темирчи эди. Маҳбуба буни ўйламай, одамлар оғзида юрадиган матални айтиб юборган, Анвар буни ўйича ҳақорат деб тушуниб, белидаги аскарча энли камарини ечиб, «Йўқ, катта бувам темирчи!», деб солиб қолган эди...

Экранда шоша-пиша сўзлаётган Анвар одамларга шуларни сўзлаб бераётгандек эди.

Кўрсатув якунланди. Маҳбуба Анварнинг тез гапиришини ачиққанди. Шовилмай гапирганда-ку... Маҳбуба телевизорни ўчириб, анчагача ҳовлида айлиниб юрди. Уйига сиғмади. Анвар билан бирга ўтказган беғубор кунларини эслади. Йигитнинг куйиб-ёниб қолгани кўз олдига келди. Улар хаёл билан ҳаёт ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигини билмай, муҳаббат ҳақидаги китобларни ўқиб, ўзларича маст бўлиб юраверишган экан. Бечора Анвар совчи юборишга ҳам улгурмади. Маҳбуба ўнинида ўқиб юрганида отаси унинг тақдирини ҳал қилди-қўйди. У қизини боболари туғилиб ўсган катта шаҳарга узатмоқчи эди. Патир синдирилган қуни унга мақсадини англамоқчидек: «Биз асли ўша катта шаҳарданмиз, — деди ўйчан бир тарзда. — Аждодларимиз тижорат билан машғул бўлиб, бутун юртни Ҳиндистон билан боғлаб туришган. Бу ерда кичкина карвонсарой бўлган экан. Бир фалокат юз бериб, катта дадаларимиздан бири сафарини давом эттиролмай, шу ерда қолиб, Ҳиндистондан келган карвоннинг жами молини бор-бараккага сотиб олган. Шу зайлда — сафарда ҳориган савдогарларнинг молини олиб-сотиб кун кўрган. Кейин, бу иш маъқул тушиб, бошқа уруғларини ҳам чорлаган. Карвонсарой шу тариқа аста-секин шаҳарчага айланган. Орадан кўп йиллар ўтди. Бизнинг бу ерда қиладиган ишимиз қолмади. Энди ота юртимизга қайтишимиз керак. Шунинг учун опаларингни ўша ёққа узатиб, акаларингни ҳам катта шаҳарлик қизларга уйлантиряпмиз. Қайтиш бизнинг қисматимизда бўлмаса, сизларда бордир. Зурриётимиз ота юртда туп қўйиб, палак отса, минг бор шукр қиламиз...» Отаси бу гапларни айтмасча ҳам, Маҳбуба қаршилик билдирилмасди. Муҳаббати кўркўвдан ожиз бўлса, нима қилсин?..

«Ота юртда яшаш шарт бўлса, мана, Анвар ҳам шу ерда экан... Энди бундай дейишимнинг нима кераги бор? Ҳозир у бошқа олам, мен бошқаман. У — лауреат. Меничи? Ҳеч нимамай йўқ. Бу уй, жиҳоз, безаклар... аслида меники, лекин... меники эмас. Тўғрироғи, менга аталган, бироқ олиб қўйишса ҳам индаёёлмайман. Чунки меҳнатим синмаган. Дугоналарим ҳасад қиладиган нарсаларим бор-у, аммо меники эмас...»

Эри тунги концерт охирлаганда келди.

Наҳорда кетди.

Маҳбуба кун бўйи Анварнинг хаёли билан юрди, оқшом тушишини интизор кутди. Назарида, бу оқшом ҳам телевизорда Анвар чиқадигандек эди...

У оғир-оғир қадам босиб ошхонага борди. Енгил-елпи овқат қилиб, газни ўчирди-да, уйга кирди. Овқатни ҳар қуни икки кишига мўлжаллаб, шу пайтга тайёрлайди, аммо ҳар қуни бир ўзи ейди. Эри вақтли келганида ҳам овқатга қарамайди, лекин Маҳбуба барибир унга илинади...

Телевизорда аллақайси колхоз фермаси кўрсатиларди. Маҳбуба жимгина ўтириб томоша қилди. «Ахборот»дан кейин «Оламга саёҳат» бошланди, сўнг эски бир фильм... Негадир овқатга иштаҳаси бўлмади. Кино яримлаганда эри келди. Бир пиёла чой ичдию бориб жойига ётди.

— Қани, келақолмайсанми, томошадан тилла чиқса ҳам! — деди ётган ерида тўнғиллаб. Маҳбуба келиб ётгач, у ёстиққа тирсагини тираб, қаддини кўтарди: — Бугун иш зўр бўлди, мўмайгина тушади. Эрта-индин машинани ҳам янгилаймиз. Бугун биттаси: «Машинани кўлқолдай осонгина алмаштирасан-у, аммо хотинингни янгиланмайсан», деб ҳазил қилган эди, мен: «Машинанинг уруғи кўп, аммо бизнинг хотин аёллар ичида битта», дедим. — Олимбек бу гапи билан Маҳбубани эркалагандек бўлди, кейин бугунги ошхўрликнинг таърифини бошлади: — Зокирни танийсан-а, анави туя бор-ку, ўша мукофот олган экан, ювди.

— Қанақа мукофот? — Маҳбубанинг хаёлига ярқ этиб яна Анвар келди.

— Утган кварталникини энди олибди.

— Кўпми?

Олимбек қиқирлаб кулди:

— Уттиз беш сўм. Эшагидан тушови қимматга тушди. Икки юз сўми кетгандир. Оламда йўқ нарсаларни тўкиб ташлабди дастурхонга. Ҳиммати баланд-да. Кейин, бунақа мукофот, оз бўлса ҳам, дуч келганга берилавермайди. Қаллала бола, бу туя.

— Кеча телевизорда бир йигитни кўрсатишди, — деб юборди Маҳбуба туйқусдан. — Комсомол мукофоти олибди.

— Ким экан?

— Ким экан деяпман?

— Эсимда йўқ.

— Эсингда бўлмаса, нимага бошимни қотирасан? Та-нишим эканми, дебман.

— «Мукофот» деганингизга эсимга тушди. Қанча берар экан?

— Пулими?.. Ким билади. Минг сўм берар-а?

Маҳбуба елка қисди.

— Минг сўмдан кўп бермайди, — деди Олимбек ишонч билан, сўнг тўсатдан кулди. — Эртага мен ҳам лауреат бўламан.

— Қанақасига?

— Эртага мен ҳам минг сўм ишлайман. Ҳали айтдим-ку. Минг сўм — лауреат деганими, ахир? Бу ёғини суриш-

тирсанг, хотин, эржонинг ҳар ойда бир лауреат бўлади. Кўкрагингни тоғ қилиб юравер...

Маҳбубанинг гаши келиб, тескари ўгирилди. Олимбек буни эркаланишга йўйиб, унинг елкасидан кучди. Шу пайт эшик кўнғироғи жиринглади. Иккови баравар ўридан туриб, кўз уриштирди.

— Қара, — деди Олимбек хавотир билан.

Маҳбуба дераза пардасини хиёл суриб, кўчага қиялаб қаради.

— Ким экан?

— Ҳалиги... водопроводимизни тузатиб берган қўшнимиз.

— Ҳа, Раҳимми? Чиқиб қара, мени сўраса, «фирт бўлиб ётибдилар» де. Машинада у ёқ-бу ёкка олиб боринг деса керак-да. Ҳе, ўрилдим...

Маҳбуба дам ўтмай қайтди.

— Нимага чиқибди? — деди Олимбек ёстиқдан бош кўтармай.

— Меҳмонлари бор экан, ароқ зарур бўлиб қолибди.

— Менинг уйим ароқ заводи эканми? Олиб бердингми?

— «Эртага ўн иккига қолмай қайтараман», деди...

— Шунинг учун ҳам уйда барака йўқ-да. — Олимбек тўнғиллаб, чойшабга бурканиб олди.

Маҳбуба ётарини ҳам, ётмасини ҳам билмай туриб қолди. Буни сезган Олимбек унга ўгирилди. Маҳбуба итоаткорлик билан жойига келиб ётди.

— Розик чиқмадимми? Омонатини кеча қайтариши керак эди.

— Қайси Розик?

— Новвойнинг кўшниси, Ҳақберди аканинг ўғли-чи?

— Бултур қамалиб чиққанмиди?

— Қамалган бўлса қамалгандир, сенга нима?

— Ушаниси ўлибди-да, шунга сўраяпман.

— Нима?!

— Эрталаб жанозаси экан, эшитмовдингизми?

— Оббо... Ҳа, майли, отаси бор-ку... Нима бўлиб ўлибди?

— Билмасам, ўтган кунги яна қўлга тушган экан. Уйдан тилла чиқибди, дейишяпти. Машинасини ҳам олиб қўйишганмиш.

— Утган куни? Нимага шу пайтгача айтмадинг?

— Биларсиз, деб ўйлабман.

— Холаминикидан биламанми! — Олимбек қўпол сўкинди-да, туриб кийина бошлади.

— Қаёққа?

— Розикнинг фалокати бизга ҳам урмаса эди! Майда-чуйдаларни опамникига қўйиб келаман. Катта гиламни ўра. Ҳовлининг чироғини ўчириб қўй.

Олимбекнинг машинаси «майда-чуйда» нарсалар билан тўлди. Бу ҳол Маҳбуба учун янгилик эмасди. Шунинг учун ҳам эрини ҳаяжонсиз кузатди.

Тонгни ёлғиз қаршилади.

МУСАФФО ДЕНГИЗ

Халил Ризаев қайнисини кузатгани чиқиб, қўшниси Раҳимга дуч келди. Заводда ишлайдиган бу йигитнинг қўлидан келмайдиган иш йўқ — қўни-қўшни (жумладан, Ризаев ҳам) жўмрак бузилса ёки газ пастроқ ёнса, ё дазмол куйса, тўрни шуникига чиқади.

Раҳим Шухратнинг қайтганини эшитиб хурсанд бўлди. Бирров кириб, «қочоқни кўрди-да, уйга қайтди. Остона ҳатлади-ю юраги тарс ёрилай деди. Ҳовли хувиллаб, уй етимдек мунғайиб қолган каби туюлди. Ичкарига кирди, ташқарига чиқди. Чекди. Чап кўкраги қизиб, ҳаво етишмаётгандек бўлаверди. Ҳовлига сув сепди, сўрига кўрпача тўшаб, ёнбошлади. Ошхонадан чиққан мушук букчайганча роҳатланиб керишди, кейин эринибгина судралиб сўрининг тагига кириб кетди. «У ҳам аямни тополмай гангиб қолганга ўхшайди», деб ўйлади Раҳим. Бўғотга елка қўйиб турган баланд олма шохидаги мусичалар бирдан патирлашиб уриша кетди. Чала пишган иккита олма қуваляшиб ерга тушди. Аяси уйда бўлганида, невараларига илиниб олиб кўярди...

Раҳим тагин аяси билан дадасини эслади. Бир-бирига суяниб қолган икки қариянинг меҳрибонликларини ўйлади. Эсини танибдики, уларнинг оғзидан қўпол сўз у ёқда турсин, «сан» деган гапни эшитмаган. Қизиқ, оилада етишмовчилик ҳам бўлган, оғирлик ҳам, аммо улар бирор марта нолишмаган. Бу оғирлик учун ҳеч маҳал бир-бирларини айблашмаган. «Биз бўлсак, уйда қанд тугаб қолса ҳам жиқиллашамиз. Нимага бунақа экан?..»

Хаёл Раҳимни ўтган кунларга аста қайтараркан, қалбида хуш бир соғинч уйғонар эди. У ниманидир эслагандек қададини ростлади. Хиёл таррадудланди-да, ўридан туриб даҳлизга кирди. Телефон трубкасини кўтаргандан кейин ҳам иккиланди, сўнг рақамларни қатъият билан терди. Бахтига, опаси ҳам, акаси ҳам уйда экан. Ҳол-аҳвол сўрашган бўлди-да, «Тез етиб келинглар», деб гапни қисқа қилди.

Зарифа ярим соатга қолмай, қуйиб-пишиб кириб келди. Унинг уйи яқин. Узоқ бўлганда ҳам бари бир тез келарди. Одати шунақа, юраги тошиб, ҳовлиқиб юради. Шунинг учун ҳам жир битмайди. Болалари йўлини топган, ўзидан тинган. Бировдан кам ери йўқ. Бир ёғини қишга, бир ёғини ёзга қўйиб яшаса бўлади, лекин феълдаги куйди-пишдилик бунга йўл бермайди. Эри билан ҳар йили оромгоҳларга боради. Аммо муддатни яримлатмай

изига қайтаверади. Эри аввалига хуноби чиқиб бирга қайтиб юрди, кейин-кейин: «Бор-э», деб қўл силтайдиган бўлди. Оромгоҳда фарзандларини соғиниб куйган она энди мусофирликда қолган эрини ўйлаб эзиларди. На иссиққа, на совуққа кўнади. Йўқ, у инжиқ эмас, ҳамма нарсани кўнглига яқин олиб ловиллаиверади, холос. Шунинг учун ҳам унга ёшлигида, гарчи қорамағиздан келган бўлса-да, «сариқ» деб лақаб қўйишган эди.

Раҳим опасини хотиржамлик билан қарши олди.

— Вой, тинчликми? Сан керосин ўлгурга қачон ақл битаркин? Нима гапниги телефонда айтақолсанг ўлармидинг? — деди опаси ҳарсиллаб. — Аям қанилар?

— Дадам-чи? — деди Раҳим уни мазах қилиб.

— Қаёққа кетишди? Болаларинг қани?

— Ҳозир чой қўяман.

— Сандан гап сўраяпман. Чойингни пишириб ейманми?

— Чойни емайдилар, ичадилар.

— Вой, худо санга тариқдай ақл берса, нима қиларди, а?

— Сенга қолмас эди.

— Майнавозчилик қилма, нимага чақирдинг?

— Соғиндим.

— Меними?

— Йўқ, сариқ машакни.

— Нима?

— Бўлди, э, бунча сачрайсан, сариқ машак?

— А?! — Зарифа укасига ҳайрат билан тикилиб қолди.

«Сариқ машак» деган гапни эшитмаганига йигирма йилча вақт ўтган, эрга текканидан бери укаси сенсирашни ҳам бас қилган эди. Бугун бирдан...

— Вой, сан жинни бўлсан!..

— Энди билдингми?

— Йўқ, чақалоқлигингдаёқ сезганман. Ўтиб кетар, деб ўйловдим.

Раҳим кулиб юборди. Зарифа шошиб даҳлизга кирди-да, трубкани кўтарди.

— Ҳозир ўзи келади, — деди Раҳим турган ерида пинагини бузмай.

— Ким?

— Кимни чақирмоқчисан?

— Акамни. Санга бир бало бўлган.

— Айтдим-ку, хўкизни ҳам чақирганман.

Зарифа «Бунга жин теккан», дея ғўлдирадио номер терди. Янгиси билан «элакка чиққан хотиндай элик оғизгина» гаплашиб, укасига ўғринча қараб олди-да, трубкани қўйди.

— Тўғри айтган эканманми? — деди Раҳим жилмайиб.
— Сан нотўғри айтарминдинг? Оловга керосин сешиб тиржайиб тураверасан...

— Чинакам ҳўкиз экансан! Дарров етиб келганинг шуми? «Тез ёрдам»дагилар ҳам сендан олдинроқ келишарди!

Энди остона ҳатлаган Латиф укасининг бу муомаласидан гангиб, жойида туриб қолди. Кейин қўйкўзларини жавдиратиб, синглицига қаради.

— Кираверинг, ака, парво қилманг, бунингиз айниб қолибди. Маниям келганимдан бери «сарик машак»дан олиб, «сарик машак»ка солади.

— Мени «керосин» десанг, майли, а? Хотинимнинг олдида ҳам айтаверасан-ку?

— Ман опангман, ҳаққим бор.

— Нима гап ўзи, тинчликми? — деди Латиф укасига қўл узатиб.

— Тинчлик. Узоқ йиллар олиб борган курашимиз ниҳоят ғалаба билан тугади. Дадам билан аямни санаторийга қўйиб келдим, умрларида биринчи марта дам олади-ган бўлишди. Тушуняписизларми, биринчи марта-я!

— Ҳа, ҳеч ҳам дам олишмаган эди.

— Шуни телефонда айтиб қўяқолсанг бўлмасмиди? Болаларингни ҳам қўйиб келдингми?

— Бўлмаса, чол-камбир эртагаёқ қўлтиқлашиб қайтишарди-ку?

— Яхши қилсан. Чойинг борми?

— Бор, ҳаммаси бор. Қани, тўрга чиқинг.

— Бўпти, ман кетдим. Бетаъсир бўлмай ўл сан. Қанча ишимдан қолдирдинг.

— Жикилламай ўтир сарик! Ҳеч қаёққа кетмайсан!

— Ака, бунингизга бир бало бўлган.

— Раҳим, жиниликни йиғиштир, бу нима қилиқ?

— Сен, ҳўкиз, аралашма, бўлмаса, кийим-пийиминг билан ёқиб ташлайман.

— Раҳим!

— Раҳимжон, жон ука, сенга нима бўлди, а?

Раҳим чинакам саросимага тушган акаси билан опасига қаради-да, жилмайди:

— Ака, хафа бўлманг. Бир эркалик қилиб ҳазиллашгим келди. Сал қўполроқ чиқди, кечиринг. Ўтириб, ҳали бирдан ёшлигимизни эсладим. Бир-биримизга лақаб қўйиб, уришиб юрганларимиз ажойиб давр экан. Қачон катта бўларканмиз, деб кун санарканмиз-у, ўзимизни ташвиш тузоғига ташлаётганимизни билмас эканмиз. Ҳали «ҳўкиз» деганимда болалигингизни эсладингизми?

— Эслайдиган қилиб гапирмадинг-да.

— Болалигида ҳам шунақа эди бу, эсингдами, томдан тараша тушгандек бир ғалвани бошларди-ю, безрайиб тураверарди.

— Калтакни эса мен ердим, — деди Латиф кулимсираб.

— У... ў, калтақдан гапирманг. Душанба куни — дадам, сешанбада аям, чоршанбада — сиз, пайшанбада опам урса, қолган уч кун кўчадаги болалар дўппосласа... Э, дам олиш йўқ эди.

— Шумлигингга яраша-да. Тағин ҳам калтакни кам егансан.

Шу пайт дарвоза кўнғироғи жиринглаб, уларнинг гапи бўлинди. Раҳим «Лаббай! Ҳозир!», дея ўрнидан турди. Дарвозахонада ким биландир гангур-гангур гаплашди, кейин бир қўлида коса, бир қўлида иккита нон билан қайтиб кирди.

— Ким экан? — деди Зарифа унинг қўлидан косани олар экан.

— Маъсума буви. Боя чиққанларида: «Қозонни сувга ташладим», деб ҳазиллашувдим. Шу овқатни илинибдилар. Ака, ичасизми?

— Йўқ, ўзинг ичавер. Қорним тўқ.

— Мошхўрда экан, ака, ичангиз бўларди.

Зарифанинг бу гапига ака-ука кулиб юборишди.

Дарвоқе, мошхўрда воқеаси...

«Супурилмаган уйга меҳмон келади», дейишади. Худди шунга ўхшаб, тансиқ овқатдан камроқ пиширган кунингиз энг азиз меҳмонлар қутилмаганда ташриф буюришади. Зарифа шама қилган воқеа ана шундай меҳмонлар сабабли юз берган эди. Дадаси, яхши ҳазм бўлмайди, деб хуш кўрмагани туфайли уйда камдан-кам ҳолларда мошхўрда қилинарди. Шунинг учунми, болалар бу таомни ташлашиб-тортишиб ичишарди. Уша куни мошхўрда пишиб қолганда тўсатдан меҳмон босди. Аяси овқатни ярим косадан сузди. Раҳим улушини дарров ичиб олди-да, Латифга хиралик қила бошлади. Латиф эса пинагини бузмай овқатини ичаверди. Шунда Раҳим ўрнидан турди-да:

— Мошхўрдангдан берасанми, йўқми?! — деди қатъий оҳангда. Латиф «йўқ» деб бош чайқаган эди, ликочадаги пиёзни шартта косага ағдарди. У акасининг пиёз емаслигини биларди. Шунинг учун мамнун ҳолда: — Энди ичмайсанми? — деб сўради.

Латиф алаmidан бўзрайиб, укасининг юзига тарсаки тортиб юборди. Бирпасда ола-тасир бошланди. Бу «жанг» оқибатида Латиф дакки эшитди, Раҳим эса... маза қилиб мошхўрдани ичиб олди.

— Ака, мошхўрдангизни ичаётганимда менга хўмрайиб қараб ўтирган эдингиз, эсингиздами? Ушанда нималарни ўйловдингиз?

— Ёдимда йўқ. Ҳар ҳолда, яна бир бошлаб дўппослашни ўйлаган бўлсам керак.

— Мен эса, катта бўлиб пул топганимда, бир қоп мош олиб дошқозонда мошхўрда қиламан-да, ҳаммасини очкўз ҳўкизга ичираман, деб орзу қилган эдим.

— Гапини қара, Зариф, бу киши менинг овқатимни ичармишлар-у, мен очкўз бўлармишман.

— Ҳа, энди бу киши эркатойлар, нима қилсалар ҳам ҳаддилари сиғади, — деди Зарифа кесатлиб.

— Сизни ҳам болаганман-а, эсингиздами? — деди Раҳим опасига қараб.

— Қачон?

— «Кўётўра»нинг хатларини ўғирлаб дадамга кўрсатганим-чи?

— Э, айнамай қурибгина кет. Шу хатни деб гулдай йигитни хазон қилдинг. — Зарифа ўз гапидан ҳузурланиб кўлди.

— Ўзи ўша йигитингиз менга ёқмасди. Суллоҳга ўхшарди. Мана, почтам бошқа гап. Бунинг учун менга раҳмат денг, бўлмаса, ўша суллоҳнинг тийинига кўз тикиб ўтирардингиз. Акам ҳам мендан қарздор. Мен бўлмаганимда, топган-тутганларини ўша таннознинг атир-упасига сарфлаб юрардилар.

Бу гап уларга яна бир воқеани эслатди.

Латиф институтни тугатдию оилада ташвиш бошланди. Она бечора, ёнига овсинини олиб ҳар куни «қиз овлайди». Латифга эса на бу қиз ёқади: бирининг тилла тиши бор, бири қошига қалам сурармиш... Отанонинг ҳасратидан чанг чиқай деб турганда Латиф ўзи ҳам билмай қармоққа илиниб қолаёзди.

Ёзда бўлажак келин-куёвга атаб ҳовли этагига уй солинганди. Бир яхшанба ака-ука пешинга қадар майда-чуйда ишлар билан банд бўлишди. Бир маҳал Латиф: «Бугун идорада навбатчиман», дедию кийиниб жўнаб қолди. У кетиши билан Раҳим ҳам ишни йиғиштирди.

— Ҳа, сенинг тинчинг нимага бузила қолди? — деди аяси унга ҳайрон боқиб.

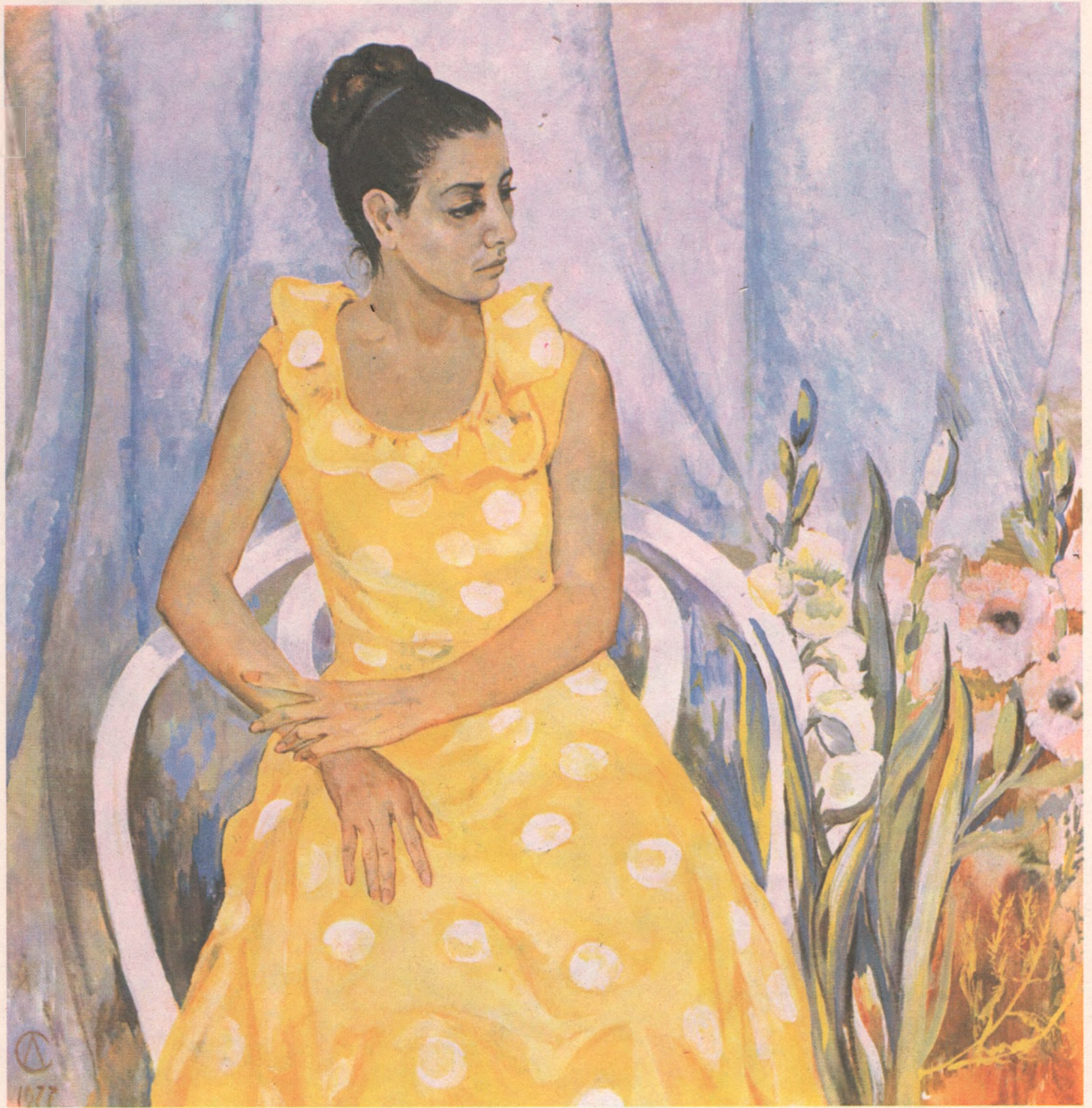
— Ая, ўғлингиз қармоққа илинди, — деди Раҳим. — Ҳозир навбатчиликка эмас, учрашувга кетяпти. Мен бориб қизни кўриб келаман.

— Вой, қаёқдан билдинг?

— Аъзам кинога иккита билет олиб келиб берибди.

Раҳим шундай деб кўчага отилди. Аяси: «Ҳай, орма, кўрса, хижолат бўлади», деганча қолаверди. Аъзам ўшанда ишни пухта қилган эди: Латиф унга билет тайинлаши билан бу янгиликни дўсти Раҳимга айтган, кейин унинг маслаҳатига кўра иккита эмас, кўпроқ билет олган эди.

Раҳим шумликини бошлашга бошлади-ю, кинохонага яқинлашганда сал ҳаяжонланди. «Қайтаммикини?», деб

Лайло САЛИМЖОНОВА, АРХИТЕКТОР МАЪМУРА БОБОЕВА ПОРТРЕТИ.

Лайло САЛИМЖОНОВА. НАТЮРМОРТ.

Маргарита ШУВАЛОВА. БАХОДИР ПОРТРЕТИ.

Маргарита ШУВАЛОВА. КИЗ ПОРТРЕТИ.

ҳам ўйлади. Лекин келинликка номзод қизни кўриш иштиёқи устун келиб, ичкари кирди, жойини топиб ўтирди. Акаси билан қиз чироқ ўча бошлаган паллада кўринишди. Латиф курсига ўтиргач, укасига кўзи тушиб, капалаги учиб кетди.

— Нима қилиб ўтирибсан? — деди пичирлаб.

— Навбатчиман, — деди Раҳим овозини баландлатиб.

Латиф укасига бошқа гап айтмади, қайрилиб ҳам қарамади. Раҳимнинг ўзи ўтиргани ҳам ҳолва экан. Укасининг қитмирлиги киножурнал тугагач аён бўлди. Орқадаги ўн беш ўриннинг бўш турганини Латиф аввал пайқамаган эди. Чироқ бир лаҳзага ёнганда қадрдон ўртолқари қаторлашиб кела бошласа бўладими! Раҳим акасининг ҳолатини сезиб, унга ачинди, қилган ишидан пушаймон бўлди. Қиз Латифга нимадир дейди, у овоз чиқармай маъқуллайди. Яхшиямки, йигитнинг «қуршовда» эканини қизга сездиришмади. Хуллас, бетига беармон ула чаплаган қиз Раҳимгагина эмас, орқа қатордаги ўн беш йигитга ҳам ёқмади. Оқибатда Латиф ундан воз кечиб, ониси топган қизга уйландию олам гулистон бўлди.

Бу дунёнинг ташвишларини бир зум унутиб, беғубор ёшлик чоғларига қайтган қориндошлар бу воқеани ички бир энтикиш билан эслашди.

— Сан қурибгина кетмагур, на ўзинг биттаси билан ёлчитиб юргансан, на бошқаларни тинч қўйгансан, — деди Зарифа ундан гина қилгандек.

— Асални татиб кўрмаган нодонлар ҳаммага заҳарни раво кўраркан, — деди Латиф укасининг қитиқ-патиға тегиш учун. Аммо Раҳим хотиржам оҳангда жавоб қайтарди:

— Маъсума бувининг яхши бир гаплари бор: дарахтни силкитсанг, дув этиб қиз ёғиларкан.

— Шунинг учун ҳам санга икки йил қиз қидирган эканмизда, а? Гапингни хотининг эшитса борми, бошингда ёнғоқ чақади.

— Сариқина опажон, гапнинг белига тепмай туринг. Мен дарахтдан тап-тап тўкилиб ерга тушганини олганим йўқ-да. Бунақаларни ит ҳам ҳидлайди, бит ҳам. Раҳим полвон дарахтнинг тепасига чиқиб, энг сарасини, чумоли ҳам тегмаганини узиб тушган. Э, опажонгинам, бунақага етишган етишади, етишмаган — йўқ.

— Оббо, ўша ойтовоғингни мунча осмонга кўтарма-санг! Энг сарасини танлаб тушганмишлар!..

— Сизни кўзингизга ойтовоқдир. Лекин, одамларнинг айтишича, ўша ойтовоқ эрингиздан минг марта чиройли экан.

— Вой, қуриб кетмагин сан, эркак киши билан тенглаштирганингни қара!

— Яна, баъзи одамларнинг айтишича, сиз поччамга жуда ўхшар экансиз.

Латиф кулиб юборди-да, укасининг елкасига уриб қўйди. Зарифа гапнинг маъносини салдан кейин тушуниб,

ўрнидан турди, қўлларини белига тираб, укасининг устига бостириб кела бошлади:

— Ҳо, ҳали биз хунук бўлиб қолдикми?

Раҳим унинг қаршисида тиз чўкиб, бошини эгди. Зарифа унга яқинлашиб, елкасидан чимчилади:

— Уша ойтовоғинг билан қўша қаригин, сан маҳмадона. Узи хунук бўлса ҳам, ақли бинойи хотинингнинг. Уша раҳм қилиб тегмасе, хотинсиз ўтардинг бу дунёдан.

— Раҳмат, опажон! Сиз менга энг муҳим сирни айтдингиз.

— Қанақа сир?

— Мен шу пайтгача бахтимга ким зомин бўлди, деб юривдим. Уша золими билиб олдим.

— Ҳа, энди золими ҳам бўлдикми?

— Йў-ўқ, сиз эмас, ўша ойтовоқ золим! Агар у менга тегмаганда, бир умр бахтли, эркин одам бўлиб юрардим.

— Во-ей, мунча маҳмадонасан-а! Утирсак, эзмаланиб ўтираверамиз, энди мен кетай.

Раҳим эшик олдиға туриб олди.

— Йўқ, йўқ, — деди у қулочини ёйиб. — Бугун ҳеч ким кетмайди. Опа, ташвишларингизни бир кунгина қўя-туринг. Умримиз ўтиб кетяпти... Болалигимизни эслашиб, хумордан чиқайлик.

— Бўлмағур гапларни гапирма. Болалигингни эслагунча, болаларингни ўйла. Болаларингга ҳали олиб бермаган нарсаларни кўз олинганга келтирсанг ҳам хумордан чиқарасан. — Зарифа шундай деб, кетишга тараддудланди. Ака-уканингни ўтинчлари ерда қолди — у бир дунё иши борлигини баҳона қилиб, жўнади.

Латиф укасининг раёйини қайтаргиси келмади. Бир жиҳатдан, у ҳам болалигини эслаб энтиккан, эртакка ўхшаб қолган оламга яна қайтишни, ўша сурурли дунёнинг нашидасига яна бир бор қонишни истарди. Аммо Зарифа кетгач, уларнинг гапи ҳадеганда қовушавермади. Ана шунда Раҳим қўшнисиникига чиқиб, ароқ олиб келди. Ярим пиёладан ичилгач, болалик дунёсининг мусаффо денгизига шўнғишди.

Липпаларига ёнғоқ қистириб югуришлар...

Телевизор кўргани маҳаллага боришлар...

Авал патефон, кейин — радио, сўнг экранни шапалоқдек арзон телевизор сотиб олингандаги қувончлар...

Буларнинг ҳаммаси шу тун қайтиб келди. Афсуски, ўтмиш туйғулари бир кечалик меҳмон, холос. Йўқ, ҳали улар болаликнинг покиза ёдгорлиқларини кўп эслашади. Фақат, бугунги кун ҳам ўша хотиралар силсиласига сингиб кетади. Унда умрнинг яна аллақанча қисми емирилган бўлади. Буни ака-ука ҳозирча хаёлига ҳам келтирмайди. Бугун улар бир неча соатлик азиз меҳмон — ёруғ хотираларга юракларидан макон бердилар. Тонг отаротмас, бу меҳмонни ночор кузатиб қоладилар.

Саҳарда жанозага чиқиш керак.

ЮЗМА-ЮЗ

Гумбаз кўчага кўндаланг тушиб, унинг этагини боғлаб турадиган уй Маъсума буви билан Тўлан оқсоқолга тегишли. Уларнинг тўнғич ўғли кўп қаватли уйда яшайди. Қизлари ҳам ўзларидан тинишган. Фақат икки йилга, деб рухсат олиб Мирзачўлга кетган кенжасининг кўчиб келишидан эса дарак йўқ. Уй хувиллаб ётмасин, деб янги оила қурган келин-куёвни ижарага қўйишган. Ном ижара, холос: Мардоннинг ҳовлидаги ишларга, Шафоатнинг кир-чирга қарашганидан хурсанд бўлган чол-кампир улардан иккинчи ойдоёқ ҳақ олмай қўйишган.

Маъсума буви Халил Ризаевникига қайтиб, ҳовлига кирдию Мардонни кўра ҳол-аҳвол сўрай кетди:

— Мардонжон, болам, эсон-омон келдингизми? Халилжонникида сўраша олмадим. Бувингизнинг соғлиқлари яхшими? — У шундай деб Мардонга яқинлашди-да, елкасига қоқиб кўришди. — Шафоатхондан ҳар кун сўрайман, денг. Қариларнинг иши қийин-да. Омон бўлинг,

ишқилиб, болам, тез-тез хабар қилиб турдингиз. Бўлмаса, Шафоатхон сиқилиб, тарс ёрилиб кетардилар...

Мардон бу гапни эшитиб хотинига қаради. Шафоат ҳеч нима билмагандек ҳовлини супураверди. Кампир яна бир оз сўзланди-да, уйига кириб кетди.

— Гапларини эшитдингизми? — деди Мардон хотинига яқинлашиб. — Қайси бувимни айтяптилар?

— Билмасам, — дея елка қисди Шафоат.

— Сиз айтгандирсиз-да?

— Ҳа, мен айтдим. Ё, «Аразлаб кетиб қолдилар», дейшим керакмиди?

Бу савол Мардонни гангитиб қўйди. У қайтаётиб, Шафоат онасиникига кетиб қолгандир, деб гумон қилган, ўзича уни олиб келиш йўлларини излаган эди. Эшикдан кириши билан ҳовлига сув сепаятган хотинини кўрди-ю, кўзларига ишонмади.

Мардон чиндан ҳам аразлаб кетган эди. Йўқ, у Шафо-

ат билан айтишмади, жанжаллашмади ҳам. Фақат ҳаётнинг аёвсиз тўлқинига илк бор дуч келиб, довдираб қолди; мустақил яшашга ҳали руҳан тайёр эмаслигини анча кеч тушуниб етди. Болаликда беш баҳо олиб суюниш, икки олганда хафа бўлиш, раҳмат эшитиб қувониш, лаънат олганда қайғуриш — этилиб келаётган ҳақиқий бахт билан ғамнинг куртаклари эканини барвақт англаёлмади.

У Тошкентга келиб, университетда ўқий бошлаганида ўзини энг бахтли одам ҳис қилган эди. Назарида, олам бахтга лиммо-лим тўлаю ундан истаганча симира олади... Шафоат лўппи юзидаги кулгичларини ўйнатиб унга жилмайиб боққанда ҳам Мардон ўзини бахтиёр ҳис қилган эди. Шундан сўнг муҳаббат бобидаги омад қўл ушлашиб келаверди: аввал илк бор «Мардон ака» деган сўзини эшитганда, кейин биринчи марта сайрга чиқишганда, сўнг илк бўса олганида ўзини ерда эмас, самода учиб юргандек ҳис этди.

Мардон қизнинг ҳусниданми ё ширин сўзиданми, ибодли қарашлариданми маст эди. Шунинг учун ҳам оёғи остида ташвиш тошлари ётганини сезмади. Бир кунги ана шу тошларга қоқилиб йиқилиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмади. Назарида, ҳаёт фақат яхши яшаш учун, бахтиёр дамларни лаззат билан ўтказиш учун берилган эди.

У эҳтиросларига эрк берган ўша кун ҳақиқий ташвиш билан биринчи марта юзма-юз келди. Шафоатнинг: «Энди нима бўлади?», деган саросима тўла сўздан кейин бу ташвиш юки янада оғирлашди.

Улар тоққа сайилга чиқишганда эр-хотин бўлиб қолишди. Буни иккови ҳам истаманган эди. Лекин, қандайдир куч уларнинг иродасидан устун келдию чимилдикда юрак ютиб ўтириш — орзулигича қолиб кетди.

Тиззасини кучоқлаганча бош эгиб ўтирган Шафоат: «Энди нима бўлади?», деб аста пичирлаганда, Мардон: «Нима бўларди, тўй-да!», дея кулиб қўйган эди. Дастлаб бу воқеадан унчалик ташвишга тушмадилар. Чунки улар бир-бирларини севардилар. Бир кунмас-бир кун шундай бўлиши муқаррарлигини ҳам билардилар. Тоғдаги воқеа бир-бири билан синашта бўлиб қолган севишганларнинг бахтига човат солувчи ёки уларнинг бахтини ғамга айлантирувчи қудратга ҳам эга эмасди. У шунчаки ҳаёт ташвишларининг бошланиши эди.

Шафоат дунёга келганда ота-она қалбида ширин бир орзу-ҳавас ҳам туғилган эди. Бу умидни улар юраклари тўрида йигирма йил беғубор сақлаб юрдилар. Шу сабабли кутилмаганда бу орзу-ҳавасларининг барбод бўлишига чидай олмадилар. Айни пайтда, улар ночор қолган эдилар: тоғдаги воқеанинг исини чиқармасдан Мардонни куёв қилишга мажбур бўлдилар.

Тўй кунлари Мардон айбдор одамдек бўйинни қисиб юрди. Дадаси, онаси, укалари, сингилларининг ёзу қиш далада ишлаб топган пуллари бир неча кунда соврилди. Улар орзу-ҳавас деб йиққан-терганларини шу ерга тўкиб, кичкина тугунча билан қишлоққа қайтишди.

Тотли кечалар бошлангач, Мардоннинг қалбидаги бу эзиллишлар унутилди. Шафоатнинг чиройи яна ҳам очилиб кетди. Жилмайганда оппоқ юзидаги кулгичларининг ўйнаши, нозли сўзлари Мардонни илоҳий бир дунёга етакларди. Бу дунёда икковлари ёлғиз қолишар, ҳамма нарсани буткул унутишар эди...

Ана шундай тотли кечаларнинг бирида Шафоат эрининг бўйнидан қучиб, деди:

— Ҳали ойм келиб кетдилар. Эртага тоғам чорлаётганмишлар.

— Бўпти, дарсдан кейин ўтамыз.

— Вой?!

— Ҳа?

— Икки қўлимизни бурнимизга тиқиб, шўппайиб кириб борамизми?

— Бўлмаса, қандай бориш керак?

— Худди бошқа дунёнинг одамига ўхшайсиз-а? Чорлашнинг ўзи бўладими, лозимандасиз бор!

— Шуни сиз қилмай қўяқолинг. Уқимаган, тушунмаган аёл бўлганингизда бошқа гап эди.

— Сиз кеннойимни билмайсиз. Қариндошларнинг ичи-

да шарманда қилишдан ҳам тоймайди. Битта мен тушунганим билан иш битмайди-да.

— Ҳўп, нима олиш керак?

Шафоат бармоқларини букиб, санаб берди. Мардон кулиб, бўйинни қашиди:

— Бунча нарсага пул қани?

— Битта-яримтадан қарз олинг.

Бу кеча Мардон учун тотли туюлмади. Тўғрироғи, унинг учун ташвишли кечалар юз оча бошлади.

Бир томонда — ўқиш, имтиҳонлар яқинлашган, бир томонда — меҳмондорчилик. Шафоатнинг амма-холалари кўп экан, бири чорлайди, бири йўқлаб келади, яна бири тўйга айтиб кетади... Ҳаммасига бориш керак. Боришнинг эса ўзи бўлмайди... Охир-оқибат стипендиялар ҳам, қишлоқдан келиб турувчи ёрдам ҳам томизигга арзимай қолди. Анча-мунча қарага ботиб, ўзларини давралардан четга тортадиган бўлиб қолишди.

Бир кунги кинога кетаётган курсдошларидан ажраб, уйга қайтишса, Шафоатнинг онаси Маъсума бувига куйиб-пишиб гапириб ўтирган экан. У қизининг пешонасидан ўпиб, куёви билан совуқроқ сўрашди.

— Қўй, уринма, кетаман, — деди у дастурхон ёзмоқчи бўлган қизига.

— Мунча! — деди Шафоат онасига эркаланиб. — Қачон қараса, отингиз эгарлоғлик.

— Дадамни соғиниб қолсалар керак-да, — деди Мардон ҳазиллашиб. Аммо қайнонасининг эсаси қотганини кўриб, изза чекди. Қайнона эса унинг гапини эшитмагандек, Шафоатга юзланди:

— Эртага Фотиҳ амакинг неварасига бешик қияпти. Шунга айтгани келувдим.

— Ҳўп, ўқишдан чиқиб бораман.

— Уқишинг нимаси! Бир кун қолсанг, дунёни ер ютмас. Сен ҳам оилали одамсан, кадрингни билиб, ҳамма қатори кириб бор. Итнинг кейинги оёғи бўлиб судралиб юрма.

Қайнонасининг гапи Мардонга тегиб кетди. Бирор нарса деб юборишдан ўзини тийиб, ҳовлига чиқди. Қайнона унинг изидан ҳиссиз боқиб, гапини давом эттирди:

— Яна анави савил сумканга тўртта нон солиб бормагин. Ошнинг хомини қилиб, устига бир кийимлик чит бўлса ҳам қўй, тушундингми? Бўпти, энди мен кетдим. Омин, оллоху акбар. — У ўрнидан туриб, куёви билан тил учиде хайрлашди-да, чиқиб кетди. Мардон Шафоат айбдор болалардек бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Читни қаердан оламан? — деди Шафоат бўшашиб.

— Бормайсиз.

— Вой, гапларини эшитдингиз-ку, қариндош-уруғ ичиде шарманда бўламиз.

— Эртага академик Қобуловнинг ўзи лекция ўқийди. Шундоғ дарсни ташлаб бешик тўйига борасизми?

— Қизиксиз-а, улар академик Қобуловни билишадими?

— Ҳа, бўпти, бораверинг. Имтиҳонда бешик тўйидаги гапларни айтиб берасиз!

Шафоат лабини буриб, тескари қаради.

— Қариндошларим бир нарса қилса, доим норози бўласиз, — деди у таъна билан. — Узингизники келмаса, мен айбдорманми?

— Менинг қариндошларим билан ишингиз бўлмасин! Улар сизникига ўхшаган бекорчимас.

— Мана шунекасиз-да...

— Бўлди! — Мардон ўзини тутолмай бақириб юборди. — Бораверинг, дедим-ку!

— Унда, харажат қилиб чиқинг.

— Узингиз қилаверинг.

— Пул беринг.

— Пул йўқ.

— Вой, мунча зикна бўлиб кетяпсиз?

Мардон индамади. Дераза олдида бориб, райхонларни тешачопиқ қилаётган Маъсума бувига тикилди, кейин хотинига юзланди:

— Онангиз ўйламасалар, сиз ўйланг. Пулни қаердан топамиз?

Шафоат эрининг елкасига бош қўйди-да, гуноҳкор одамнинг овози билан деди:

— Мен нима қилай? Одатимиз шунақа. Қариндош-уруғдан четга чиқиб қолмайлик, дейман-да. Уқимизни битиргунча қийналармиз, кейин яхши бўлиб кетар...

Мардон ташқаридан кўз узмай яна жимиб қолди. Ниҳоят, тўрхалтани олиб, бозорга жўнади.

Харажат қилиб қайтса, уйда амакиси ўтирибди. Мардон сўрашатуриб, унга зимдан разм солди. Утириши ўша-ўша: чордона қуриб, қўлини тиззасига қўйган, нимадандир хижолат чекаётган одамдек бўйинини сал қийшайтириб, дастурхон четини химариб ўйнапти. Юзидан бирор фикр уқиш қийин, ёлғон гапирётганида ҳам, рост сўзлаётганида ҳам, жим турганида ҳам туси ўзгармайди. Шунинг учун Мардоннинг отаси, жаҳли чиққанда уни «кесак башара», деб сўкиб юради.

Шафоат чойнак кўтариб кирди-да, остонага чиқиб, эрини имлаб қақирди.

— Шу сабзидан ишлатаверайми? — деб сўради шивирлаб, Мардон остона ҳатлаши билан.

— Бошқаси борми?

— Қизиқсиз-а!

— Бўлмаса, нимага сўрайсиз! Ишлатаверинг, эртага бир гап бўлар.

— Ул-бул олиб келмайсизми? Қуруқ ош билан...

Мардон «Қўяверинг», деб ичкари кирди. Амакиси тикилиб тургани учун унга тик қараёлмади.

— Нима деяпти? — деб сўради амакиси.

— Ҳеч нарса... ўзи, шунчаки...

— Овқатга уннамасин, кетаман.

— Ие, қуруқдан-қуруқ-а?

— Чиқиб айт, уннамасин.

Мардон ноилож ўрнидан турди.

— Қийналиб қолганга ўхшайсан, ма, ол, кам-кўстингга ишлатарсан, — деди амакиси пул узатиб. Мардон қимирламагач, гапни кўпайтирмай, кўрпача қатини кўтариб, пулни ташлаб қўйди-да, сўзини давом этирди: — Шу хонага қанчадан тўлаясан?

— Биздан пул олишмайди.

— Олишмайди? Бу чўпчагингни бошқаларга айт, жиян! Камида йгирма бешни қуртдай санаб берарсан. Шу ҳам турмуш бўлди-ю!..

— Кўпи кетиб, ози қолди. Уқиш тугаса...

— Уқишинг тугаса ҳам шундай сўппайиб юраверасан. То қаддингни тиклаб олгунингча ота-онангнинг бели букилади. Отанг бечора: «Тўнғичим ўғил бўлди», деб қувониб юради. Тўнғичининг аҳволи мана бу: йгирма иккига чиқибди-ю, уйига икки қақалик фойда келтирмайди.

— Нима қилай, амаки, шунақа бўлиб қолди. Ниятларим бошқача эди...

— Ниятингни яхши биламан. Ҳой, бола, кўзингни оч! Уқиб, олим бўламан деб, чучварани хом санама. Одамлар ниманинг дардида гимирлаб юришибди? Чўнтагинг қаппайиб турмаса, биров билимингни сариқ чақага олмайди. «Ёнимга кир» деганимда, «Ўғри бўлайми?», деган эдинг. Эсингдами? Уқишни битириб, борадиган ерингда ўғрилиқ бўлмайdimи? Бўлади!.. Оббо, қўй шу сийқа гапни! Ҳали ҳам кеч эмас, тўрва-халтангни кўтариб кишлоққа қайт. Ҳеч бўлмаса, отангни ўйла.

Мардон нима деярини билмай қолди. «Амаки, фикрингиз нотўғри, ҳаммани ўз қаричингиз билан ўлчаманг», деса, бари бир тушунмайди, қайтага аччиқланади. Ҳар бир одам дунёга ўз кўзи билан қарайди, ҳаёт фалсафасини ўзича идрок этади; бировнинг онг доираси кенг, бировники тор. Шундай экан, амакисига гап уқтиришинг фойдаси борми?

«Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар омин дейди», деган нақл бор. Шунга ўхшаб, тўғри фикр ҳам, ноҳўя гап ҳам одамда таъсирини қолдиради. Мардон, гарчи амакисининг «ўғит»ларини рад этса-да, кейинроқ тарози палласига қўйиб кўрадиган бўлиб қолди. Узоқ вақтгача иккиланиб юрди. Гоҳида амакиси ҳақдек туюлади, баъзан эса кўзига разил одам каби кўринади.

Икки ўт орасида тутунсиз қоврилиш Мәрдонни имтиҳон пайтида айниқса қийнаб юборди. Биринчи имтиҳонда яхши жавоб бера олмаса ҳамки, унинг Ленин стипендиясига ўқишини назарда тутиб, домла «аъло» қўйди. Аммо иккинчи имтиҳонда аранг «уч»га илинди. У ҳеч кимга

қарамай, йиғламоқдан бери бўлиб уйга қайтди. Жавобга тайёрланиб ўтирган Шафоатни кутиб ўтирмади. Келасолиб қаравотга узала тушди. Домла билан бўлган савол-жавобларини бир-бир эслади. Орқа столда жавдираб ўтирган Шафоат кўз олдига келдию қилган ишидан пушаймон еди. «Ҳали ҳам бўлса борай», деб ўрнидан турди. Кўча оғзига етганида қайнонасига йўлиқиб, тўхтади.

— Уйда ким бор? — деб сўради қайнона куёвининг саломига беписанд алик олиб.

— Ҳеч ким.

— Ўзи шунақа, қачон мен келсам, ҳеч ким бўлмайди. Мардон Шафоатнинг ҳали-замон келиб қолишини айтиб, уни уйга бошлади.

— Қишлоғингиздан дарак борми? — деди қайнона фотихадан сўнг.

— Ҳа, хат ёзиб туришибди.

— Бир келишса, қақиринки гаплашиб олардик.

— Яна қақиринкими?

— Ие, куёвтўра, ҳали қуда қақиринқлар турибди-ку?

— Шу қақиринқлар ҳам кўпайиб кетди-да.

— Уни қаранг-а, хотин олиш осон, деб ўйлаган экансиз-да?! Қизимизни-ку, йўлдан уриб уйландингиз. Ҳўп, дардимиз ичимизда, энди удамларимизга ҳам чидамайсизми? Қўйинг, тилимни қичитманг, уришиб қоламиз.

— Қақиринқни ўқиш тугагандан кейин қилсак-чи?

— Ҳой, куёвжон, биз саҳрои биёбонда турмаймиз, эл-юрт ичида яшаймиз. Биз ҳам уларнинг тузини тотганмиз. Маҳалла-кўйда ўзимизга яраша обрўйимиз бор. Ё уч киши бўлганларингда қақириб шарманда бўлайликми? Одамлар нима дейди, ҳеч ўйлейсизми?

— Одамларнинг биз билан нима иши бор? Битта-яримта сўраса, ҳозир иложи йўқ, денг-қўйинг.

— Ҳм... Яхши. Нимага иложингиз бор ўзи?! Балки, қизимизни боқиб ҳам ортиқчалик қилаётгандир? Айтинг, қурбингиз етмаётган бўлса, олиб кетай!

Бу гап Мардоннинг суяк-суягидан ўтиб кетди.

— Олиб кетасизми? — деб сўради алам билан. Шу тобда қайнонаси кўзига жуда-жуда хунук кўринди. Унинг юпка лаблари, туташ қошлари шунчалар беўхшов туюлдими, юзига қарагиси ҳам келмай қолди.

Айни пайтда Мардон ҳам қайнонасининг кўзига ёмон кўринаётган эди. У куёвининг: «Олиб кетасизми?!», деган нўписасига чидаёлмади, шартта ўрнидан турди-да:

— Олиб кетаман! — деб титоб қилди.

Борлигини ғазаб чулғаган Мардон қайнонасининг овозида қатъийликдан кўра хавотир кучли эканини сезмади, бирдан қўл силтаб: «Олиб кетаверинг!», деди.

Бу гап билан тутаётган ўтинга мой сепилди. Аланга забтга олаётганда Шафоат кириб келди. Онасининг узуқ-юлуқ гапларидан ҳеч нарса тушунмай, эрига боқди. Мардоннинг тутаб турганини кўриб, онасига ялинди.

— Қани, нарсаларингни йиғиштир! — деди онаси.

— Нимага? — деди Шафоат ҳайрон бўлиб.

— Йиғиштир, йиғиштир, деяпман, махсимчанг ўзини эпласа ҳам катта гап! «Олиб кетинг», деяпти.

— Ойи! — Шафоат бу гапдан изза чекиб, онаси учун кецирим сўрагандек Мардонга юзланди. Мардоннинг лаблари титради. Нимадир дейишга оғиз жуфтлади-ю, лекин чурқ этмай чиқиб кетди.

Мардон шу чиққанича кишлоғига жўнаворди. Ота-она икки кун ўғлининг оғзини пойлашди. Ундан садо чиқавермагач, онаси қийин-қистовга олди. Мардон шунда ҳам ёрилмади.

— Уқишни ташладим, амаким билан ишлайман, — деб гапни калта қилди.

У энди отаси билан бўлажак можарога шайланарди. Аммо отаси ўша куни ҳам, эртасига ҳам индамади. У хотинининг гапини эшитиб, «Қўявер, бугун-эрта эси кириб, қайтиб кетади», деган эди. Бу гапдан беҳабар Мардон отасининг индамаганини «ризалик аломати», деб билиб, амакиси билан бирга ишлаб бошлади. Шунда ҳам отаси индамади. «Дадам айтолмай юрган эканлар-да», деб ўйлади Мардон. Дўконда кун ўтган сайин унинг юрак-бағри эзилаверди. Шафоат сира кўз олдидан кетмас, худди эшикдан кириб келаётгандек туюлаверар эди. Кечалари тушига ўртоқлари, домлалари, қайнонаси кириб,

уйқуси қочади, «Ҳаммаси ўткинчи, кўникиб кетаман», деган хаёл билан ўзини овуатади.

Бир ҳафтадан кейин амакиси унинг қўлига пул тутқазди:

— Мана, жиян, меҳнатингга яраша ҳалоллаб оляпсан бу пуллари. Худо хоҳласа, ҳадемай елкангга офтоб тегиб қолади.

Мардон кечқурун пулни отасига узатди.

— Нима бу? — деди отаси пулни қўлига ҳам олмай.

— Иш ҳақим, — деди Мардон отасининг феъли айниганини сезиб.

— Шунақа дегин... Онаси, қара, ўғлимиз пул топиб келибди! — деди отаси заҳарханда билан. — «Ўлимликка атаб тўрт танга ташлаб қўймайсиз», деб мени буровга олаётган эдинг. Мана, энди бу ёғидан кўнглингни тўқ қилавер. Ўғлинг пултопар бўлиб қолибди. Ҳаром пулларига ўраб, юмалоқ-ёстиқ қилиб кўмади иккаламизни. Теламизга чиройли тош ҳам бостириб қўяди.

— Дада!

— Э, аттанг, охиратимни пуштикамарим куйдиришини билмаган эканман...

Отаси юзини тескари бурди. Унинг гаплари Мардоннинг жон-жонидан ўтиб кетди, чангалдаги пулни қаттиқ сиқди. Отаси бошқа индамади, бошини ҳам қилганча ўтираверди. Онаси ошхона оғзига қотиб тураверди. Мардон айвонда ҳайрат билан тикилиб турган укаларига кўзи тушдию қўлидаги пулни ерга уриб, шартта кўчага чиқиб кетди. Онаси «Мардонжон, болам!», деган кўйи қолаверди.

Фарзанд ғазаб отига минганда, она: «Болам ўзини бир нарса қилиб қўймаса эди», деб ҳадиксирайди. Ҳозир ҳам онаси Мардоннинг изидан югурмоққа шайландию, эрининг қаҳрли нигоҳини кўриб, тўхтади.

Гарчи Мардон уйдан жаҳл билан чиққан бўлса-да, «ўзини бир бало» қилиш нияти йўқ эди. У фақат ёлғиз қолишни истарди. Киндик қони томган тупроқдан, шовқинсиз, оҳиста оқувчи лойқа сойдан, сув бўйидаги тераклардан, гузардаги кўпни кўрган қайрағочдан сўрайдиган саволлари кўп эди. Аммо саволларга жавоб ололмади. Зеро, бундай сўроқларга на тупроқ, на сув, на дарахт жавоб бера олади. Улар, балки, қачонлардир мушкул

кезларда одамзодга жавоб қайтаришгандир, лекин ҳаётнинг аёвсиз, телба тўлқини фаразларни барбод қилгач, сукут сақламоқни лозим топишгандир? Кечмишнинг қоронғи кўчалари зулмат чодирга бурканган, бу чодир оғушидаги тупроқ, сув ва дарахтлар неча-неча фиғонларнинг, не-не нолаларнинг гувоҳи бўлишган. Мардоннинг ташвиши улар олдида нима бўлибди?!

Тун бўйи бедор кезиб чиққан Мардон қалбидаги саволларга жавоб излади... Саҳар чоғи уйга қилиб келганини ўзи ҳам сезмади. Отаси ишга отланаётган экан, унинг саломига алик олиб, кетмонини елкасига қўйганча чиқиб кетди. Мардоннинг хўнграб йиғлагиси келди. Онаси уни бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпди.

— Шаҳарга қайт, болам, бизни рози қиламан, десанг, ўқишингга қайт, — деди у пичирлаб.

Мардон онаси берган тугунни олиб, далага жўнади, отасини шийпондан топди. Отаси унинг гапини эшитиб, ҳовуз лабида чойнак юваётган мўйсафидга қаради.

— Марасул бува, ўғилнинг атпоскаси тугабди. Қани, бир дуо қилинг, — деди овозини баландлатиб.

Мўйсафид чойнагини қўйиб, қафтини этагига артди-да, қўлини фотиҳага очиб, узоқ дуо қилди.

Отаси катта йўлгача кузатиб чиқди. «Келинимга салом айт», деб қолди. Бу Мардон учун аини муддао эди.

Шаҳарга қайтиб, Шафоатни уйда кўрди. У ҳам гинакудурат қилмади. Маъсума бувининг бояги гапидан кейин Мардоннинг кўнгли тўлиб кетди: хотини сўраганларга шунча кун ёлғон гапириб, унинг айбини яширибди...

— Шафоат, — деди у уй томон юриб. Келинчак эрининг мақсадини англаб, супургини ташлади-да, унинг изидан уйга кирди. — Нимага индамайсиз? Бундан кўра дўппослаганингиз яхши, — деди Мардон хотинининг белидан кучиб.

— Ураман ҳам, — деди Шафоат ёлғондан қовоқ уйиб.

Мардон чап юзини тутди. Шафоат аста шапати урди. Мардон ўнг юзини тутди.

— У ёғига Зайнаб урсин, — деди Шафоат кулгидан ўзини зўрға тутиб. — Ё Зайнабни қишлоқда қолдириб келдизми?

Мардон Шафоатнинг айёрона кулиб турган кўзларидан ўпди...

СУЯНЧИК

Маъсума буви Шафоатнинг онасидан ҳар хил гапларни эшитиб, Мардоннинг тўсатдан ғойиб бўлганидан хавотирланиб юрган эди. Бугун эр-хотиннинг гулдай очилиб тургани гумонларини тарқатиб юборди. Шафоатнинг гапларига буткул ишониб, эзмалик қилмасдан уйга кириб кетақолди.

У бугун кўпроқ юриб қўйдими, толиққанини сезди. Кунга терскай солинган уйга кириб ёнбошлади. Чоли тушмагур ҳали ҳам қайтмабди.

Кампирига нисбатан паст бўйли, қадди хиёл букик, сариқдан келган Тўлан оқсоқол беҳаловат одам. Бир жойда тиниб ўтирмайди, ўзини ҳали у кавакка, ҳали бу кавакка уриб, рўзғор учун бир нима ундириб чиқади. Кунлар исиб, мевалар пишиши билан бозордан қадами узилмайди. Бозордан кейин албатта чойхонага кириб кунни кеч қилади. Маъсума буви чолининг бу одатини билгани учун уйда сиқилиб ўтирмай, яна кўчага чиқди. Маҳбубадан хабар олди, Раҳимниқига кирди. Кейин уйга қайтиб, қозон осди. Ёғ қизигунча пиёз тўғради, шалалоқдек гўштни ювиб, бўлақлади. У ёшига ярашмаган қаққонлик билан ҳаракат қилар, ҳар қандай юмушни ҳам тез бажарар эди. Бу сафар ҳам Шафоат ҳовлини супуриб бўлгунча қозонга мошни солиб, гуручни тозалади-да, ташқарига чиқди. Шафоат билан икки оғиз гаплашган бўлди, Мардондан «бувисининг соғлиғини» яна сўради. Шу зайл аста қош қорая бошлади. Тўлан оқсоқолнинг қайтадиган вақти ҳам бўлди. Кампир яна ошхонага кирди, мошнинг очилганини кўриб, қозонга гуруч солди. Худди мошхўр-

да пишишини пойлаб тургандек чоли ҳам кириб келди. Кампир унинг қўлидаги чарм халтани лоқайдлик билан олди. Чол кийимини алмаштириб, ювингунига қадар бир коса овқат сузиб Раҳимниқига ташлаб чиқди, бир косани Шафоатга берди. Қолган мошхўрдани икки косага сузиб, айвонга чиқди.

— Маҳаллага ош улашиб юрибсанми? — деди Тўлан оқсоқол.

— Ҳаҳ, қақшамай қолинг сиз. Ярим коса ош билан дунёнгиздан ажрайсизми? Муборак эри билан дам олгани кетибди. Раҳим ёлғиз экан. Шафоатнинг эри келибди. Индамасан, уят бўлмайдими? — деди кампир худди ҳисоб бераётгандек.

— Сенга гапиришу бир қақирим нарига қочиш керак, — деди чол мошхўрдага қатиқ аралаштирар экан.

— Муборак эрига қўшилиб курортга кетибди...

— Нима бўпти?

— Омон бўлгур болалари юборган-да.

— Болалари юбормай, аммаси юборадими?

— Бола боққандан кейин мана шунақа роҳатини кўрсанг. Бечоралар, ҳар йили курортга юборишади.

— Йўғ-э, ҳар йилимасдир?

— Ҳар йили бир боришади, хўп денг. Биз бола ўстириб нима кўрдик? Ҳали ҳам халта орқалашдан қутулмайсиз. Кўрган одам кулади.

— Э, шу юришим ҳам бир давлат, кампиршо. Юрмасам, ёстиққа миҳланиб қоламан. Ўғилларингдан хафа бўлма. Тўғри туриб, тўғри юришибдими, худога шукр

қилавер. «Ох, қайларда ичиб думалаб қолди экан?», «Ох, ким билан муштлашди экан?», деб ич-этингни емайсан. Мана шунинг ўзи бизга курорт-да!

— Ота бўлиб мундай тузукроқ тарбия қилмадингиз. Бола деган ота-онанинг бағрида бўлиши керак. Лоақал бирортаси...

— Кўп жаврайсан-да! Жаврайвериб, болаларнинг ҳам қулоқ-миясини қоқиб қўлига бергансан.

— Ҳо, энди мен айбдор бўлдимми? — Маъсума буви қўлидаги косани тақ этказиб хонтахтага қўйди. Чол унга парво қилмай, мошхўрдасини ичаверди. — Ёмон бўлсам, мана, Шафоат чидамай чиқиб кетарди. Шулар келгандан бери бирор марта қўлимга супурги ушладимми?

— Қўй, гапни кавлаштирма.

— Йўқ, энди кавлаштираман, ҳа! Сизга фақат чойхонапалов бўлса! Бола туғмагансиз, кечалари бешик қучоқлаб чиқмагансиз. Мана, ўзлари ҳам бола ўстиришяпти, билишаётгандир. Тағин ҳам ҳозир, худога шукр, тўкинчилик. Мен шунча очарчиликлардан омон олиб чиқдим. Шулар оч қолмасин, деб ўзим ушоқ териб ўтираддим... — Кампир ўзини тутолмай, кўзига ёш олди.

— Оббо... — деди Тўлан оқсоқол қовоқ уйиб. — Йининг нимаси? Бўлди. Болаларга айтаман. Сени ҳам курортга юборишади.

— Курорти керакмас. Борадиган курортим тайин.

— Бўлмаса, нима дейсан?

— Кўчиб келишин. Содик кўнмаса, Азиз келсин. Чўлда нима бор унга?

— Давлат уни бекорга ўқитганми? Уша ерда ишлаб бериши керак-да.

— Хўжайинларига бориб айтинг, «Қаримиз, ёлғизмиз», денг.

— Хўп, ҳозир йўлга чиқайми?

— Э, қўйинг, гапирманг. Сиз нимасиз-у, ўғилларингиз нима бўларди? Пешонам шўр бўлмаса, сизга тегармидим...

— Менга тегмасанг, кимга тегардинг? Сени ким оларди! Отанг қариндошга қиз бермас эди... — Тўлан оқсоқол ҳузурланиб кулди, бироқ кампирга бу ҳазил унча хуш келмади. Чолининг олдидаги косани олиб, ошхона томон кетди. Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, ичкари кирди-да, чолга жой тўшади. Узининг кўрпа-ёстиғини айвонга кўтариб чиқди.

— Ҳа? — деди чол таажжубланиб.

— Уй иссиқ, — деди кампир.

— Ҳой, қачон эсинг кираркин, а?

— Гўрда...

Шу билан ҳамма гапга якун ясалди.

Чол уйда, кампир айвонда ётди.

Кампир барвақт туриб, чолига таҳорат суви тайёрлаб берди... Тўлан оқсоқол таҳорат олгач, Мардонни чақирди, кейин қўшниларни ҳам жанозага айтиб, уйғота бошлади.

* * *

Тобут ердан узилиб, аёллар кий-чув билан қолдилар. Тобутни галма-гал елкага олаётганлар орасида Гумбаз кўчалликлар ҳам бор.

Акбар домла олдинроқда боряпти. Марҳум бир вақтлар унинг қўлида ўқиган эди. Шунданми, ҳозир кўзига марҳумнинг болалик пайтлари кўринмоқда. Қабристонга борадиган йўл узоқлиги учун Акбар домла толиқди, орқароқда қола бошлади. Тобут ундан узоқлашган сайин хотиралар ҳам хира тортиб бораверди.

Олимбек баъзан одамлар орасида кўринмай кетади, баъзан тез-тез юриб олдинга ўтади-да, тобутни кўтаради, пичирлаб дуо ўқийди, кейин атрофга ҳадик билан қараб қўяди.

Раҳим тобутни тўрт марта кўтаргач, қайтиб яқинлашмади, ўзини одамлардан сал четга олиб, оҳиста бораверди.

Халил Ризаев ҳаммадан орқада одим отмоқда. Унинг тобутни кўтармаётганини ҳеч ким сезмади.

Мардон марҳумни танимасди, аммо унинг кетганига ачинаиб тобутни тез-тез елкасига оларди. У қадамини санамас, дуо ўқишни эса билмас эди.

Бу одамлар орасида Тўлан оқсоқол кўринмайди. У бошқа қариялар билан бирга машинага ўтириб, мазорга барвақтроқ кетган.

...Мурда лаҳадга қўйилиб, устига тупроқ тортилди. Қори қўрғон тиловат қилиб бўлгач, Тўлан оқсоқол ўридан турди-да:

— Биродарлар, Розикбой қанақа одам эди? — деб сўради.

Баъзилар индамади, айримлар: «Яхши одам эди», деб қўйишди.

Ҳамма тарқай бошлади.

«Барчанинг тақдири шу бўлгандан кейин, тийиннинг устида талашиб-тортишишлар, алдашлар, иғволар, порахўрликлардан нима наф? Ахир, одам ҳамма нарсани ташлаб кетади-ку?! — деб ўйларди Акбар домла. — Иғвогарнинг иғвогарлиги, аблахнинг аблахлиги, порахўрнинг порахўрлиги, худбиннинг худбинлиги ўзи билан қўшиб кўмилса, қандай яхши бўларди!»

«Бола бечора дунёнинг лаззатига тўймай кетди, — деб ўйларди Олимбек. — Ҳар ҳолда, шериклари гумдон қилган. Абжир бўлгани билан нодонлиги бор эди. Ҳар қанча ишинг бўлса, бир ўзинг қилавермайсанми! Бу дунёда бировга ишониб ким барака топган?..»

«Югуриб-елиб эришгани шу бўлди, — деб ўйларди Раҳим. — Тинчгина бир жойда ишламайсанми... Худодан ҳайиқмас эди-ю, аммо ОБХССдан ўлгудек қўрқарди. Одамлар ҳам ажойиб: қинғир ишнинг оқибатини била туриб ҳам нафсини тиймайди. Нафс ёмон нарса экан. Бир кун пул ишламаса, хумори тутган бангидан баттар бўларди. Узига ўзи жабр қилди. Орқасида зурриёт ҳам қолмади...»

«Қизиқ, кўп алам чеккан одамлар тўсатдан ўлиб қоларди, — деб ўйларди Мардон. — Бу йигитга пул — писта пучоқ экан. Тагида машина. «Иш», «ўқиш», «оила» деган мажбурияти бўлмаса... Нимага инфаркт бўлди экан?..»

«Эсипаст кампир болалардан нолигани нолиган, — деб ўйларди Тўлан оқсоқол. — Болаларнинг ёмон бўлса ҳам, кўз олдинда тирик юрсин экан. Болаларнинг тепкилаб кўммаса, у дунёнинг ҳам тинч бўлмайди. Машоҳийлар: «Отамлатсанг отамлатгин, бўтамлатмагин», дейишган. Шунинг кампирга айтиб қўйишим керак, шукр қилсин...»

«Нотўғри тарбия шу оқибатга олиб келади, — деб ўйларди Ризаев. — Қўлининг эгрилиги сезилган заҳоти тўғри йўлга солиш керак эди...»

Дафн маросими тугаб, ҳамма ўз ташвиши билан турли томонга тарқалди:

Акбар домла қизи ишлайдиган мактабга кетди — бугун шогирди билан гаплашмоқчи.

Олимбек уйига йўл олди. Яна баъзи «майда-чуйда»ларни яшириш керак. (Эҳтиёт — шарт.)

Раҳим заводдан чиққач, оромгоҳга бориб, ота-онасидан, болаларидан хабар олишни режа қилган.

Мардон университетга бориши зарур. Иккита имтиҳонга қатнашолмади. Деканга тушунтириб, рухсат олиши лозим. Озгина ёлғон ишлатади. Бунақа шароитда ёлғонни худо ҳам кечиради, дейдилар.

Халил Ризаев бугун ишга бормади. Бошлиғидан рухсат сўраган. Угли билан бирга бўлиб... физикадан қўшимча машғулотлар ўтказди.

Гумбаз кўчада истиқомат қилувчиларнинг янги куни янги ташвиш, янги режалар билан бошланди...

Ёш ҳикоянавис Гаффор ҲОТАМОВ журнализмнинг апрель сонидида ўзининг «Ҳаёт шами» ҳикояси билан қатнашади.

ДЎСТЛИК КИТОБИДАН САҲИФАЛАР

« Дўстлик сўзи — сўзларнинг нақши
 Ҳеч сўз борми бундан ҳам яхши! —

деган эди атоқли шоиримиз Миртемир «Элу юрт мақтов» шеърда. Узбек ва украин халқлари биродарлиги, бу халқлар адабиётларининг қардошлиги шоир фикрининг жонли мисоли бўла олади.

Совет ҳокимияти йилларида ўзбек адиблари яратган энг яхши асарлар украин халқининг севимли китобларига, қардошларимиз ижодининг сара намуналари бизнинг бадиий меросимиз, бойлигимизга айланди.

Украин адабиёти қадимий анъаналарга эга бўлган, ажойиб сўз санъаткорларини етиштирган ўзига хос ва ёрқин адабиётлардан биридир. Қардош украин халқи Тарас Шевченко, Иван Франко, Леся Украинка, Марко Вовчок, Михаил Коцюбинский каби жаҳонга машҳур классиклари, Максим Рильский, Александр Корнейчук, Павло Тичина, Микола Бажан, Ванда Васильевская, Олесь Гончар, Иван Ле, Михайло Стельмах, Микола Нагнибеда, Юрий Яновский сингари атоқли шоир, ёзувчи ва драматурглари билан фахрланса арзийди.

Украин адабиётининг асосчиси Тарас Шевченко асарларининг ўзбек тилида жаранглаганига анча бўлди. Утмишда барча эзилган халқларнинг орзу-умидларини қуйлаган, уларнинг эрк учун курашини тараннум этган буюк қўбузчининг баракали ижоди ўзбек адабиётига ҳам порлоқ саҳифа бўлиб қўшилди. Чунки буюк санъаткор сургунда бўлган пайтларида Туркистон меҳнаткашларининг аянчли аҳволини ўз кўзи билан кўриб ачинган, буни қатор назмий, насрий асарларида ва чизган расмларида тасвирлаган эди. Шу тўғрисида улуғ Шевченконинг номи ўзбек халқи учун ҳам яқин ва қадридир.

Шоир асарларидан айрим намуналар Туркистон вақтли матбуотида инқилобдан илгари босилиб чиққан эди. 1939 йилда Т. Шевченко тўғилганига 125 йил тўлиши муносабати билан эса унинг «Қўбузчи» китоби ўзбек тилида нашр этилди. Шундан кейин шоир шеърлари ва дostonларини ўз ичига олган қатор тўпламлари, ниҳоят, икки жилдлик асарлари босилди. Улуғ қўбузчи асарлари билан ўзбек шеърхонларини таништиришда Ҳамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода, Амин Умарий, Миртемир, Ҳасан Пўлат, Зулфия сингари атоқли шоирларимизнинг хизмати катта бўлди.

Украин адабиёти классиклари Иван Франко ва Леся Украинка асарларини ҳам ўзбек китобхонлари ўз она тилларида ўқимокдалар.

Халқимизнинг чинакам дўсти, ўзбек диёрининг лафтуни украин адиби Иван Ле яратган «Тоғ оралиқлари романи»нинг биринчи китоби ўзбек китобхоналарига 1932 йилдаёқ Абдулла Қаҳҳор таржимасида тақдим этилган эди. Мақсуд романда йигирманчи йиллардаги ўзбек ҳаётининг ёрқин манзараси чизилган, турмушимизда юз берган ўзгаришлар ўзининг ҳаққоний бадиий ифодасини топган. Ўзбекистонда узоқ муддат яшаб, Фарғонадаги сув иншооти қурилишида инженер бўлиб ишлагани, ўзбек халқининг психологияси, турмушини яхши билганлиги ёзувчига ана шундай пухта асар яратиш имконини берган. «Коммунист ва инженер сифатидаги фикрларимни «Тоғ оралиқлари романи»да баён қилганман. Мен асаримга фақат истанларимнигина эмас, балки ўзбек халқига бўлган меҳру муҳаббатимни ҳам жо қилганман», деб ёзган эди Иван Ле.

Улуғ Ватан уруши йилларида мамлакатимиз халқлари ўртасидаги дўстлик янада мустаҳкамланди. Минглаб ўзбек жангчилари Украина тупроғини душмандан озод қилишда жон олиб жон бердилар. Мамлакат ичкарисига кўчирилган украинликларга халқимиз ўз уйининг тўридан жой берди, ота-онасиз қолган гўдакларнинг пешонасини силади. Иван Ле, М. Бажан, Н. Терешченко, А. Ильченко, М. Ушаков, В. Владко, П. Волховский сингари машҳур шоир ва адиблар Тошкентда яшаб, ижод этдилар. Тез орада ўзбек тилида украин ёзувчиларининг бир неча тўпламлари нашр этилди.

Украин адабиётининг ажойиб намуналари — Олесь Гончарнинг «Байроқдорлар», «Ҳаёт навоси», Михайло Стельмахнинг «Инсон қони сув эмас», «Сўлим оқшом», Александр Леваданнинг «Ассалом, юлдузлар», Вадим Собконинг «Тинчлик гарови», Натан Рибакнинг «Переяслав радаси», О. Иваненконинг «Турналар қайга учади» асарлари бугунги кунда республикаимизда севиб мутолаа қилинмоқда. Айниқса, Микола Бажан ижоди Ўзбекистон ва ўзбек адабиёти билан чамбарчас боғлиқ. «Ўзбекистон шеърлари» туркумига кирувчи асарларида украин шоирининг ўзбек халқига бўлган меҳр-муҳаббати ўз аксини топган. У Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони ва қатор ғазалларини ажойиб маҳорат билан украин тилига таржима қилган. Бу таржима оригинал руҳи, нафосатини сақлаб қолишнинг ажойиб намунасидир. Навоий меросини ўрганиш ва оммалаштириш, кўп миллатли совет адабиётини ривожлантириш ва тарғиб қилиш, халқлар ўртасида қардошларча дўстликни мустаҳкамлашдаги катта

хизматлари учун Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми машҳур украин шоири ва атоқли таржимон Микола Бажанни «Ўзбекистон ССР халқ шоири» юксак фахрий унвони билан тақдирлади.

Ўз навбатида, ўзбек адабиётининг энг яхши асарлари украин халқининг бадийи мулкига айланди. Ҳамзанинг «Майсаранинг иши», Ҳ. Олимжоннинг «Муқанна», А. Қаҳҳорнинг «Шоҳи сўзана» пьесалари қардошларимиз муҳаббатига сазовор бўлди. Навоий лирикаси ва достони, Муқимий, Фурқат, Ҳамза, Фафур Фулом, Ҳ. Олимжон, Зулфия, Уйғун, Миртемир шеърлари, Ойбек, Шароф Рашидов, Абдулла Қаҳҳор романларини украинлар ўз она тилларида ўқишмоқдалар.

Ҳамид Олимжоннинг «Роксананинг кўз ёшлари» балладаси, Уйғуннинг «Украина еллари» достони, А. Қаҳҳорнинг «Олтин юлдуз» повести, ёзувчиларимизнинг қатор шеър, очерк, ҳикоялари Украина мавзуйига бағишланган. Украин адаблари эса ўзбек халқи ҳаётини акс эттирувчи «Навойга офарин» [М. Терешченко], «Профессор Буйко» [Яков Баш], «Тоғ оралиқлари романи» [Иван Ле], «Ўзбекистон шеърлари» [М. Бажан] сингари асарларини яратдилар. Ҳар иккала халқ ўртасида дўстлик, адабий алоқаларни янада мустақамлашда бу асарларнинг аҳамияти катта.

Украин-ўзбек алоқаларининг сўнгги йиллардаги ривожига ҳар иккала адабиётнинг кейинги авлоди, талантли ёш бўғини катта ҳисса қўшмоқда. Ёш ижодкорлар ташаббуси билан, уларнинг бевосита иштирокида сўнгги йилларда бир неча китоб ўзбек ва украин тилларида боси-

либ чиқди. Украина комсомоли Марказий Комитетининг нашриёти «Молодь» билан Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриётининг ибратли ишлари таҳсинга сазовор. «Молодь» нашриёти ўзбек адабиётининг навқирон авлоди асарларини ўз ичига олган ҳикоялар тўпламини, Сайёрнинг дoston ва шеърларидан тузилган «Менинг кунларим» китобини украин тилида нашр этди. «Ёш гвардия» нашриёти ўз навбатида ёш украин ёзувчиларининг ватан, интернационал дўстлик, тинчлик, севги ва садоқат тўғрисидаги ҳикоялар тўплами — «Нуррафшон дўстлик» китобини босиб чиқарди. Китобдан украин адабиётининг навқирон авлодига мансуб йигирма беш ёзувчининг ҳикоялари ўрин олган.

Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган шеърларнинг муаллифлари Борис Олейник ва Иван Драч — СССР Давлат мукофоти лауреатлари, Юрий Сердюк эса Украина Ленин комсомоли мукофоти лауреатидир. Уларнинг номи Украинадагина эмас, Иттифоқимизда ҳам маълум ва машҳур. Бу шоирлар украин ўқувчисини ўзбек шеърляти намуналари билан таништиришда ҳам жонбозлик кўрсатмоқдалар.

Ўзбек ва украин халқлари ўртасидаги дўстлик ҳамда қардошлик рамзи бўлган адабий ҳамкорлик тобора кучайиб бораётганини кўрсатувчи яна кўплаб мисолларни келтириш мумкин. Юқорида ҳикоя қилганларимиз эса дўстлик китобидан айрим саҳифалар холос.

Раҳматулла ИНОҒОМОВ

Борис ОЛЕЙНИК

Она ҳақида қўшиқ

Далаларга

дон мисол

йилларни улашди,

Заминга эгилдию

дашдан ўрди ўт-ўлан.

Фарзандларга ўргатди

виждон ила яшашни

Ва уват орқасига

ўтди энгил «ух» билан.

— Қаёққа сиз, онажон, —

югурди болалари,

— Қаёққа сиз, бувижон, —

неваралар кетида,

— Олисгамас,

шунчаки...

куёш ортига,

нари...

Жигарларим,

хуш қолинг,

менинг вақтим етди-да...

— Сизсиз, ахир биз қандай...

ўйлэйсизми, онажон,

— Тулки ҳақида эртак

ким сўйлайдир, бувижон.

— Мен сизларга қолдиргум

камалак ҳам туманни,

Бир дала олтинни ҳам,

самбит, қушча, ўрмонни,

— Бизга керак эмасдир

на олтину камалак,

Дарвозамиз

олдида

ҳилпираб турсин рўмол...

Юмушлардан қутқариб

Сизни этмасмиз ҳалак,

Онажон, кетманг зинҳор,

куёш кутсин интизор...

У жилмайди,

юзлари қора тортарди дарддан,

Имлаган қўл осилди

қайтмас бўлиб ҳушига,

— Бахтли тақдир... дедию

айланиб қолди бирдан

Дала, туман, самбитга,

замин, ўрмон қушига.

Юрий СЕРДЮК

Қизчамга

Менинг қизчам,
Қисматим менинг,

салом!

Бу кунларнинг енгил соябонида,
Япроқдай елпиниб беун,

бекалом,

Гўёки қушдайсан бахт осмонида.
Бир бошоқ донимсан шамол тебратган,
Қўлчаларинг эса елкангда қанот...
Бийрон тилинг мени ўзга қаратган,

Мен ҳам ўз сўзларим олдираман ёд.
Қизчам!

Хушбўй гулим,

муқаддас меҳрим,

Кўзимдан силқиган ёшим,

ўйнагил.

Ўз оламинг — ўзинг атайсан Ерим,
Замин ота юртинг —

унга тўймагил.

Қолганин қария Днепр айтсин,
Неники эшитиб улгурмай қолсанг.
Отангдан...

дилинга баногоҳ қайтсин,

Майли Днепрдан покликни олсанг!

* * *

Самолётлар оқшом уйку билан банд,
Парраклари ҳорғин осилган ерга.

Улар боғлиқ ухлар уставга монанд,
Фақат қанотлари босилган ерга.
Самолётлар ухлар аёллар мисол
Қудрат, нафосатга кўзгудир гўё
Қўшув белгисига ўхшайди алҳол,
Улар осмон билан шу замин аро!

САЙЁР таржималари

Иван ДРАЧ

Қиз бармоқлари

Қанча фиғон, ташвиш бу бармоқларда,
Беун садосида қанчалар титроқ...
Қанча жафокашлик ой тирноқларда,
Юрак ўти билан нурдай ялтироқ.

Учқунлар чарсиллар, учар туғёнлар,
Аланга лаблари дил қадар сачроқ.
Ойдин тақдир аро саргашта онлар
Бешта соя каби кезар беш бармоқ.

Тақилган узуклар бамисли кишан,
Бармоқ тўлғоғидан безовтадир тун.
Муҳаббат қийноғин ўзга билиб шаън
Туйғулар домида асира, тутқун.

Не қилсам бармоқлар топаркин таскин,
Не қилсам чўчимас ҳуркак қуш мисол.
Олов кафтлар уни куйдирмасмикин,
Не қилсам, ёндирмай ёндирса висол.

Уни иситолмас у совуқ лаблар,
Қуёш рангларидай қахрабо бармоқ.
Бошим узра мудом тунда липиллар
Аёл бармоқлари — беш шам, беш чироқ.

Гулчеҳра ЖУРАЕВА
таржималари

Келгуси сонда навбат қардош белорус адабиётининг
навқирон вакилларига.

Шаҳодат ИСАХОНОВА

Катта „А“, кичкина „а“

ҲИКОЯ

У муштчалари билан кўзларини ишқарган, чўзиб ҳомуза тортди, оғзидан беихтиёр «а-а-а» деган мудроқ аралаш бир овоз чиқиб кетди. Ёнида ўтирган сариқ сочли пучуқ қизалоқ кафтларини лабига босганча пиқ этиб кулди. Орқароқдан кимдир унга ўхшатиб «а-а-а» дея атай такрорлади. Доскага нимадир ёзаётган ориққина, кўзойнакли опа орқасига ўгирилди, хўмрайиб қўйди. У кўрқиб кетди ва худди кўзойнакли опа ҳозир унинг овозидан таниб ёнига келадигандек, олдинги партада ўтирган боланинг панасига яширинди. Лекин опа жойидан қимирламади. Ўтирганларга бирма-бир разм солди-да, яна ишини давом эттирди. Ёзиб бўлгач, болаларга қараб, тушунтира бошлади:

— Бу катта «А», бу кичкина «а»...

«Боғча опа бўлганда албатта танирди, — деб ўйлади у ичида. — Кейин келарди-да, қулоғимдан чўзиб бурчакка турғазиб қўярди. Кўзойнакли опа эса танимади. Йўқ, кўзойнакли опа эмас, отини қизиқ қилиб айтган эди. Му...мула... Э-э, «боғча опа» дейиш осон эди, боғчага — боғча, опага — опа. Нега уларниям отини «мактаб опа» қўйишмаган? Мактабга — мактаб, опага — опа бўларди. Айтишга ҳам осон эди».

Кўзойнакли опа кўлидаги бўрни доскадаги ҳарфларга тақ-тақ урганча ҳамон бир гапни такрорларди:

— Бу катта «А», бу кичкина «а»...

«Униси катта «А», буниси кичкина «а»... Шуни юз марта қайтариш шартми? Кўзимни юмиб ҳам айтишим мумкин: униси катта «А», буниси кичкина «а». Йўқ, униси кичкина «а»... Э-э...»

Хаёллари чувалаша бошлади. Яна боғчаси, оппоқ тўшакли каравотчаси ва ҳар нарсага танбеҳ бераверадиган дум-думалоқ боғча опаси кўз олдида гавдаланди. Боғча опасини «Бўғирсоқ» дейишарди. Лекин бу номни унга болалар қўйишмаган. Биринчи бўлиб Нигоранинг аяси айтган. Ниманингдир устидан айтишиб қолишганда: «Текин овқатни еганинг учун бўғирсоқдай семиргансан-да, ичи пўк бўғирсоқ», деган. Гапи тўғри. Ростдан ҳам, боғчада овқат текин эди. Бу ерда эса пулга беришаркан.

Расми Х. ЗИЁХОНОВ чизган.

Кўзойнакли опа ҳам шунинг учун ориқ бўлса керак-да.
— Қани, такрорланглар-чи: буниси катта «А», буниси кичкине «а»!

Чийилдоқ, баланд-паст овозлардан қулоқлари битиб қолаётди. Ёнидаги пучуқ қиз «Сен такрорламайсанми?», дегандек туртиб қўйди. Унинг такрорлагиси келмасди. Кафтлари билан қулоқларини бекитганча кўзойнакли опа ва болаларни кузата бошлади. «Вуй! Роса қизиқ! Худди овозсиз кинодагига ўхшаркан. Қўллари, лаблари, кўзлари қимирлайди-ю, лекин нима дейишгаётганини билиб бўлмайди». Кафтларини сал очган эди, ундан ҳам қизиқ бўлди. Қулоқлари худди ари уясига ўхшаб ғувиллаб кетди.

— Эй, Қодиров! Сен нега такрорламайсан?

У кўзойнакли опанинг нима деганини эшитмаган бўлса-да, ўзи томон келаётганини кўриб қўрқиб кетди ва дарҳол кўллари қулоқларидан олиб, қотиб қолди.

— Нега сен такрорламайсан, а, Қодиров? Ё бунинг сенга дахли йўқми?

У ўрнидан сакраб туриб, шоша-пиша чийиллади:

— Унис катта «А», буниси кичкина «а»!

— Қайси бири катта «А»? Унисими, бунисими? — Кўзойнакли опа орқаси билан юрганча доска ёнига борди-да, столдан узун кўрсатгич таёқни олиб, шакллардан бирига тегизди: — Қайси бири каттаси?

«Қайси бири эди? Унисимиди ёки... — дея саросима ичида ўйлай бошлади у. — Унис... йўқ, буниси... Йўқ, каттаси катта бўлади-да. Анави бўйи узуну — каттаси!»

— Биринчиси катта «А», иккинчиси кичкина «а», — деди кўзойнакли опага хавотирлик билан мўлтираб.

— Яхши, Қодиров! Утир жойингга. Диққатинг бир жойда бўлсин.

У атрофга мағрур кўз ташлаб, жойига ўтирди. Ёнидаги пучуқ қизга «Кўрдингми?», дегандек мамнун қараб қўйди. Қизча унга ҳавас билан боқди.

Лекин лаҳза ўтмай уни яна эсноқ тутиб, кўз олдида ғалати ҳалқачалар пайдо бўлди. «Бир, икки, уч...», дея ҳалқачаларни санашга киришганда улар шу қадар кўпайиб кетишдики, ўнтага етганда адашиб қолди. Болалар, синф, доска ва парталар айқаш-уйқаш бўлиб, хира пардага чулғанди. Кўзойнакли опанинг ингичка овози узоқдан келаётган майин бир куйдек вужудини аллалай бошлади. Боғчада маза эди. Овқат ейишарди, ўйнашарди, ухлаларди — шу. Бу ерда эса нуқул кўнғироқ чалишади — ўқишади, нуқул кўнғироқ чалишади — ўқишади...

У қалқиб кетди. Бу сафар сариқ сочли қизнинг жаҳли чиқди шекилли, кўзойнакли опага имлаб, «Эй, ухлама, ўласан!», деб шивирлади. Унинг лаблари жавобга шайланди-ю, аммо гап тополмай каловланди. «Кўзойнакли опа кўриб қолмадимикан?», деган ҳадик билан у томонга қараркан, калласига бир фикр келди.
— Боғча опа! — дея секин қўлини кўтарди. — Ёзилиб келсам майлими?

Кўзойнакли опа орқасига ўгирилиб болаларга бирмабир авангарларкан, унга кўзи тушиб, шу томон йўналди.

— Аввало, Қодиров, мен сенга «боғча опа» эмасман, муаллима опаман! Иккинчидан... — У кўзойнаги остидан синчковлик билан тикиларкан, негадир бир лаҳза жим қолди, сўнг мулоим, айни пайтда қатъий овозда: — Майли, чиқиб келаю. Кейин гаплашамиз, — деди.

«Боғча опа бўлганда ҳечам қўймасди, — деб хаёлидан кечирди у ўрнидан тураркан. — Бирпас афтингга тикилиб: «Ана, кўзларинг айтиб турибди, нега ёлгон гапирасан, тирранча? Қани, жойингга ўтир-чи», деб қойиб берарди. Кўзойнакли... йўқ, муаллима опа бошқача... яхши экан».

У коридорга чиқди-ю, қаёққа боришини билмай бир лаҳза ағрайиб турди. Кейин орқасига қайтди. Эшикдан кириб ҳали ўрнига ўтирмасдан бирварақайига тўртта бола қўл кўтарди:

— Ёзилиб келсам майлими?

— Ёзилиб келсам майлими?..

Муаллима опа кўрсатгич таёқни столга қарсиллатиб бир урди. Қўллар қандай тез кўтарилган бўлса, худди шу йўсинда пастга туширилди.

— Болалар, эсларингга бўлсин, биз биринчи дарсимизда келишиб олганмиз. Дарс, бу — ўйинчоқ эмас. Ёзилиш, овқатланиш, дам олиш ва ҳоказолар учун танаффус

берилади. Мен Қодировнинг аҳволини тушунганим ҳолда руҳсат бердим. Лекин бу биринчи ва охириги марта. Сеннинг ҳам қулогингда бўлсин, Қодиров! — Муаллима опа кўрсатгич таёқни столга қўйиб, калта қирқилган жингалак сочларини силкитганча болаларга яқин келди. — Энди сизлар боғча боласи эмассизлар. Мустақил одамсизлар! «Мустақил» деган гапни тушунасизларми ўзи?

Болалар шошиб бир-бирларига қарашди. «Йўқ», дейишса, муаллима опа қойиб беришини ўйлабми, ҳеч ким миқ этмади.

— «Мустақил» дегани, — бу — энди ўзларинг ақл-фаросат билан иш тутасизлар, дегани. Чунки, яна қайтариб айтман, энди боғча боласи эмас, катта одамсизлар! — Муаллима опа қўллари кўксига чалиштириб дераза ёнига борди ва кўзойнаги остидан яна ҳам катта ва чўки кўринадиган ўйчан кўзларини болаларга тикди. Хаёлидан нималариндир ўтказди. Сўнг олдинги партада ўтирган дўмбоқ болага мурожаат қилди: — Чўлиев, мана, сенга бир савол: дейлик, дарсдан қайтаётганимда йўлда ўзингдан кичкина болани биров дўппослаётганини кўриб қолдинг, шунда сен нима қилган бўлардинг?

Чўлиевнинг қисқ кўзлари бирдан чақнаб кетди.

— Калтаклаган болани урардим!

Болалар унинг жавобини тўғри деб ўйлашди шекилли, ҳеч ким индамади. Муаллима опанинг кулгиси қистади-ю, лекин ўзини вазминликка олди. Чўлиевнинг орқасидаги партада ўтирган, юзлари қизларниқига ўхшаш, ориқ-озғин болага юзланди:

— Қани, Маҳмудов, эштайлик-чи, бундай вазиятда сен нима қилардинг?

Боланинг буғдойранг чеҳрасига саросима ифодаси

қалқиди. У ўрнидан туриб дам муаллимага, дам болаларга аланлаганча нимадир деди.

— Унинг ўзи қўрқоғ-у!.. — деган овоз келди орқа партадан. Ҳамма бирдан кулиб юборди. Маҳмудовнинг чўзинчоқ юзи дув қазрди.

Муаллима опа гапирган болани топмоқчидек синф тўрига таҳдидли назар ташларкан, Маҳмудовнинг сочларини силди:

— Бундай пайтда, Маҳмудов, дарҳол жанжални тўхта-тиб, ўша зўравон болага танбеҳ бериш керак. «Одобли болалар ҳеч қачон бир-бири билан уришмайди», дея уялтириш лозим. Бу гап фақат Маҳмудовга эмас, ҳаммангизга тегишли, болалар!

Муаллима опа ўша куни катта «А» билан кичкина «а» ҳақида бошқа гапирмади. Қўнғироқ чалинганча роса қизиқ гапларни айтиб берди. Ҳайрәтдан ҳамманинг оғзи қарнайгулдек очилиб қолди. Қизиқ, уч кундан бери нуқул рўйхат ўқишу танишидан бошқасига ўтмаган ориқина муаллима опа шунча гапни биларкан-а! Яна, улар билан катта одамлардек гаплашиши-чи!..

— Болалар, — деди, — билиб қўйинглр, бу ерда оддий болалар эмас, келажак ўтирибди!

Бу гапни эшитиб ҳамма ағрайиб қолди. Рост-да, қанақа келажак ўтириши мумкин? Ким ўзи, опалари айтаётган келажак? Муаллима опа уларнинг юзидagi ажабланишни сездимиз, столда ётган кўрсаткич таёқни олди-да, баланд кўтариб, «Келажак бу — сизлар», деди. Лекин улар бари бир тушунишмади. Шундан сўнг у Қодировнинг ёнидаги пучук қизни ўрнидан турғазди-да, «Ҳозир мен сизларга синфимизда қандай келажак ўтирганнинг исбот қиламан», деди. Болалар пучук қизга ғалати бир ажойиботни кўргандек қизиқсиниб тикилишди.

— Қани, Тўйчиева, — деди муаллима опа унинг елкасига кафтини қўйиб, — ўртоқларингга айт-чи, мактабни аъло баҳолар билан битиргач, ким бўлмоқчисан?

Тўйчиева бу саволни эшитиб, бирдан хаёлига «Масхара-ламаяптимиқанлар?», деган ўй келди шекилли, ҳадиқ билан опага тикилди. Опанинг кўзлари сўндек остидан мулоийм ва жиддий боқиб турарди.

— Уялма, айтавер, — деди муаллима унинг хижолат бўлаётганини кўриб. — Ҳозир бошқалардан ҳам сўраймиз.

Тўйчиева қизаринди, кейин «Айтсаммикан-айтмасаммикан?», дегандек шошиб болаларга кўз югуртирди-да, паст овоз билан пичирлади:

— Раққоса.

Ён томондан кимдир чўзиб ҳуштак чалди. Уч-тўртта бола муаллима опа турганини ҳам унутиб, бор овозда «Ў-ў-ў!», деб юборди. Орқада ўтирганлар Тўйчиеванинг нима деганини эшитишмадимиз, олдинги партадагиларни туртиб сўрай бошлашди. Муаллима опа ингичка қошлари чимирилиб, ҳуштак келган тарафга ўқрайиб қаради. Сўнг Тўйчиевага юзланиб:

— Жуда яхши ўйлабсан, Тўйчиева! — деди. — Орзуингга етишинг учун яхши ўқишинг, интизомли бўлишинг керак. Утир. — Кейин бир лаҳза индамай турди-да: — Қалай, Қодиров, ухламаяпсанми? — деди унга қараб.

У, «Сен ким бўлмоқчисан?», деб сўраб қолса, нима жавоб бераман?, деб ўйлаб ўтирган эди, чўчиб тушди. Болалар кулиб юборишди. Ҳозиргина қизариб-бўзариб ўтирган пучук Тўйчиева ҳам худди бугуноқ раққоса бўлиб кетадигандек мағрур жилмайди. Биринчи куни Тўйчиевани унинг ёнига ўтказишганида жаҳли чиққан, кўзига у хира бижилдоқдек кўринган эди. Қурмағур аллақачон орзу қилишга ҳам улғурибди. У эса... Айтгандай, дадаси уйларига келган меҳмонга мақтаниб: «Менинг ўғлим катта бўлса профессор бўлади», дейди-ку, орзу дегани балки шудир?

— Қани, эштайлик-чи, келажакда Қодиров ким бўлмоқчи экан? — дея муаллима опа кўзойнагини тўғрилаб жилмайганча унга тикилди.

— Менми? — У шоша-пиша ўрнидан турди ва болаларга бир-бир қараб чиқди. Ҳамманинг нигоҳи унда эди. Ҳатто Тўйчиева ҳам «Қани, нима деб жавоб бераман?», дегандек оғзини очиб турибди. — Мен... ҳалиги, профессор бўлмоқчиман...

— Ва-а-а! — деб юборди ёнидаги партада ўтирган

Атоев. — Дадаси тракторчи-ю, бу профессор бўлармиш! Профессорликка пулни қаёқдан оларкан?

Қодиров ўзини йўқотгудек бўлиб муаллима опага қаради. Муаллима опанинг кўзлари катта-катта очилган эди.

— Бу... бу гапни сенга ким айтди, Атоев?

— Узим биламан! — Атоевнинг думалоқ юзида қатъий бир ифода пайдо бўлди.

— Дадаси совхознинг директори-да, ҳамма нарсани билади! — деб чийиллади биров орқа томондан.

Муаллима опа исиб кетди шекилли, пешонасида ялти-раб тер пайдо бўлди. Атоевга яқинлашаркан, узун, ингичка бармоқлари билан кўзойнагини олиб, атир ҳиди анқиб турадиган рўмолчасида обдон артди. Сўнг мулоийм оҳангда сўради:

— Қани, айт-чи, Атоев, яна нимани биласан?

Атоев муаллиманинг ғалати бўлиб кетганини сезиб, бир лаҳза иккиланиб қолди. Сўнг, елкасини қисганча секин ўрнидан турди-да:

— Ҳаммасини биламан, — деди.

Муаллима опа кўзойнагини тақаркан, Атоевнинг қор-шисидаги партага оҳиста чўқди:

— Масалан, нимани? — Атоев унинг нимани сўраётганини тушулмагандек кўзларини пирпиратди. Муаллима опа энди бошқачароқ қилиб сўради: — Масалан, профессор бўлиш учун кўп пул керак, деган гапни қаёқдан эшитдинг?

Атоевнинг кўзлари «Шуниям билмайманми!», дегандек мамнун чакнади.

— Дадам айтганлар. Чунки ёзда акамни дўхтирликка пул билан қўйишди. Дадамнинг ўзлари айтдилар: «Дўхтир бўлишинг учун неча мингми кетди, профессор қиламан дегунча, билмадим, яна қанча пулнинг бошини ейсан», деб. Унинг дадаси тракторчи-ку! Ана, тракторчи Қобил аканинг ўғлиям пули йўқлиги учун қайтиб келди...

Муаллима опанинг бирдан жимиб қолганини кўриб, Қодиров ўйга толди. Ахир, ростдан ҳам, профессор бўл-лолмас экан-да. Дадаси эса ўртоқларига мақтаниб юриб-ди: «Уғлим профессор бўлади», деб!

— Гап бундай, болалар, — дея муаллима опа ҳамма-нинг хаёлини бўлиб партадан турди-да, қўлларини кўксига чалиштирганча доска ёнига борди. — Буларнинг ҳам-маси бекорчи гаплар. Сизлар бунақа гапларга қўлоқ сол-манглр. Чунки, энди сизлар мустақил одамсизлар. Боя айтганимдек, мустақил одам ҳар бир ишни ўз ақли, ўз кучи билан бажаради. Фақат ота-онасининг кучига ишон-ган болани мен ҳақиқий инсон ҳисобламайман. Унақалар ўзларига ҳам, ота-оналарига ҳам, жамиятга ҳам бирон фойда келтиришмайди. Улардан ҳамма ҳазар қилади. Сен эса, Қодиров, хафа бўлма. Мана кўрасан, улғайсанг, албатта профессор бўласан. Бунинг учун эса ўқишинг, яхши ўқишинг керак, холос!

Қизариб кетган Атоев ўтиришини ҳам, туришини ҳам билмай қотиб қолган эди.

Шундан кейин муаллима опа бошқа болалардан ҳам келажакда ким бўлмоқчилигини бирма-бир сўраб чиқди. Бурчакдаги партада ўтирган Сатторов «Учувчи бўламан», деди. Доимо Тўйчиева билан бирга юридиган қорача қиз — Ҳакимова эса, ўқишни битириб дўхтирликка кирар-миш. «Ўзингдан кичкина болани биров дўппослаётганини кўрсанг, нима қилардинг?», деган саволга жавоб берол-маган Маҳмудов «Министр бўламан» деган эди, ҳамма кулиб юборди. Муаллима опа ҳам қўшилиб кулди. Сўнг унинг елкасига қоқиб, «Яхши ўқисанг, одобли бўлсанг. албатта министр бўласан», деди. Фақат Атоев «Совхозга директор бўламан», деганида негадир индамади, кузла-рини ерга тикканча доска ёнига борди-да: «Ана, бола-лар, кўрдингларми, бизнинг синфимизда кимлар ўтириб-ди! — Бизнинг синфимизда Ватанимиз учун, халқимиз учун, фан ва маданиятимиз учун жонини ҳам аямайдиган ҳа-лол, пок, фидокор инсонлар ўтирибди!», деди.

Уйга қайтаркан, Қодиров севинчдан терисига сиғмасди. Муаллима опалари жуда ажойиб экан. Бунақаниг яхши гапларни қаердан топаркан-а? Атоевни қизартириб қўй-гани-чи! Боғча опа бўлганида бошқаларни жеркиб таш-лаб, «Сизники тўғри, Атоевжон!», дер эди. Муаллима эса: «Бекор айтибсан, Атоев, мана кўрасан, Қодиров ал-

батта профессор бўлади», деди. Ростдан ҳам, профессор бўлса-я? Дадаси росаям суюнарди-да. Иннайкейин, ўзиям кўзойнақларини тақиб, телевизорда роса гапирарди-да...

— Ҳўв бола, баққа қара, Қодирди ўғлимисан?

Хаёли бўлиниб, овоз келган тарафга ўгирилди: Ойпош холаси. У жуда қизиқ кампир. Дарчеси олдидаги қари тут тагига ёғоч қути қўйиб олади-да, кун бўйи писта сотиб ўтиради. Ҳеч ким билан гаплашмайди ҳам, ҳеч ким-ниқига чиқмайди ҳам. Фақат бувиси билан ўртоқ. Бувисининг айтишича, унинг одамлардан кўнгли қолган эмиш. Айниқса, яккаю ёлғиз ўғли ҳам шаҳардан уйланиб, ўша ерда уйли-жойли бўлгандан кейин ҳамма нарсадан қўлини ювиб қўлтиғига урибди. Бувиси: «Ойпошшажон, ўғлинг шаҳарда палон жойда ишлайди-ку, сенинг писта сотиб ўтирганинг нимаси? Ундан кўра, худога шукр қилгин-да, ўйна-кул, ўғлингникига бор, тўй-маъракага чиқ», деб койиса, Ойпош холаси: «Момогулжон, мен буни очимдан ўлганим учун қилаётганим йўқ, ўзимнинг пенсиям ўзимга етиб ортади, лекин номуси ўшанга тегсин, деб қиламан, едириб-ичириб, бугунги кунда керагим бўлмай қолгани учун қиламан», деган эмиш. Бувисининг айтишича Ойпош холаси келинига ёқмаганмиш. Қизиқ, шундай яхши кампир нега ёқмаган экан-а?..

— Менга қара, ма. — Кампир бир сиқим писта узатди-да, дока рўмол танғилган пешонасига кафтини соябон қилиб, киприксиз, ботиқ кўзларини унга тикди. Кейин пастада ҳам, юқорисида ҳам бир донадан қолган сарғиш тишларини кўрсатиб ҳайратомуз жилмайди:

— Э-ҳа, кап-катта одам бўлиб қолибсан-ку сен ҳам, а? Қани, бери кел-чи, — дея у салқи қовоқлари остида йил-тиллагина турган думалоқ кўзларини пирпиратиб унга бошдан-оёқ ҳавас билан термилди. Орқасига осиб олган сумкасини ўшлаб ҳам кўрди. Сўнг бўшашибгина уф тортди.

Ойпош холасининг «Катта бўлиб қолибсан», деган гапи унга хуш ёқди ва кампирга сездирмай елкаларини керганча оёқ учида қаддини баландроқ кўтарди. Кампирнинг ҳозиргина кулиб турган чеҳраси негадир бирдан ййчан тортди.

У холасининг юзида рўй берган ўзгаришни кузатаркан, бувисининг гапларини эслади: «Тавба қилдим, худойим. Тўқ яшаганимиз сайин бир-биримиздан узоқлашиб кетяпмиз. Қишлоқда бирон бир мард йўқки, Ойпош бечоранинг ўғлига икки энлик хат ёзиб, уни инсофга чақириб қўйса. Ҳамма ўз тинчини ўйлайди. Худо ҳаққи, саводим бўлганда ўзим бошлаб бир ёзардим».

Дафъатан унинг хаёлига бир фикр келиб, қувониб кетди. Рост-да, мана бугун катта «А» билан кичкина «а»ни ёдлашди, эртага эса бошқа ҳарфларни ўрганишади. Иннайкейин, Ойпош холасига бемалол хат ёзиб берса бўлади. Эҳ, ўшанда холаси роса қувонса керак!

— Ойпош хола, — деди у думалоқ кўзлари қисилин-қираб, афти жиддийлашиб, — мен... мен хат ёзиб берайми сизга?

Кампирнинг серажин юзи баттар тиришди:

— Қанақа хат, чироғим?

— Ҳалиги... ўғлингизга! Бувим айтганлар, «Саводим бўлганда яхшилаб бир хат ёзардим», деб. Менинг эса саводим бор. Мана... — У шоша-пиша елкасидан сумкасини олди-да, ичини титкилаб, кўк дафтар чиқарди. — Мана, қаранг, бу катта «А», бу кичкина «а»! — Севиниш ўрнига Ойпош холасининг кўзлари бирдан ғамгинлашиб, киртайиб қолганини кўриб, ҳайрон бўлди. Ё ишонмаяпти-микин? — Ойпош хола, рост айтялман, мана кўрасиз, бир ойдан кейин ҳамма ҳарфларни билиб оламан, — деди шошиб, азбаройи қуйиб-пишгандан юзи қизариб, бўғриқиб кетди. — Кейин сиз айтиб турасиз, мен ёзаман. Ҳаммасини ёзаман. Кейин ўғлингиз қайтиб келади. Шунча. Мен ўзимни ўйламайман, мен энди мустақил одамман. Муаллима опамиз айтдилар. «Энди сизлар мустақил одамсизлар, ўзларингиздан катталарга ёрдам беришларингиз керак», дедилар, билдингизми?

Ойпош холасининг тунд чеҳраси аста-секин ёриша бошлади. Пешонасидаги тиришлар ёзилди. Икки қоши ўртасидаги тугунча ҳам йўқолди. Этлари шалвираб қолган

чап қўлини пешонасига соябон қилганча ўнг қўли билан унинг елкаларига қоқди:

— Ишонаман, болам, ишонаман...

У Ойпош холасини ишонтира олганидан хурсанд эди. Рост-да, бир ойдан кейин албатта хат ёзиб беради. У, бувиси айтганидек, ўзининг ҳузурини ўйлайдиганлардан эмас. У энди мустақил одам. Ана, Ойпош холасининг ўзи ҳам айтди, «Ишонаман, болам, ишонаман», деди.

У кетиб бораркан, орқасига ўгирилиб, Ойпош холасига яна бир бор қаради. Кампир қари тутга суянганича унинг ортидан термилиб ўтирарди...

ЁШЛАР ИЖОДИДАН

Шайдулла САРИЕВ

Учқунлар

Шода марваридлар таққан келиндай,
Дарахтлар безанган, бирам ораста.
Узоқда меҳнатдан толиқиб чиққан,
Далалар оқара бошлайди аста!
Қор учқунляпти.

* * *

Чулғаб олар тонгдай нафис ўй,
Кезсам Сурхон қирғоқларини.
Айтар менга бир дилрабо куй,
Тутсам унга қулоқларимни.

Шўх тўлқинлар рақси этар пол,
Дарё олға чопар серғулу.
Ҳаяжонли илк севгим мисол
Ортга қайтмас бўлиб кетар у.

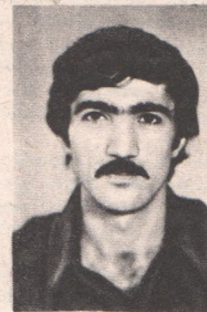
Улмас ҲУСАИНОВ

Инсон

Тунлар ўтмишимдан ранг олган,
Юрак қип-қизил қон — қуёшдир.
Кўкдаги юлдузлар — кўзларим,
Дунё билан ҳаётимиз ўхшашдир.

Олам кўзгу...

Боқаман кўзгуга эрта-кеч.
Бор аксим кўринар, аммо урушда
Йўқотган оёғим кўринмайди ҳеч.

Шукур ҚУРБОНОВ

Иссиқ ұлкалар

Карвон-карвон бұлиб қушлар ҳар кузда
Иссиқ ұлкаларга кетарлар учиб.
Босқинчи ёв каби, улар изидан,
Дафъатан, боғларга қиш келар кўчиб.

Қиличдай изғирин эсар изиллаб,
Яйдоқ дарахтларга қор-нина ёғар.
Музлар — ғиж-ғиж ойна синиғи, шилар
Ариқчалар юзин бу совуқ чоғлар.

Майли, йироқ, майли, нотаниш буткул,
Иссиқ ұлкалари кўпдир жаҳоннинг.
Унда: боғлар аро барқ уради гул,
Боғлар аро қушлар асрайди жонин.

Қалб дунёсин маъсум туйғулари ҳам
Яшар шу қушлардек жонсарак, ҳуркак.
Юрак озор чекса — туялар ситам,
Хушнуд сайрашарлар шодланса юрак.

Аччиқ-тизиғи кўп бироқ ҳаётнинг,
Тушқунлик йўригин тутганлар озми!
Бу — баъзи қалбларнинг мулки нажоти —
Иссиқ ұлкаларин йўқлигимасми!

Қақнус қуш эмаски эзгу туйғулар,
Куйиб кул бўлсаю жонланса қайта,
Бир совуқ сўз тегиб қулайди улар,
Бир совуқ нигоҳдан ер бўлар, йитар.

Иссиқ ұлкалари бўлсин ҳар қалбнинг,
Майли, йироқ, майли, нотаниш буткул.
Совуқ кунлар ўтар уч ой қиш каби,
Қадрдон боғларда яшнар тағин гул.

* * *

Қуёш ҳар тонг тоғлар ортидан боқиб,
Ярқираб кузатар ҳаётимизни.
У бизга хайрихоқ муҳаббат ҳаққи,
Айрилиқда кўрмак истамас бизни.
Ва кўрар... Ҳайқираб беун, беомон
Ёрар бошларини уриб тоғ-тошга.
Юксак-юксакларда чарх урар нолон,
Юз-кўзларин ювиб қонли кўзёшга.
Телбаваш тентирар мўнглиғ бимс бўкиб,
Ноҳақ камситилган ғариб кишсадай.
Шафақ денгизига кетади чўкиб
Довулга дуч келган қўҳна кемадай...

Кўрармисан-йўқми бу ҳолни, билмам,
Англармисан-йўқми қуёш аҳволин.
Мен сенинг пойингга боғланган йўлман
Хору хас — ҳазондан, чанг-чунгдан холи.
Ойлар ўтар, ўтар йиллар басма-бас,
Сен оёқ босмадинг бу йўлга бир бор.
Адоқсиз ҳажрингда бир менинг эмас,
Қуёшнинг ҳам буюк изтиробы бор.

* * *

Муҳаббатдан кўчки оний бир ҳолат,
Севгисиз минг йиллик умрдан қўтлуғ.
Ҳаяжон, эҳтирос — жуфт укпар қанот,
Зилдай вужуд учун тин йўқ, ором йўқ.

Шу гўзал туймишим чорлади мени,
Олис бир манзилга, менгзаб маёққа.
Ҳайратга тушмасман юксак осмоннинг
Бир учини туташ кўриб тупроққа.

Ҳайратга тушмасман, ёнимда сен бор,
Сен борсан ёнимда, умрбод, жоним.
Бир-бировга беш йил еткурдик озор,
Беш йил қувонтирдик бир-бировни жим.

Шукур айтиб энди «тақдир азал»га,
Бир кўйга солайлик фикр, хаёлни.
Биз бирга борамиз ўша манзилга,
Биз бирга топамиз ўша иқболни.

Ҳаяжон, эҳтирос — жуфт укпар қанот,
Ердан узар зилдай вужудни бир чоқ.
Юракда бошланар самовий ҳаёт,
Самовий завқларга кўникар тупроқ.

Манзара

Баргларин йўқотган азим бир дарахт —
Эркисиз эл фарзанди, баҳодир янглиғ
Қилич шохларига бешафқат, арахт
Ойни машъаладай санчиб турар тик.
Кимни ахтарар ул бу куз тунда,
Кимга ҳамла қилмоқ истар беомон!
Ҳазонлар чарх урар кўзи ўнгида,
Боғлардан баҳорнинг кетгани қачон!
Баргларин йўқотган азим бир дарахт —
Эркисиз эл фарзанди, баҳодир янглиғ...
Вужуди куч-қудрат, юрак тўла шахт,
Бироқ жанг қилмоққа муносиб ёв йўқ.

Неъмат АМИНОВ

СУВАРАК

ҲАЖВИЙ ҚИССА

7. СУВ БАЛОСИ ВА УНИНГ ДАВОСИ

Эрта тонг. Уфқ четларида оқиш туман сузиб юрса-да, ҳаво ҳаддан ташқари совуқ, ер тош қотган. Кўчабузил ариғининг юқорисидаги шудгорда қарғалар дик-дик сакрашади, аҳён-аҳён қорни қўмсаб қағиллаб қўйишади.

Вафо аттор одатдагидек барвақт уйғониб, жойхоб устида оёқларини узатиб ўтирганча узоқ йўталди, кейин отасидан қолган узун, эски қалами чопонни бошига ёпиниб, ташқари чиқди. Тўғри оғилхона томон йўл олди. Чўкирттак оёқларида бундан ўттиз йилча олдин Каласанг қишлоқлик ошнаси уста Бешим тикиб берган малла кавуш. У бошига ёпинган тўнининг ёқасига даҳанини буркаган кўйи оғилхонанинг омонат эшигини очди. Ичкарига қадам қўйган ҳам эдики, кавуши сувга тўлиб, яланг оёқларига алланарса чиппа ёпишди. Совуқ бутун аъзойи баданига югуриб, «Ҳаҳ, ҳаром ўлгур шош-шук!», дея, қоронғида шатта отиб турган сирни қарғади, сўнг ўнг оёғини силкитиб, кавушига тўлган сувни тўкмоқчи бўлган эди, кавуш нарироққа учиб тушди-да, шўлп этган товуш чиқди. «Лоҳавло валоқуввата, — дея пичирлади Вафо аттор, — наинки, бу ҳаром ўлгурлар бир оғилхона сийибдурлар?!»

У ҳақкалаганича бориб кавушини олмоқчи эди, иккинчи пойи ҳам сувга тўлди. Чўнтагидаги гугурт эсига тушиб, бир донасини олиб чақишга мажбур бўлди. Кафтини «фонус» қилиб, ичкарига тутди: оғилхона саҳнида сув ялтирар, ҳар ер-ҳар ерда мол тезаги қорайиб кўринар эди.

Ана шундагина ариқдан сув тошганига Вафо атторнинг ақли етди. «Вой, уйем кўйде, мусулмонлар! Уйгинам кўйде!», дея бор овозда фарёд чекди. Кўп ўтмай, кўни-қўшнилари уйғониб келишди. Вафо аттор саннай-саннай фарёд солар, қаердандир топиб олгани — тор бир резина этикни зўр бериб оёғига киймоққа уринар эди. Ниҳоят, этикни яланг оёқларига пайтавасиз кийиб олди, ташқарига кўйлакчан отилмоқчи эди, кимдир мажбурлаб узун тўнини кийдириб, белини боғлаб қўйди. Вафо аттор остонасигача сув қалқиб ётган оғилхонага жонҳолатда ўзини урди. Келини тутиб турган фонус ёруғида дастлаб бир пой кавушини излаб

Расми А. ҒУЛОМОВ чизган.

Давоми. Боши журналнинг 2-сонида.

топиб белбоғига кистирди, сўнг сигирни, кейин икки бош ўлкаса бузоқни, энг охирида орқа оёғини ташлаб-ташлаб босгувчи ўша «ногирон хўтикча»ни бир-бир ташқарига олиб чиқиб боғлади. У ҳар гал ташқарига олиб чиққан молини айвон устунига боғларкан, «Сув балосидан, ўт балосидан ўзинг асра, раббанол!», деб кўярди...

Кўчабузил ариғига муз тиқилиб, сув тошгани бутун бир қишлоқда фақат Вафо атторнинг ҳовлисига зарар етказди. Орадан икки-уч кун ўтар-ўтмас, тошқин ўз оқибатини кўрсатди-қўйди: айвоннинг ўнг девори нураб, оғилхонанинг пасти ўпирилиб тушди, эшиги тоб ташлаб, ёпилмайдиган ҳолга келди. Вафо аттор чаккасига шапатилаб, худди отаси ўлгандек, кўкрагига муштлади: «Вой, нима гуноҳим бор эди, парвардигор! Қайси гуноҳларимга бу кўргилик, худо!..»

Бир куни у оғилхонанинг қулаган жойларига ғўзапола босиб, қийшайган деворига тиргович қўймоқ мақсадида ивирсираганича нола чекиб юрган эди, йўлдан ўтиб кетаётган «пат-пат» минган йигит унинг фарёдини эшитиб, мотоциклини шу томон бурди:

— Ҳа, мулло бобо, нима ҳаракат?

Вафо аттор калта пальто, қуён телпак кийган йигитга ижирганиб қараркан, паншахони ғўзапола ғарамига санчатуриб:

— Аввал салом, баъдаз калом, — деди насиҳат оҳангида, — қайда тарбият олгонсан ўзунг?

Йигит хижолат чекди, мотоциклини беш қадамча нарига суяб қўйиб:

— Ассалому алайкум, мулло бобо, ҳорманг! — дея Вафо аттор билан икки қўллаб кўришди. Чол унинг саломига алик ҳам олмасдан, «Боракалло!» дея бош иргаркан, йигитга синчиклаб қаради-да:

— Э-ҳа, шўро боламисан? — деди баланд овозда қичқириб. — Қара, ана бу тошди-тошдиларнинг барига ўзларинг айбдорсанлар. Мен киби бир бандани мўминга шунча азият! Ушал бузилиб битгур ариқни ўз вақтинда қазиб тургонларингда эди... Худоё худовандо, илоҳо ана шу жониворгиналарнинг қарғиши тутсин сан раҳбарларни! Ҳамма-ҳаммасига сан раҳбарлар айбдорсанлар, илоҳо ана шу молларнинг уволи тутсин санларни!..

Вафо аттор осонликча гапдан тўхтамас, қарғай-қарғай ҳаммани бир ёқли қилмоқ қасдига киришган эди; қарғаганда ҳам, «бошпанасиз» қолган моллари номидан қишлоқнинг катта-кичик барча раҳбарларини қўшиб қарғарди.

— Тўхтанг, ўв, бобой! — деди қишлоқ советининг котиби атторнинг тирсагидан тутиб. — Бунга бошқа раҳбарларнинг нима алоқаси бор, оғзингизга қараб гапиринг!

— Ҳа, акун, шўро бола, — дея аттор анча паст тушди, — энди омади гап-да, бўтам, мол аччуғи — жон аччуғи, дебдурлар. Ахир, бу аччуғ суҳанни ман, — деди кўзига ёш олиб, ялинчоқ овозда, — жон аччуғида, омади гап, деб...

Қишлоқ совети котибининг попуғи пасайиб қолган Вафо атторга раҳми келди. Айвон ваа оғилхонани айланиб кўздан кечиргач:

— Ҳечқиси йўқ, бунинг йўли осон! — деди.

— Ниманинг роҳи, шўро бола? — деб сўради Вафо аттор. — Бузилиб кетгур Кўчабузил ариғинингму?

Атторнинг ғалати шеваси ва қилиқларидан йигитнинг кулгиси қистади.

— Сизга ҳукумат ёрдам беради, — деди у жиддий тус олиб. — Мана шу бахтсизлик учун ҳукумат сизга ёрдам беради.

— Манга берадурму? — Вафо аттор ҳанг-манг бўлиб йигитга анграйди. Йигит «Ҳа», дегандек ишора қилиб изига қайтаётган эди, аттор йўргалаб бориб унинг қўлтиғидан олди. — Манга қара, шўро бола! Ман худонинг осий ва нодон бир бандасидурман. Гапингни манга чайнаб тушунтур, болам, ҳаққингга дуо қилгайман, ота-онанг, падару модаринг, қайнона ва яна қайнотангнинг арвоҳларига... — Нафасингизни иссиқ қилинг-э! — деди йигит қўл силкиб. — Минг шукрки, ҳали ҳаммалари тирик!

Вафо аттар қаттиқ ўсал бўлди, талмовсиради.

— Э, ғалат, ғалат, — деди йўталиб. — Мен қари бир чолдурман, болам... Яхшиси, ўзунгни дуо қиламан. Охир, эскилар айтмушларким: «Олтун олма — дуо ол, дуо ол»

тун эрмасму?», деб. Қани, манга англа-чи, болам, ҳукумат ман киби пенсияер, ветерон турудага қандайчигин ёрдам берадур? Шуни манга англа, жон болам...

Йигит чолнинг қувлигидан бош чайқаб, завқ билан кулди:

— Ҳовли-жойингиз страхование қилинганми?

— «Истрахования» деганинг — бу, суғуртами, шўро бола? — деб сўради Вафо аттор ва тасдиқ ишорасини олгач, деди: — Ҳа, ўтган тирамоҳда чарм папкали бир кимса келуб, «мажбурий суғурта», деб, бир ярим сўминини олиб кетган эрди. Ҳа, калтанса қоғози ҳам бордур. «Қиссас ул-анбие» китобининг ичинда ёшириб қўйгандурман.

Йигит Вафо атторга шу қоғозни топиб, район суғурта идораси бошлиғига ариза ёзиб киришни маслаҳат берди. Ана шунда сув тошқини оқибатида кўрган зарари учун давлат ёрдам беражагини, аттор айтганчалик, «чайнаб» тушунтирди.

«Чайналган маслаҳат»ни, айниқса, фойдали маслаҳатни Вафо аттор лиққа-лиққа ютишга уста эди. Шунинг учун ҳам қишлоқ совети котибининг изидан қараб қоларкан, у ҳақда аввал ўйлаган барча ножўя фикрларини нутиб, «Бай-бай-бай, хуб оқил, билимдон, тарбия кўрган бола эрканму!», деб қўйди.

Эртаси куни Вафо аттор сўрай-сўрай район суғурта идорасини топиб келди. Эшагини йўл четидаги буқри тутга боғлади, эски шол хуржунини елкасига ташлаб, дарвозахона томон юрди. У йўлдан бешкиртвартадай чайқалиб-чайқалиб ўтиб бораётган эди, ён тарафдаги қоровулхона деразаси тақиллади. Аттор, оғзи ярим очик, дераза ойнасига қаради: оқ тағалак соқолли бир чол уни имларди. У айланиб ўтиб қоровулхонага кираркан, «Нахотки адашган бўлсам!», деб ўйлади.

— Ҳа, тақсир, — деди қоровул чол эшикни очаркан, — кимда ишингиз бор?

Вафо аттор, ўзининг билимдонлигини, бунинг устига, замонавий қария эканини кўрсатиш мақсадида:

— Давлат истрахования идораси шу ердამудур? — деб сўради.

Қоровул «Ҳа, шу ер», деб тасдиқлагач, уни бирпас ўтиришга таклиф этди. Вафо аттор инқиллаб елкасидаги хуржунини ўриндиққа қўйди, ўзи ҳам бир чеккасига ўтирди. Қоровул узатган чойни олиб бир хўплагач, «Илоҳо барока топинг!», деди. Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишига киришди. Ҳовлисини сув босиб, молларнинг «бошпанасиз» қолгани, шу қора қишда бисёр азият чекаётганини кўзига ёш олиб, мижжаларини эски, кирчил чопонининг енгига арта-арта сўйлади.

Исломота унинг ҳолига қаттиқ ачиниб, ҳамдардлик билдирди, қўлтиғидан тутганча бошлиқ қабулхонасига рўпара қилди. Қабулхона кимсасиз эди. Вафо аттор хуржунидан олган хўжалик сумкасини бағрига босган кўйи эшик ёнидаги эски диванга ўтириб, бошлиқнинг бўшагини кута бошлади. Ичкаридан икки кишининг бўғилиб беқириб-чақиршаётгани чала-ярим эшитилиб турарди. Улардан бирининг овози танишга ўхшарди. Уша таниш овоз «Берамиз!», деса, иккинчиси «Йўқ, бўлмади!», дея эътироз билдирарди.

Столнинг қаттиқ муштлангани, бир нималарнинг шикриллагани яна анча дўқу пўписасага ўхшаш овозлар эшитилди. Ниҳоят, кабинет эшиги шарақлаб очилиб, терлаб-қизариб кетган новча, ориқ бир киши чиқди-да, «Э, билганингни қил-э!», дея қабулхонада ўтирган чолга эътибор ҳам бермай, очик эшикдан йўлакка отилди. Вафо аттор гангиб қолди, ўзича «Бемавруд келдук-да», деб ўйлаб, яна қулоқларини динг қилди. Кабинет ичи анчагина тинч қолган эди. У ўрнидан оҳиста кўзгалиб, секин бориб эшикни очди, ичкарига икки қадам босдию:

— Мумкинми? — деди ингичка қилиб.

— Кириг!

Тўрда ўтирган бошлиқ билан кириб келаётган ҳожатманд бир-бирларига анграйганча қараб қолишди. Эшик олдида — кўпиди хўжалик сумкаси, Вафо аттор, тўрдаги креслода эса — шифтдаги ҳали ўчирилмаган электр чиронининг шўъласи кенг пешонасида аксланиб турган Баширжон!..

— Ассалому алайкум, ўртоқ Зайнишүф Баширжон ука! — деди Вафо аттор сумкасини ўнг билагига илиб, йўрғалаганча бориб у билан кўришаркан. — Ҳай-ҳай-ҳай, янги мансаблар муборак бўлғай!.. Боракалло, боракалло! Офарин, офарин! — Кўришиб, кафтини эчкисоқолларига сурт-гач, орқасига чекина-чекина пойгакдаги стулга чўкди. — Қани, овмин, худоё худовандо касби корингизга барака берсун, туфроғ олсангиз — олтун бўлсун! Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсун! — Баширжон атторнинг ногаҳоний ташрифидан қаттиқ хавотирга тушган бўлса-да, унинг дуосига кўшилмай иложи йўқ эди. — Илоҳо, сизга қасд қилғонлар паст бўлсун! Худоё худовандо ўшал якто фарзандингиз...

Вафо атторнинг бундан кейинги «дуою такбирлари» Баширжоннинг қулоғига кирмади. «Ушал якто фарзандингиз», деган калима бундан бир неча йил муқаддам Зевархоннинг Вафо аттор эшаги устидан саргаганию шундан сўнг юз берган можароларни эсига солган эди.

Вафо атторнинг тахминан уч-тўрт минут чўзилган фотиҳаси ниҳояга етиб, кафтлар бетга сурилди. Орага бир муддат жимлик чўкди.

— Хўш, хизмат? — деди Баширжон ҳадиксираб. — Эшитаман, бобой?

— Ушал балнисиедан чиққандаги учрашганимизгаям бир-икки йил бўлғондур, ука ўртоқ Зайнишүф? — деди Вафо аттор дона-дона қилиб. — Қаранг-а, бай-бай-бай, умр ҳам бамисоли оби равон эрканму... Ҳа, ўшал курраи ногирон...

Баширжоннинг эти сесканиб кўз олди қоронғилашиб кетди. «Наҳотки, яна пул сўраб келган бўлса?», деган фикрдан юраги увишди.

— Хўш, куррангиз қалай, ҳалиям тирикми?

— Аҳволи оғур, — деди Вафо аттор. — Ул хари бадбахтнинг курраи норасидаси ўлим тўшагинда ётибдур... Яна бу кўргулик ҳам озлик қилғон эрканму, Кўчабузил ариғиндан сув тошиб, кулбаи вайронамизни хароб айлади-ким, анинг важиндан ҳузурингизга келибдурман.

Вафо аттор юз берган табиий офатни эринмай тушунтириб берди. Баширжон унинг ҳужжатларини кўздан кечирар экан, «Ҳозир», дея ташқари чиқди. Бир оздан кейин Қиёмхон билан бошлашиб кириб, бутун воқеани унга аңлатди, сўнг:

— Қарияга ёрдам берса бўладими? — деб сўради.

Қиёмхон кибр-ҳаво билан бармоқларини қирсиллатиб, бошлиқнинг ёнидаги стулга ўтирди, чолнинг ҳужжатларини диққат билан кўздан кечираркан:

— Ҳовлингизни қачон сув босган эди? — деб сўради.

— Утган ҳафта рўзи жумъа, яъни, пайшанба оқшоми эрди, — деди Вафо аттор. — Ҳамма хоналарни, айвону оғулхоналарни вайрон айлади... Молларим бошпанасиз, ногирон курраю бетоб гўсола!ларим — ҳаммагиналарни қаро изғиринда ётибдурлар...

— Уч кун ичида бизга хабар бериш керак эди, — деди Қиёмхон ҳужжатларни стол четига суриб қўяркан. — Энди бўлмайди.

Вафо аттор кўзига ёш олди. Баширжон орага тушди. Аттор хийла ялиниб-ёлворгач, Қиёмхон бозордан кейин унинг ҳовлисига бориб, кўрилган зарар ҳақида акт тузишга ваъда берди. Шу орада яна бир нарсани аниқлаш мақсадида:

— Ҳали ногирон курраю касал гўсолалар, дедингизми? — деб сўради у.

Вафо аттор яна бошдан тушунтиришга киришди. Баширжон оғзини ярим очганча уларнинг гапига қулоқ солиб турар, иложи борича ўзини салобатли, вазмин тушишга тиришар эди. Вафо аттор хўтигининг ногиронлик тарихини айтишга оғиз жуфтламоқчи эди, Баширжон уни сўздан алаҳситиб, «Шап-шап дегунча шафтоли денг! Нима қиласиз гапни кўпайтириб!», деди. Вафо аттор митти кўзларини жавдиратиб, бирдан хушёр тортди. Баширжон хаёлан «Туянинг оёғи остига сиғмас экан-да», деб қўйди.

— Отахон, гап бундай, — деди ниҳоят Қиёмхон атторни Баширжонга яқин киши деб ўйлаб. — Агар икки бош касал бузоғингиз, ҳа, гўсолангиз бўлса, тўрт сўм эллик тийндан тўққиз сўм хўтигингиз учун олтмиш тийин тўлаб, суғурта қилдириб қўйсангиз. Айтиб бўлмайди, мабодо ўша бузоғингиз, ҳа-да, гўсолангиз ўлиб-нетиб қолса, ҳар бирига давлатдан юз эллик сўмдан, хўтик учун эса ўн етти сўм ёрдам олишингиз мумкин...

Вафо аттор андак сукутга кетди. Хўтикни суғурта қилдириш шарт эмаслигини, фақат бир марта ўн етти сўм олгандан кўра, ҳар кўрганида Баширжондан ўн сўмдан «ем пули» ундириб туришни афзал топди. «Локигин, гўсолаларни суғурта қилдирмоқ фойдадан холи эрмас», деб ўйлади. Шундай бўлса-да, Баширжоннинг ҳисобидан «ногирон хўтик»ни ҳам суғурта қилдиришга розилик билдирди. Чунки, Баширжон ҳам бирдан ҳиммати кўзиб; қиссасидан учта йигирма тийинлик олди-да, қвитанция ёзаётган Қиёмхоннинг олдига ташлади. Вафо аттор ички чўнтағидан узун, халтамонанд ҳамёнини чиқарди, битта ёғим ўн сўмлик олиб, иккита касал бузоғи билан битта сигирини ҳам суғурта қилдирди.

Ҳамма иш тугагач, аттор сешанба куни Қиёмхонни ўз уйида кутажанини айтиб, бошлиқ ва инспекторнинг ҳақи-га дуо қила-қила эшиқдан чиқиб кетди.

Баширжон энгил нафас олиб, «Уф, хайрият! — деди ва: — Жуда исқирт, сурбет чол-да!», дея қўшиб қўйди. Қиёмхон «Ким бу ўзи?», деб сўраган эди, бошлиқ «Э, қўяверинг», деб қўл силкиди. Стол чеккасидаги чойнақдан чой қуйиб Қиёмхонга узатди ва ўрнидан туриб унга яқин келди-да, елкасига қўл ташлади.

— Ҳали бу ерга Ҳамид Солиҳовни қақириб, сизнинг масалангизни яна суриштирдим, — деди маънодор қилиб. — «Йўқ, бўлмайди, нолойиқ», дейди.

Қиёмхоннинг капалаги учиб, ингичка, қоп-қора қошлари чимирилди, юпқа лаблари асабий қимтилди.

— Вой, ғаламиз-эй! — деди мулойим овозига ярашмаган жаҳл билан. — Унга нима ёмонлигим ўтган экан?

Бошлиқ, билмасам, дегандек елка қисиб, кафтларини ёзди.

8. «МОШОВАНИНГ МОШИ БОР...»

Янги бошлиқда ўзига хос ташаббуслар ҳам йўқ эмасди. Дастлаб, у ҳар бир ходимнинг туғилган куни, хотини ва фарзандларининг исми, туғилган кунларини рўйхат қилдириб чиқди. Меҳнат отпускиси жаadwalини тузди. Ходимларнинг туғилган кунини коллектив бўлиб нишонлаш, хотин, бола-чақаларига эса байрамларда, туғилган кунларида табрикномалар юборишни йўлга қўйди.

Янги ишга ўтгач, Баширжонда яна бир одат пайдо бўлди: ҳар эрта уйқудан уйғонганида девордаги осма

календарга қарар ва ундаги маълум бир сана, айтайлик, «Балиқчилар куни», «Ўрмон ходимлари куни»га ўхшаш саналарга оид маълумотларни ўрганар, ишхонага келгач, дарҳол коллективни тўплаб шу ҳақда узоқ гапирар, охирида ходимларни «ана шу улуғ ва ажойиб байрам» билан чин қалбдан табриклар эди.

Мана, бугун эрталаб ҳам иш бошланиши биланоқ ходимларни ўз хонасига тўплади.

— Қани, ўтиринглар, ўртоқлар, — деди у ўрнидан туриб. — Инсоният учун сув ва ҳаводан бошқа нима энг азиз ва зарур ҳисобланади? Қани, ким айтади? — Ҳеч кимдан садо чиқмади. Маҳаллий комитет раиси Ҳамид Солиҳов энсаси қотиб, дераза томонга ўгирилиб олди.

1 Гўсола — бузоқ.

Жимлики Қиёмхоннинг «Нон азия!», деган чийилдоқ овози буади. Бошлиқ унга, баракалла, дегандек жилмайиб қаради ва қироат билан сўзида давом этди: — Бу ерда Қиёмхон — ўртоқ Муслимов жуда тўғри айтдилар, инсон фарзанди учун дунёда энг зарур нарсалар бу — сув, ҳаво ва озиқ-овқатдир. Хўш, тўғри, нон — озиқ-овқатнинг асосини ташкил этади, лекин озиқ-овқатнинг турлари ва хиллари жуда кўп: юмшоқ, бўрсилдоқ нонлар, шириншакар ҳолаалар, колбаса ва сирлар, ёғ ва қаймоқлар, гўшт ва қазилар яна, айтайлик, болаларимиз севиб истеъмол қиладиган, бетига ранг-баранг гуллар солиниб, ажойиб табрик сўзлари ёзилган тортлар, шоколад-конфетлар, боринги, вино, коньяк ва ароқлар ҳам озиқ-овқат жумласига киради. Шуларсиз дастурхонимизни, фаровон ҳаётимизни тасаввур қилиб билмаймиз. Бугун ана шу нозу неъматларнинг ижодкорлари, қўли гул озиқ-овқат ходимлари кунди. Бу байрам, шубҳасиз, сиз билан бизнинг байрамимиз. Шунинг учун сизларни улуғ ва ажойиб дата — озиқ-овқат ходимлари кунди билан чиқ қалбдан табриклайман!

Ҳамма чапак чалди. Албатта, чапакни Қиёмхон бошлаб, ниҳоясига ҳам ўзи нуқта қўйди. Кейин ҳамма бир-бир хона-хонасига тарқалди. Баширжон Қиёмхонга: «Сиз бирпасга қолинг», деди ва жилмайиб:

— Қалай, нутқим яхши бўлдимми? — деб сўради.

Қиёмхон елка учирди:

— Жуда зўр — деди ялтоқланиб. — Сиз ажойиб оратор — нотиқсиз, Баширжон ака!

Баширжон мамнун ишайди, оппоқ бақбақаси бўйинбоғининг киридан ялтираган тугуни устига осилиб тушди.

— Бир маслаҳат... — деди у шифтга боқиб.

— Эшитаман, Баширжон Зайнишевич! — Қиёмхон одамларнинг олдида унга шундай деб муомала қиларди. Ҳозир хонада бегона киши бўлмаса-да, камоли ҳурмат юзасидан шундай дея узун киприкларини пирпиратиб бошлиғига тикилди.

— Ҳа, Қиёмхон, бу... келгуси ҳафта бухгалтеримиз Фая опанинг юбилейини ўтказсак, деган эдим, — деди Баширжон ташваниб. — Бу ҳақда Асқар Бакирович билан ҳам келишиб қўйганман. Узоқ йиллар шу ташкилотда ишлагани учун «Фахрий ёрлик» берадиган бўлишди.

— Яхши, жуда яхши, — деди Қиёмхон маъқуллаб. — Бу хайрли ишга тайёргарлик ана биздан бўлсин-да. Кейин пенсияга чиқиб кетадими, ахир?

Баширжон овозини пасайтириб шивирлади:

— Ҳеч кимга айтман-ку, мақсадимиз ҳам шу. Жуда қитмир, қўли қалтираган кампир экан. Урнига ўзимизга тегишли, ёшроқ бирор кишини олармиз.

Шундан кейин бошлиқ билан инспектор юбилей режаларини, зиёфатга кетадиган харажатни пулга қақшиди. Сова қилинадиган соат ва зиёфат учун уч юз сўм керак экан. Бунча пулни қаердан топиш муаммо эди. Маҳаллий комитет хазиначиси Солия опани қақиртириб, кассадан эллик сўм беришга зўрға кўндиришди.

— Одамлардан йиғсақмикан? — деб сўради Баширжон инспекторга қия қараб. — Ҳар кишидан ўн сўмдан олсак ҳам юз сўм бўлади.

Қиёмхон кўнмади.

— Сиз билан биз-ку беришимиз мумкин, — деди у қулочини ёзиб, — лекин, анави қурумсоқ Солия опа, Ислом отага ўхшаганлардан ақали беш сўм чиқиши ҳам амри-маҳол. Олтамиш-етмиш сўмдан ойлик олиб, шунинг ҳам бешини бизга беришга ўлақолса кўнмас, нокаслар... Фақат бир йўли бор.

— Хўш-хўш? — деди Баширжон ҳовлиқиб. — Қанақа йўли?

Қиёмхон шифтга қараб, қўйи лабини қимтиб турди, кейин ҳа, майли, дегандек қўл силкиб:

— Йўли бундай, — деди қатъий, — битта эски хароба ҳовли топиш керак. Ҳовли эгаси ўзимизга яқин сирдош одам бўлса, яна яхши. Уша ҳовлини тўрт юз сўмга суғурта қиламиз, эгасига йўқ жойдан тўрт юз сўм ёзиб берамиз. У қўл қўйиб пулни олади-да, икки юз эллик сўмини бизга қайтиради...

«Харобани қаердан топса бўлади!»

Баширжон шу ҳақда ярим кун бош қотириб юрди. Ни-

ҳоят, қайнонасининг эски ҳовлисидаги деворлари нураган омбор эсига тушиб, топқирлигидан яйраб кетди.

— Уртоқ Муслимов! — дея деразадан қичқирди у. Рўпарадаги хонадан «Хув!» деган овоз эшитилди. — Бу ёққа бир келиб кетинг!

Кабинетда пилдираб Қиёмхон пайдо бўлди:

— Хўш, Баширжон Зайнишевич?

— Топдим, — деди бошлиқ ялтироқ пешонасини аралаш бошини силаркан. — Эски омбор бўлсаям бўладими?

— Бўлади, — деди Қиёмхон узун киприкларини пирпиратиб. — Фақат хароб, ағанаган бўлиши керак. Ҳа, айтмоқчи, омборхона кимники?

— Бизники, — деди Баширжон.

— Бўлмайдими!

Бошлиқ янглишганини тезда илғаб:

— Йўқ, омборхона қайнонамикники, кейинги эридан қолган, — деди кўзларини жавдиратиб.

— Кимнинг фамилиясида?

— Қайнонамининг фамилиясида, дедим-ку! Фамилияси? Севар Шониёзова! Ҳа, омборхона қайнонамининг фамилиясида. Лекин, суғуртани мен тўлаб, пулини ҳам ўзим олиб беришим мумкин.

Қиёмхон ғалати, сирли бир жилмайиб билан киприкларини пирпиратди. Баширжон ўрнидан туриб, унинг елкасига чап қўлини ташлади, ўнг қўлини силкиб тушунтира кетди.

— Энди нима қилсак ҳам, коллективнинг обрўси учун қиламиз-да, ука, — деди кўйиниб, — бўлмаса, ўша Фая опа деганингиз бир тийинга қиммат кампир. Лойи пастроқ ердан олинган. Юбилейига Асқар Бакировичнинг шахсан ўзлари иштирок этмаганларида, қандай ўтказишни ўзим билардим.

Қиёмхон бир сесканиб, қайта хушёр торгандек бўлди:

— Вой, ҳали Асқар Бакирович ҳам иштирок этадилар, денг! — Унинг кўзлари ҳайратдан катталашиб кетган эди. — Унда Баширжон Зайнишевич, тайёргарликни зўр қилишга тўғри келади. Фая кампирнинг юбилей баҳонасида сиз обрў олишингиз керак. Ҳа, айтмоқчи, Асқар Бакирович миллий таомларни жуда ёқтирарканлар. Жиянимиз у кишининг шофёрлари билан оғайни, ўша айтибди.

Баширжон ҳеч нарсаининг фаҳмига бормай:

— Қанақа миллий таом? — деб сўради.

— Масалан, мошова, хасип, гўжа ош, ловияли шилпилдоқ... яна шунга ўхшаш...

Бошлиқ елка қисиб, тушунмадим, дегандек кафтларини ёзди. Қиёмхон унга узоқ тушунтирди. Баширжон «Шундай-я, шундай денг, э-ҳа!», дея оғзини ярим очиб ҳайрон қилиб ўтирарди. Ниҳоят, у: «Нима бўлсаям, обрў олиб берасиз, жон ука!», деди. Қиёмхон жилваланиб:

— Бўпти мен ҳозир, — дея чиқиб кетди. Зум ўтмай даҳлиздан:

Мошованинг моши бор,

Ичида лўнда гўши бор.

Чайнаб кўрсам, вой-вой,

Гўши эмас, тоши бор, —

деган хиргойиси эшитилди. Бир оздан кейин эса суғурта ва акт варақаларини кўтариб кирди.

Фая опа, раҳбарлар унинг юбилейи учун елиб-югураётганидан эриб кетган эканми, бу гал тихирлик қилиб ўтирмадсан актларга шартта-шартта имзо чекиб ташлади. Баширжон қайнонаси ўрнига «С. Ш.» ҳарфларини лотинча ёзиб ведомостга қўл қўйди-да, тўрт юз сўмнинг икки юз эллик сўмини санаб Қиёмхонга тўтқазди.

Бухгалтернинг юбилейи шанба кунди тушликда ўтказиладиган бўлди. Уша кунди Баширжон саҳар туриб календарга қаради: яқшанба, Халқаро биродарлашган шахарлар кунди экан. Ҳаёлида бугун қилиниши керак бўлган ишларнинг режасини тузиб чиқди. Кейин ўтириб беш варақли табрик нутқи тайёрлади. «Ҳар қалай, Асқар Бакирович олдида ўзимни кўрсатишим керак, — деб ўйлади у. — Дастурхонга тортиладиган таомларни Қиёмхон қиёмга етказишига ишончим комил. Фақат, нутқни бопласам бўлгани!»

Баширжон идорага келган заҳоти Қиёмхонга нутқини қироат билан ўқиб берди. Инспекторнинг мақтовларидан руҳланиб, телефонга қўл чўзди.

— Алё, — деди трубкани қулоғига тутиб. У томондан жавоб бўлгач, ўрнидан сакраб туриб, ўнг қўлини кўксига қўйди. — Алё, Асқар Бакировичми? Кечирасиз, ассалому алайкум! Бу — мен, Баширман. Раҳмат, ҳа, шукр, юрибмиз. Шамси Тўраевич кеча, салом айтиб қўй, девдилар. Асқар Бакирович, бугун вақтлари бўлса, тушликни бизнинг идорада қилсалар, деган илтимос билан кўнгироқ қилаётувдим. Ким бўларди, ўзимиз уч-тўрт ходим. Раҳмат! Сизнинг шу камтаринлигингизга, ғамхўрлигингизга борман-да, акажон. Хўп, хўп, кутамиз.

Барча ходимлар юбилейга тайёргарлик ишига сафарбар этилди. Асқар Бакирович айна кутилган вақтда етиб келди. Кенг ва озодароқ бўлгани учун зиёфат дастурхони бошлиқнинг кабинетига тузалган эди. Ўртада узун стол, ўнча стул. Тўрда — Фая опанинг катталаштирилган сурати. Дастурхонда турли хил ширинликлар, қазич-қарта, хасип, варақи, сомсалар... Ора-орада ароқ, коньяк, шампань шишалари ёрлиқларини кўз-кўз қилиб турибди.

Юбилей йиғилишини маҳаллий қоғазга раисини Ҳамид Солиҳов очиб сўзни Баширжонга берди.

— Ҳурматли ўртоқлар! — деди Баширжон баланд, тантанали овозда. — Бугун биз давлат суғурта идорамизнинг кекса ходими, азиз ва мўтабар олаҳонимиз Фая опа Физатуллинанинг олти йиллик тўйларини нишонлаб ўтирибмиз. Бу улуг сана шундай бир ажойиб давр, яъни бутун совет халқи коммунистик шанбаликка тайёргарлик кўраётган, эртага Халқаро биродарлашган шаҳарлар кунини нишонлаш арафасида турган бир пайтда ўтказилмоқда. Бу тантана яна шуниси билан эсда қоладики, бугунги юбилей йиғилишида районимизнинг обрўли раҳбарларидан бири, яъни район ижроия комитети раисининг ўринбосари Асқар ака Бакирович иштирок этмоқдалар, — Қиёмхон бошлаб берган қарсақка бошқалар ҳам эргашди. Баширжон ҳам қўлидаги нутқ битилган қоғозни қўлига қисиб, чапак чалган бўлди, кейин яна ўқишда давом этди: — Биз, Асқар Бакирович, ана шу юбилей шарафига, коммунистик шанбалик шарафига, қолаверса, сизнинг келишингиз шарафига анча ишларни амалга оширдик. Ўзингизга маълум, идора ҳовлиси жуда ифлос ва кўрimsиз эди. Ҳаммаёқни тартибга келтирдик. Идора ҳовлисидан ўн икки тонна боқимонда ахлатлар чиқариб ташланди. Янги дарвоза қурилди, суғурта идораси вивескаси янгиланди. Ҳар бир кабинет алоҳида тартибга келтирилди. Эндиги вазифамиз — меҳнат ветерани, ҳурматли отахонимиз Исломотанинг кучлари ва ёрдамлари билан қоровулхонани янгилаш, ҳовли юзасидаги гулзорга кўчталар экиш, халохонани янгилаш...

Асқар Бакирович қаттиқ томоқ қирди. Баширжон қоғоздан бир зум кўз узиб, унга қаради, юраги шув этиб кетди. Ҳурматли меҳмон яна бир марта томоқ қириб олиб, қўлини кўтарди.

— Ўртоқ Зайнишев, — деди у босиқ овозда, — бу овқатлар совиб кетди. Иложи бўлса, қисқароқ гапириб, яхшигина ўтиришни мажлисга айлантирмасак.

Баширжон «Хўп, хўп, ҳозир!», дея нутқидан бирдангина икки варағини ағдариб, бу ёғини қисқа қилди. «Оддий, камтарин инсон — бухгалтернинг юбилей кечасига иштирок этаётгани учун» Асқар Бакировичга коллектив номидан яна бир бор ташаккур билдирди. У ўтирар-ўтирмас, Асқар Бакирович ўрнидан турди.

— Ўртоқлар, — деди мулойим, ҳазил-мутоиба оҳангида, — шу яхши, самимий, тўкин дастурхон атрофидаги ўтиришимизни ортиқча расмиятга айлантирмасак. Нима дейсизлар шунга? — Ҳамма «Тўғри, тўғри!», дея маъқулла-

ди. Баширжоннинг хумдек боши, шалпанг қулоқлари қизариб кетди. — Демак, шундай экан, биз ҳам ҳалол ва меҳнаткаш дўстимиз Фая Физатуллинани туғилган кунлари билан чин қалбдан табриклаймиз. Биз у киши билан райкомхозда бир вақтлар уч йилча бирга ишлаганмиз. Бир-биримизни жуда яхши биламиз. Шундай эмасми, Фая? — Юбилей қип-қизариб, «Шулай», деди. — Ана шу қадахни сизнинг соғлигингиз учун ичамиз!

Қадахлар чўқиштирилди. Асқар Бакирович бир қултум ичиб, қадахни бир четга қўйди-да, косадаги мошовадан хўплади.

— Бай-бай-бай, — деди у бош чайқаб, — зап мошова бўлибди-да. Шу, ўзимизнинг миллий таомларга етари йўқ-да. Анови поча ҳам жуда зўр, ҳил-ҳил пишибди. Ҳасип ҳам ёмон эмас. Э, умуман, мана шу хил миллий таомларни ошхоналарда ҳам жорий этиш керак.

Биринчи қадахдаёқ очилиб кетган Баширжон Қиёмхонга миннатдор кўз ташлаб сўзга аралашди:

— Асқар Бакирович, ҳаволар исиб кетсин, худди шу ернинг ўзида гўжа ош пиширишни ташкил этиб юборамиз. Бу нарсаларга кўп ҳам катта ақл керак эмас, салгина ҳафсалаю жиндай фаросат бўлса, бас.

Асқар Бакирович Баширжоннинг силлиқ, бенуқсон гапирётганидан ажабланаркан, ўзича «Бало экан-ку бу доводир», деб ўйлади.

— Яхши, — деди у бош ирғаб. — Гўжа ош бизнинг иқлимда жуда фойдали. Обшепит раҳбарларига шу овқатларни тайёрлашни икки-уч марта айтсам ҳам, амал қилишмаяпти. Буни исполком мажлисига алоҳида масала қилиб киритиш керак.

Асқар Бакирович юбилейни яна бир қарра табриклаб, йиғилганларга раҳмат айтиб, ўрнидан турди. Баширжон, Ҳамид Солиҳов ва Қиёмхон унинг изидан дарвоза олдига чиқишди. Баширжон ўнг қўлини костюми чўнтагига тикиб олдинда лўкиллаб бораркан, Исломотага буюрди:

— Отахон, дарвозани очинг, каттароқ очинг!

Баширжоннинг мақсади дарвозани очдиришдан ҳам кўра уни меҳмонга кўз-кўз қилиш эди. Исломота дарвозани очиб турди. Асқар Бакирович яқинлашганда мийғида жилмайиб:

— Асқархон ўғлим, мана бу дарвоза ҳам янгиланди, — деди кўзларини шўх ўйнатиб. — Назаримда, ҳали кўп янгиликлар қилинади. Ишқилиб, омон бўлайлик-да.

Асқар Бакирович хайрлашиб, машинаси томон йўл оларкан, оғир кекирди ва:

— О...оффф! Мошова зўр бўлибди-да, — деди оғзига кафтини қўйиб, — поча ҳам ҳил-ҳил пишибди. Ҳасип ҳам ёмон эмас. Хўп, зиёфат учун раҳмат. Хайр!

Асқар Бакирович жўнаб кетди. Қолганлар яна анчагача базми давом эттиришди. Магнитофондан «Воҳай бола» янгради. Кайфи ошиб қолган Қиёмхон йўрғалаганча кифт қоқиб ўйинга тушиб кетди. У узоқ ўйнади. «Анджон полькаси», «Лазги», «Дилхирож» куйларига хиром айлаб, дам бошлиқча, дам Исломотага, дам юбилей — Фая опага қош учуриб, тилла тишларини йилтиратиб им қоқарди.

Унинг ўйини ҳаммадан ҳам Исломотага нашла қиларди. Чол Қиёмхондан кўз узмай, «У, баччагарди боласи-ей, ўзиям бесуякми, дейман», дея ёқасини ушлар, унинг муқому жилвалари ҳаддан ошганда энсаси қотиб, юзини четга ўғирар эди. Зиёфат сўнггида юбилей Фая опа ҳам ўнг қўлига қийиқча тутиб, «Асса-асса!», дея белини ушлаб, ер тепинганча даврани айлана бошлади.

Ўйин-кулги, қийиқчи кечгача давом этди.

9. «ҲАРОМ ЎЛГАН» БУЗОҚЛАР

Сешанба кунини бомдод намоздан то тушга қадар Вафо аттор интиқ бўлиб Қиёмхонни кутди. Лекин, негадир ундан дарак йўқ эди. Чолнинг диққати ошиб, тез-тез дарвозадан ташқарига чиқиб-қирар, эски қулоқчинини устидан ўралган кирчил салласига кафтини қўйиб, узоқ-узоқларга тикилар эди. Ҳайҳот, митти, нурсиз кўзларига қишнинг кенг, бийдай даласи, яп-яланғоч дарахлардан бошқа ҳеч

нарсаси кўринмасди. Баттар хуноби ошиб, ҳовлига кирди, молхона атрофини яна бир бор айланиб чиқди: нураган девор остларига омонат босиб қўйилган ғўзапоғ фарамларини бир четга суриб ташлади, қаламаларда осилиб турган алдармон кесак ва шувоқларни атай тепиб йиқитди. Худди шу асно ташқарида машина сигнали эшитилди.

Вафо аттор уст-бошидаги чангни апил-тапил қоқди, сағри

кавушли оёғини ерга тап-тап урди ва «Ё раббано, ким бўлди экан? Мушкулимни ўзунг осон қилгайсан!», деганча дарвозага қараб юрди. Дарвоза олдида кўк «Москвич» турарди. Қундуз телпагини ингичка, қоп-қора қошларига бостириб олган Қиёмхон тирсақларини рулга тираб ўтирарди. Вафо аттор яқинлашиши билан пилдираб машинадан тушди.

— Ассалому алайкум, отахон, — деди у тавозе билан.

— Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳу ва барокоату, — деди Вафо аттор қироатини келиштириб. — Қани, қани, боракалло, боракалло... Бир зиёрат қилиб қўяйлик. — Иккала қўлини бараварига чўзиб, Қиёмхон билан кўришди. — Улуғларнинг қўлларини олмоқ бисёр савоби кабирдур. Қалай, яхшигина келдуларми, каттакон?

Қиёмхон қийшанглаб илжайди.

— Кечирасиз, отахон йўл ўлгурда бир оз ушланиб қолдик, — деди. — Ҳай, майли қани, бошладик, бўлмаса.

Вафо аттор калласини қийшайтирганича чўктиртак бармоқли кафтларини ичкари ҳовли тқмон чўзиб, «Қани, марҳамат!», дегандек мулозамат қилди.

— Йўғ-е, ўзлари бошласинлар, отахон, — деди Қиёмхон сал орқага чекинди. Вафо аттор олдинга ўтгач, унга эргашаркан: — Кучук-пучук йўқми? — дея атрофга ҳадиксираб қараб қўйди. Чол унга ўгирилиб:

— Хавотир олмагн, бул ҳовлида ҳаромдан фақат биттагина ногирон курра бордур, халос, — деди.

Ҳовлига киришди. Бир-бирига қаратиб узунасига солинган лойшувоқ уйлар. Кун ботиш томонда ошхона. Кенг супа, уйлардан уйларга, улардан ошхона, дарвозахона ва молхонага чўзилган ингичка тош йўлкалар. Супанинг усти қатқалоқ боғлаган, унда бола пайабзалининг излари... Яна бир томонда бир пой эски калиш лойга ботиб ётарди.

Қиёмхон атрофга олазarak қараб олгач, дарвозахона ёнидаги харобага ишора қилди:

— Шуми молхонангиз?

— Ҳа, шулдур, — деди Вафо аттор кўзига ёш олиб. — Мани хонавайрон қилди бу Кўчабузил ариқ... Юринг укажон, ҳа ўртоқ... помилянгиз нимайдила? — Қиёмхон: «Муслимов», деди. Вафо аттор ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини кўтариб, соқол-мўйлов босиб кетган оғзини ҳайрат билан очди. — Э-э, буни қаранг-а!.. «Муслимуф», дедиларму? Бай-бай-бай, улуғ кимсаларнинг отлари ҳам улуғ бўларкан-да. Муслимуф-а, Муслимуф! Муслим дегани, бу — мусулмон, деганидур. Ҳа-да, арабийда шундоқ. Ҳай-ҳай-ҳай, бисёр хуб, бисёр хуб. Қани, мана бул ёққа...

Қиёмхон қулаган молхонани, унга туташ совотни диққат билан кўздан кечиргач, чолнинг аҳволига ачингандек бош чайқади.

— Чакки бўлибди, — деди у.

Молхонанинг ичига киришди. Бурчақда ўша «ногирон хўтикча» зах ва совуқдан бошини солинтириб дилдираб турарди. Олд томондаги тахта охурларга яқин айрига иккита бузоқ боғланган, иккаласи ҳам бағрини ерга бериб ётар эди. Вафо аттор бузоқлардан бирини сағри кавушининг учи билан секин туртди. Лекин, бузоқ лоақал қимирламади. Иккинчисини туртди. Бузоқ бир қимирлагандек бўлди-ю, тумшугидан туфугини оқизиб, пишқириб қўйди, холос. Вафо аттор эгилиб, бузоқнинг орқасидан секин кўтарди. Унг сағриси кўм-кўк балчиққа булганган жонивор аввал базўр орқа оёғига турди, сўнг олдинги оёқларини ростлаган эди, қалтираб, мункиб кетди. Вафо атторнинг нурсиз кўзлари ёшланди.

— Ана шундайчигин аҳвол, — деди оғир уҳ тортиб. — Мани хонавайрон қилубдур бу тошмай кетгур сув. Қаранг-а, бул хўжакларнинг гуноҳи надур? Урнидан тура олмаса, ташқарига чиқа олмаса... Ҳа, қариликда буям бир кўргулик экан-да...

Қиёмхон папкасидан қоғоз-қалам чиқариб, анчагача ҳисоб-китоб қилди. Кейин Вафо атторга сув босган молхонаси учун давлат томонидан бир юзу саксон саккиз сўм ёрдам берилажагини айтди.

— Бул касалманд хўжеликларни нима қилурман? — дея йўғламсираб сўради чол. — Аларга бир қарангиз, бул жониворларга раҳмингиз келсун, ука ўртоқ Мусли-

муф, мусулмон фарзандисиз-ку... Хўжакларга ким ёрдам берадур?

Вафо аттор «ногирон хўтикча» учун Баширжондан «ем пули» ундириб юрган эмасми, касал бузоқлари учун ҳам нимадир ундирмоқчи тазмасида эди — бўлмади.

— Бузоқларнингиз ўлгач ёрдам оласиз! — деди Қиёмхон қатъий қилиб. — Тирик экан, уларга ёрдам беролмаймиз. Улганда ҳам, бузоқларнингиз ҳаром ўлиши керак ва бу ҳақда мол дўхтиридан справка ҳам талаб қилинади.

Вафо атторнинг боши қотди. У ўйлаб ўйига етолмас эди.

— Мабодо бул ҳаром ўлгур хўжаклар ҳаром ўлмасалар-чи — деб сўради у ялинчоқ овозда.

— Ҳаром ўлмаса ва бу ҳақда мол дўхтирининг справка бўлмаса, ёрдам ҳам йўқ! — деди Қиёмхон ўша оҳангда.

Вафо аттор яна ялиниб-ялпонглияшга тушди. Ниҳоят, Қиёмхон унга «ёрдам олиш»нинг ғалати йўлини ўргатди. Фақат қуруққа эмас, ахир, бекорга мушук ҳам офтобга чиқмайди-ку. Вафо аттор «Йўқдан кўра — бор», деб ўша мушукни офтобга чиқаришга аранг рози бўлди. Қиёмхон икки кундан кейин келишини, унча мол дўхтири Шариф пиёни чакриб, бузоқларни кўрсатишини, уларнинг ҳаром ўлганини тасдиқловчи справка олишни тайинлаб, машинасига ўтирди-да, жўнаб кетди.

Вафо аттор унинг ортидан қараб қоларкан, шап эткизиб манглайига урди: «Ҳе, аттанг, чой ичиб кетинг, демаб-дурман-ку!»

Эртаси куни Вафо аттор ялиниб-ёлвориб қўшни қишлоқлик мол дўхтири Шариф пиёни ҳовлисига бошлаб келди. Бир оёғи чўлоқ, бурни қип-қизил мол дўхтири ўзини жуда катта олиб, «ма, санга, ма, санга» оҳангида юриб келарди. У молхонага киргач, тўғри қоқшол бузоқларга яқин борди, сариқ бузоқни аямай бир тепди. Бузоқ жонивор «Их!», деган овоз чиқарди-ю, қимирламай ётаверди.

— Ана, ана, кўрунг, духтиржон, — деди Вафо аттор йўғламсираб, — аҳволи бисёр бад, бугун эрмас, эртага албатта бандаликни, эҳ ғалат, ҳаром ўлиши бартайиндур. Инчунин...

— Ҳовлиқманг кўп! — Шариф пиён эгилганча бузоқларнинг танасини пайпаслаб кўра бошлади. — Эти ёмон эмас. Сўйиб, гўштини пулласа ҳам бўлади. Узингиз биласиз, ҳозир гўштининг бозори чаққон. Яхшиси, сўяқолинг, справка ёзиб бераман. Турди қассобни чакирасиз, бирпасда...

Вафо аттор инграб юборди. Шариф пиён қўлини эски, пахталик шимининг орқасига арта-арта эшикдан чиқди. Вафо аттор унга эргашаркан:

— Қани, ўртоқ духтиржон, — деди ялиниб, — бир пиёлагина чоймиз бор. Йўқ, деманг энди, укажон, қани, юрингиз.

Шариф пиён ит думини чалган жойдан қолмайдиган, айниқса, текин зиёфатларга сўяги йўқ кимса эди — кўп таранг қилиб ўтирмади.

— Ҳа, майли, мулло бобо. Сизнинг чойингиз табаррук, — деди пихиллаб куларкан. — Қани, бошланг бўлмаса, лекин тезлаштираб, районга кетишим керак.

Вафо атторнинг келини бир лаган чучвара чиқарди. Мол дўхтири яна алланиманинг илинжида тез-тез эшикка қараб қўяверди. Чол унинг олмакесак тераётган кўзларидан ниманидир уқиб:

— Бу, духтиржон, вийно-пийно ҳам ичадурларму? — деб сўради.

Шариф пиён мўрт, сариқ тишларини кўрсатиб, пихиллаб кулди:

— «Сўраб бергунча — уриб бер!», деган эканлар.

Вафо аттор ҳам кула-кула бош чайқади ва деразадан ташқарига овоз берди:

— Раҳматулло, ҳо Раҳматулло! — Ошхонадан атторнинг олти яшар невараси югуриб келди. — Бор, бўтам, отангдан қолган анови мийнолардан бирини бунда келтур.

Бола кўзларини чақчайтириб сўради:

— Сувдайидан келтирайми, ёғдайидан?

Вафо аттор жавоб беришга улгурмасдан мол дўхтири кулиб юборди.

— Оббо, азамат-э! — деди боланинг қувлигидан қойил қолиб. — Ёғдайни кейинги навбатга қолдириб, сувайидан олиб келавер.

Бола буvasига қараган эди, у, бор, олиб келавер, дегандек ишора қилди.

Ароқдан икки пиёла тўлдириб ичиб олган мол дўхтири анча эзмаланиб қолди. У олдинга узатиб юборган оқсоқ оёғини силаганча мактанчоқлик билан гап маъқулларди:

— Э отахон, бу бизнинг касбимизни ҳам жуда осон, деб ўйламамг. Ўзига яраша қийинчилик, жавобгарлик томонлари ҳам бор. Масалан, олинг, мана бу оёғимни. Уруш даври эди. Одамлар билан бирга отларни ҳам фронтга ола бошлади. Мен ўшанда мол дўхтирлик мактабини эндигина битириб чиққан, бақувват ўсмир бола эдим. Военкоматда отларни бичардик. Бир кун икки одам бўйи келадиган бир жийронни келтиришди. Ўзим, том бўйи келадиган маст бир айғир, денг. Юракда ўт бор эди-да. Арқонни ҳалқа қилиб оёғига солдим-да, силтаб бир тортидим. Жонивор тоғдай нарса, шилқ этиб тўнтарилиб тушди. Вафо аттор ҳайрат билан «Офарин, офарин!», деб қўйди. — Иккита солдат отни босиб турибди, денг. Оби-тобид асбобларни ишга солдим. Шу пайт, денг, ҳалиги солдатларни бири қаттиқ аксириб, қўлидан арқонни чиқариб юборса бўладими? От пишқариб, бир шатта отганини биламан... Кейин балнисада кўзимни очдим. Оёқ синган. — Шариф пиён бирпас сукут сақлаб, ароқнинг қолганини пиёлага сирқитиб бир кўтаришда ичди ва даҳанини қафти билан артиб, қаттиқ уф тортиди. Вафо аттор: «Йигит боши тошданур, тошни янчиб бўлурму? — дея қироат қилди. — Шунисига ҳам оллои таолога шукр қилинг!» Шариф пиён чучварадан икки-учтасини жуфтлаштириб оғзига тикаркан, ҳикоясида давом этди: — Шундай қилиб денг, бизни армияга ҳам олмади. Агар ўша жийронни ахта қиламан, деб шу кўйга гирифтор бўлмаганимда, мен урушга бориб, айрим фронтовиклардай эллик беш ёшда пенсияга чиқармидим... Э! Яна бошқа имтиёзларни айтсангиз-чи!..

Вафо аттор қўл силкиди.

— Э, пенсияни нима қиласиз, духтиржон, — деди унинг кўнглини кўтариб, — жони ширинингиз омон бўлсун. Пешомадни яккаю ягона парвардигордан бошқа ким ҳам билибдур? Агар сиз билганингизда эрди, ўшал касофат жийроннинг ёнига ҳам бормас эрдингиз.

Шундан кейин Шариф пиённинг оғзи қизиб кетиб, ахтчилик ҳақида анча гапларни тўкиб ташлади.

— Э, от, ҳўкиз, кўчқор, серка... булар нима? — деди у лабини ялаб. — Буларни ахта қилиш чепуха, кўзимни юмиб туриб ҳам бичиб ташлайвераман. У ёғини сўрасангиз, ҳатто хўрозу беданагача бича оламан. Қишлоғимизда Акром патпалақ деган беданавоз бор, билсангиз керак, шунинг каттакон бабоқ хўрози билан икки йиллик бир туллагини бичиб бердим. Кечаги «Пахта байрами»да хўрози зўр чиқиб, уч пачка «тўқсон беш» чой, битта кирза этик, битта нейлон кўйлак ютибди. Бир пачка чой билан кирза этикни ўғлидан менга бериб юборибди. Кераги йўқ, десам ҳам, боласи тушмагур ташлаб кетди.

Вафо аттор унинг хунарига қойил қолиб, мақтов сўзларини ёғдириб ўтирарди.

— Акун, бу ахтчилик ҳам бир хунари комил-да, — деди у митти кўзларини ўйнатиб. — Ахир, эскилар айтмушдурларким: «Хунар — хунар аст, беҳунар — хар аст», деб. Хунарингиз бор эрканки, инқадар иззат-икромга эгадурсиз. Алқисса, хунарнинг яхши-ёмони бўлмағай.

Яна бир оздан кейин меҳмон билан мезбон асл муд-даога кўчишди.

— Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? — деб сўради мол дўхтири қисқа кекириб.

— Эртага, ёнасиқим бириси кун келмоғи аниқдур. Мол дўхтири қонталаш кўзларини қисиб, ўнг оёғининг тиззасини қафти билан уқалай туриб:

— Унда, бу бузоқларни эртага сўйиб, йўқотиш керак, — деди. — Фақат териси қолса — бас. Иккаласи камида икки юз кило гўшт қилади. Тўрт сўмдан ўртача саккиз юз сўм бўлади. Яна суғурта идорасидан уч юз сўм ёрдам олмасиз, жади — минг бир юз сўм. Борингки, ана шундан юз сўми харажатга чиқсин, яна ёнингизда

минг сўм қолади. Бу пулга манман деган галанский ола сигир олишингиз мумкин. Ҳа, дарвоқе, калла-поча, ичак-чавоғи яна ўзингизда қолади, рўзгорингиз билан ўн-ўн беш кун ёғ-мойга ботасиз.

Вафо аттор ўзича калла-почаларни ҳам пуллашни ре-жалаб ўтирган эди, унинг охирги сўзларига кўп эътибор қилмади. Мол дўхтири индин кунни Қиёмхонни ўзи бош-лаб келишга ваъда берди. Кетар пайт, ўша кун бузоқ гўштидан яхши қовурма қилдирасиз, икки-уч шиша ароқ ҳам олиб кўйинг, деб тайинлади. Ишнинг силлиқ кўчаётганидан боши кўкка етган Вафо аттор «Хўш-хўш, бажонидил, бажонидил!», дея у билан узоқ хайрлашди. Мол дўхтири «ИЖ-49» мотоциклини соғ оёғи билан бир тепиб ўт олдириди-да, эран-қаран ўтириб олгач, тариллатганча ҳайдаб кетди.

Орадан бир кун ўтгач, Баширжон, Қиёмхон, ва Шариф пиён Вафо атторниқига кириб келишди. Меҳмонларни аттор билан бирга унинг сувчи ўғли — Сафобой кутиб олди. Сафобойнинг кўриниши отасига ўхшаса-да, қилиқлари тамом бошқача эди: ўзини вазмин, сипо тутар, олифталик билан қоп-қора шоп мўйловини тез-тез силаб кўяр эди. Дастурхон ёзилди. Икки лаганда бузоқ гўштидан хомсуст қилиб пиширилган жаркоб келтирилди. Соқийликни Сафобой ўз қўлига олди. Иккинчи қадахдан кейин Баширжон ҳеч кимга сўз бермай ҳаммани оғзига қаратиб ўтирарди.

— Келмоқчи эмас эдим-у, Қиёмхон «Отахон хафа бўладилар», деб қўймади, — деди у шилп-шилп устихон кемпириб. — «Ҳай, майли, борсак борайлик», дедим. Вафо бобо ҳам фанимат одам, деб келавердик-да.

— Боракалло, боракалло, ука ўртоқ Зайнишув, — деди Вафо аттор бармоғи учини ялаб. — Бизни-ку сиз йўқлаб-сизму, сизни оллои таолонинг ўзи йўқласун. Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсун!..

Баширжон тиши қавагида қолган гўшт қолдиғини бармоғи билан кавлаб чиқарди.

— Бай-бай, бузоқ гўштининг хосияти катта-да, — деди у лаганга қўл чўзиб. — Шунинг учун подшолар ҳам нуқул олти ойлик бузоқ гўштидан истеъмол қилишаркан.

Шунда Вафо аттор ўз-ўзидан гап бошлаб қолди.

— Ҳе, дариг, ҳе, дариг, — деди у афсус билан бош чайқаб. — Ба чи сабаб бул хўжақлар юра олмайдур, деса-сам, боиси бор экан. Кеча Турди қассоб сўйди. Қарасам, жониворлардан бирининг жигари илвираб кетибдур. Яна бирисининг ишқамбаси тешилғон эркан, қони ҳам зардобга айланиб, гўштига уриб кетибдур...

Ҳамманинг иштаҳаси йўлига «шлабгаум» тушди. Мол дўхтири ўнг оёғи тиззасини уқалай туриб, мезбонга танбех берди:

— Мулло бобо!

— Лаббай, духтуржон ука!

— Энди, гап бундай, — деди мол дўхтири томоқ қириб. Вафо аттор анграйиб «Хўш-хўш!», деди. Шариф пиён салмоқлаб давом этди: — Ҳар ерларда бузоқларни Турди қассоб сўйди, деб юрманг! Бузоқларингиз ҳаром ўлган, тушундингизми?

Баширжон билан Қиёмхон қизариб кетди. Вафо аттор ҳам эсанкираб:

— Ҳа-я, эсим қурсин мен беимонни, — деди ўзини қар-ғаб. — Хўжак, ҳа, бузоқлар ҳаром ўлди, гўштини кучуқларга бердук.

— Ана бу бошқа гап, — деди Шариф пиён унинг га-пини маъқуллаб. — Бу замонда хўшёр бўлмаса, тойиб кетиш ҳеч гап эмас, мулло бобо!

Сафобой жуда улфат чиқиб қолди. Отаси «Ҳаром ўлган бузоқларнинг гўштини кучуқларга бердик», деганда у бир кулимсираб қўйди-да, тўртинчи шишани ҳам очиб, пиёлаларга қўйди. Биринчи пиёла тўрда ўтирган Башир-жонга узатилди.

— Бас, — деди Баширжон кўзларини очиб-юмиб. — Менга кўплик қилади.

Сафобой чўккалаб туриб олди:

— Олинг энди, ўртоқ Баширов!

Қиёмхон Сафобойни секин туртиб, қулоғига: «Баши-ров эмас, Зайнишев!», дея шивирлади. Сафобой энгаш-ганча пиёлани узатиб турарди:

— Илтимос, олинг энди, ўртоқ Зайнишев!
— Э, йўқ, қўйинг, ука!
— Муни олинг, — деди Сафобой чапани, содда оҳанг-да, — бизди қўлимиздан ҳўкиз ҳам сув ичган. Баширжон ноилож пиёлани олди.

Утириш анчагача давом этди.
Орадан уч кунни ўтказиб, Вафо аттор сув босган молхонаси ва «ҳаром ўлган» бузоқларига ёрдам олиш учун суғурта идорасига борди. Унга молхонаси учун — юз сўм, бузоқлари учун икки юз ўттиз сўм беришди. Акашак бармоқларини букиб, лабларини пичирлатиб анчагача ҳисоб-китоб қилган Вафо атторнинг жаҳли чиқди. Наҳотки, шунча пулни олиб қолишса? Йўқ, бу ерда бир гап бор. Молхонага юз эллик сўм, «ҳаром ўлган» хўжақлар учун — уч юз сўм, жами — тўрт юз эллик сўм бўлиши керак эди-ку?! Унинг тескари жаҳли чиқиб, тўғри бошлиқ хўзурига кириб борди.

— Анови баччаи нобакорингиз мани хонавайрон қилибди-ку, ука ўртоқ Зайнишуф, — деди йиғламсираб.

Чолнинг вожоҳати ёмон эди, Баширжон эсанкираб қолди:
— Қайси бачча, қанақа бачча?

Вафо аттор қўлидаги хўжалик сумкасини тап эткизиб столга урди.

— Ушал «вой-вой»лаб сўзлайтурғон хушрўйгина йигит бор-ку?

— Э, ҳа, Қиёмхон, денг.

— Ҳа, ўшал манга тўрт юз эллик сўм олурсиз, деган эрди, мана, акун уч юз эллик сўм бериб турубдур.

Баширжон «Ҳозир ҳал қиламиз», дея ташқарига шошилиб чиқиб кетди. Ҳаял ўтмай, Қиёмхонни бошлаб кирди. Инспектор кирасолиб:

— Ҳа, отахон, тинчликми? — деди лабларини асабий пирпиратиб. Вафо аттор қўлидаги пулни унинг олдига ташлади.

— Қаранг, шул ҳам инсоф бўлибдурму? — деди қалтираб. — Мандай бир бечора, нотавон чолдан шунчалик...

Қиёмхон икки-уч марта «Вой-вой!», деб олгач, атторнинг муддаосига тушунди.

— Э, отахон-эй, — деди у қизариб, — сиздан «подоходний» билан «бездетний» солиғи ушлаб қолинган.

— «Бездетний ширинг» недур?

— Боласизлик учун...

— Ҳай-ҳай-ҳай, оёзингга қараб гапур! — Вафо аттор кўзлари чақчайиб вишиллади. — Ким боласиз, ман боласизаму?! Узинг боласизсан! Худои таолога ҳазор бор шукрим, менинг зурёдим бордур. Кеча кўрдинг-ку Сафобойди? Худди ўшалдек, пушти камаримдан яна бир ўғул ва яна икки нафар хона-жойлик қизларим бордур. Ун саккиз нафар ширин-шакра набираларим бордур. Бо яна ман боласиз эрканманму?!

Қиёмхон у гапдан тўхтагунча сабр қилиб турди. Баширжоннинг юраги тарс ёрилар даражага келди. Ниҳоят, инспектор чолга, ўша куни айтгани — «мушукни офтобга чиқариш» тўғрисидаги мақолни эслатди. Лекин, Вафо аттор ҳадеганда кўнавермагач, эллик сўм қайтиб бериб, аранг муросага кўндирди.

— Ҳали яна келарсиз, ахир, — деди Қиёмхон майин овоз билан, — бир кун туз ичган ерга қирқ кун салом бер, деган эканлар.

Вафо аттор хўжалик сумкасини олиб бир оз ўйланди-да:

— Мақбул! — деди ва ўзидан кўз узмай турган «қиёматли аке-ука»га буюрди: — Қани, ўлтиринглар бўлма-сам! — Бошлиқ билан инспектор чурқ этмай курсиларига итоаткорона чўкдилар. — Илоҳо омин, худое худовандо умрларингизни узок, мартабаларингизни бундан ҳам чандон баланд қилсун! Илоҳо ҳаммеларингизга... — Баширжоннинг столидаги телефон шитоб билан жиринглади. Вафо аттор бир чўчиб тушиб, дуосини қисқартяришга мажбур бўлди: — Оллоҳу акбар!

Баширжон устма-уст жиринглаётган трубкани олиб, «Алё!», деганда Вафо аттор қабулхонага чиқиб улгурган эди. У хўжалик сумкасини хуржунига солди-да, хуржунини елкалаб олганча суғурта идорасидан хушнуд-хуррам чиқди.

Ю. СЕҲРЛИ КАПКИР

Кейинги пайтларда Қиёмхоннинг қўлидан капкир тушмай қолди. Дарҳақиқат, у пазандаликка, айниқса, чўзма лағмон, манти, мошова, ловияли шилпиқдоққа жуда уста эди. Фая опанинг юбилейидан кейин кўп ўтмай Асқар Бакирович икки марта ўзи ва бир марта Шамси Тўраевич билан келиб, «мошовахўрлик» қилиб кетишди. Ҳар гал ҳам мошова кўздан нари — қоровулхона орқасидаги ташқи ҳовлида, тунука ўчоқда пишириларди. Мошова тортилдиган зиёфатлар ҳурматли меҳмонларга манзур бўлгани сари, Баширжоннинг назарида, акахонлар олдида обрўси ошиб борар, одати бўйича тез-тез такрорлайдигани — «Э, парвардигори эгам» ҳам эсидан чиқиб, Қиёмхоннинг сеҳрли капкиригагина суяниб қолгандек эди.

Бир куни Асқар Бакирович областдан келган меҳмон — ёш, оқ-сарик юзлари силлиқ ревизор йигитни бошлаб келди. Тезда қозон осилди, Қиёмхон белига оқ пешбанд боғлаб ишга тушиб кетди. Дастурхон, одатдагидек, бошлиқнинг кабинетида ёзилди. Иссиқ нон, қора майиз, асал ва ликобчаларда бодом қўйилди. Баширжон тез-тез кириб-чиқиб турар, ҳар кирганда меҳмонларни еб-ичиб ўтиришга даъват этар эди.

Гап айланиб мошовага келиб тақалганда, Баширжон бу «миллий таом» тўғрисида Қиёмхондан эшитганларини такрорлай бошлади.

— Ҳа, энди, бу мошова тайёрлаш ҳам, — деди у уста-си фаранг пазандалардек салмоқлиниб, — жуда нозик иш. Худди паловдек, мошованинг ҳам асосан масаллиғига эътибор бериш керак. Масаллиғими? Унча кўп нарса кетмайди ўзи. Айтилик, олти кишилик мошова учун бир кило қўй гўшти, ярим кило думба... Ҳа, кечирасиз, мен шахсан ўзим колхоз қўйлари гўшtidан истеъмол қилмайман. Чунки колхоз-совхоз қўйларига дори аралашган...

Меҳмон ҳайрон қолиб сўради:

— Қанақа дори? Тўғри, қовун-тарвузга дори аралашган, десангиз, бошқа гап, лекин...

Баширжон ўзини ҳамма сиру асрордан хабардор, билмдон кишидек тутарди.

— Биринчидан, — деди у бармоғини букиб, — колхоз қўйлари қўзичоқлигидаёқ қулоғи тешилади, жонивор ўшанда жуда азоб чекади. Шу азоб қўзичоқ катта бўлганда гўштига ҳам таъсир этади. Иккинчидан, колхоз қўйлари СЖК қилинади, яъни сунъий қочирилади. Бу дегани — турган-битгани дори. СЖК дориси қўзичоқларни нимжон, она қўйнинг ўзини эса қаритади, гўштини бемаза қилади. Шунинг учун мошовага қўлда боқилган қўй гўшtidан ишлатамиз.

Меҳмон Баширжоннинг силлиқ гапираётганига дам ишониб, дам ишонмай, навбатдаги саволни берди:

— Қўлда боқилган қўй гўшти топилмаса-чи?

— Унда экчи гўшти ишлатамиз, — деди Баширжон қафтларини ёйиб, қув кўзларини ўйнатаркан. — Чунки экилар ҳали сунъий қочирилганича йўқ. Бунинг устига экчи гўшти ҳам иссиқлик.

Меҳмон «экчи»нинг нима эканини билиб олгач, бояги оҳангга сўради:

— Ҳўш, думба ҳам эчкиникими?

Баширжон кулиб юборди.

— Эа, ҳа-ҳа, жуда шўх экансиз-да, меҳмон. — Асқар Бакировичнинг жиддий қиёфада ўтирганини кўриб, кулгидан тақа-тақ тўхтади. — Узингиз яхши биласиз, экида думба бўлмайди. Шунинг учун биз қўлда сўйилган қўйнинг думбасидан ярим килоча ишлатамиз. Яна, топилса, бир литр ёғи олинмаган сут, ярим кило гуруч, тўрт дона қизил сабзи, уч дона шолғомни майда кесиб қозонга

солинади. Уч бош қайнатилади. Э, қозондан хабар олайлик, қайнаб кетгандир.

Баширжон шошилиб ташқари чиқди. Қиёмхон ўчоқ бошида ўнг оёғини тўнкага қўйиб, энгашиганича зўр бериб қозон кавларди.

— Ҳорманг, Қиёмхон укажон, — деди бошлиқ меҳрибонлик билан. — Қалай, бу гал ҳам зўр бўладими? Ҳа, шундай бўлсин, жон ука. Меҳмон жуда нозик кўринади. Ҳали чақирганда кириб, «Мошоважон, мошова»ни бир айтиб берадилар-да?

— Э, йўк, акажон, — деди Қиёмхон қозондан кўтарилаётган бугни кафти билан ҳайдаб, — киши уялади.

Баширжон идорага қайтиб кираётганида дарвоза олдида тўрхалта кўтарган ходимлардан бири кўринди. Бошлиқ тўрхалтани унинг кўлидан олиб, ичкари кирди. Столга битта коньяк, иккита «Тошкент суви» ва битта «Экстра» қўйилди. Баширжон овқатдан олдин иштаха учун юз граммдан қуйишга рухсат сўради. Асқар Бакирович меҳмонга қараб олиб:

— Энди, айбга буюрмайсиз, ўртоқ Сайдахмедов, — деди ўзига хос бўғиқ овозда. — Сизни ресторанга олиб киришимиз ҳам мумкин эди. Районимизда яхшигина ресторани бор. Лекин, ресторандан бу ердagi мазани ола билмайсиз. У ерда ҳар кун и шаҳарда еб юрган овқатларингиз тайёрланади. Кўрасиз, булар мошовани жуда боплашади-да. Ўзиям жуда хушхўр, мазали, парҳезбоп таом.

Баширжон ҳовлиқиб, қўшимча қилди:

— Бунинг устига, мошова бодни ҳайдайди.

Асқар Бакировичнинг энсаси қотиб, кўзлари олайди. — Бирпас гапирмай ўтиринг, навбатингиз келганда гапирасиз! — деди жеркиб.

— Хўп, хўп.

Асқар Бакирович ўз вақтида танбех бермаса, мезбон яна икки-уч марта «қовун тушириб» қўйишини биларди. Бу танбехдан кейин Баширжон овқат сузилгунга қадар маъюсланиб, мум тишлаб ўтирди.

Мошова одатдаги таъриф-тавсиф билан, унинг ижодкорига олқишлар ёғдириш билан ичилаётганда Баширжондан яна бир таклиф чиқиб қолди.

— Асқар Бакирович, — деди у қизариб, мулоим овозда. — Мошованинг ўзини ичиб маза қилдик, энди кўшиғини ҳам тинглаб, бир роҳатлансак, деган эдим.

Асқар Бакирович меҳмонга қаради. Меҳмон ҳам овқатдан олдин ичилган икки қадаҳ коньяк таъсирида хийла очилиб қолган эди.

— Қани, қани, эшитайлик, — деди қизиқиб.

Баширжон ташқари чиқди-да, Қиёмхонни елкасидан итара-итара хонага олиб кирди.

— Э, қўйинг-э, уяламан, — дерди Қиёмхон кифт қоқиб, — қўй-йинг... Баширжон Зайнишевчи.

Меҳмонлар Қиёмхоннинг қилиқларини атай қиялпти, деб ўйлашгани учун, «Қани, қани, эшитайлик», деб кисташарди. Қиёмхон яна бир оз таранг қилиб тургач, жилпанглаб юриб ўртага чиқди, яхнадан бўшаган алюмин лаганни олиб, юзига қия тутганича икки-уч бор чертди, сўнг, овози йўғонроқ аёлларникидек жарангли бир товуш билан куйлай бошлади:

Мошоважон, мошова,

Роҳати жон, мошова.

Мошованинг моши бор,

Ичида лўнда гўши бор.

Чайнаб кўрсам, вой-вой-вой,

Гўши эмас, тоши бор...

У «Чайнаб кўрсам, вой-вой-вой» деган жойини шу қадар эшилиб, шу қадар нолиш билан айтдики, ҳамма куйлиб, қийқириб юборди.

Мошоважон, мошова,

Роҳати жон, мошова.

Мошованинг сути бор,

Баракаю кўти бор,

Ичиб кўрсам, бай-бай-бай,

Иссиғи ўти бор...

Энди меҳмонлар ҳам, мезбонлар ҳам бараварига қарсак уришарди. Қиёмхон баттар авжига чиқар, Баширжон бўлса, камоли хурсандлигидан қоринини ушлаб кулганча, «Ҳа, бўш келманг, укажон! Э, раҳмат-э!», деб қичқиради эди.

Мошоважон, мошова,

Роҳати жон, мошова.

Мошованинг мойи бор,

Ичадиган жойи бор,

Ҳушёр бўлинг, ҳай-ҳай-ҳай,

Мойи эмас, лойи бор.

Қийқирик бўлиб кетди. Фақат Асқар Бакирович «Умуман яхши ашула экан, лекин шундай таомга лойни аралаштириш қандай бўларкин?», дея эътироз билдирди. Қиёмхон кип-қизарганча узун киприklarини пирпиратди.

— Бўлти, Асқар Бакирович, — деди у уялиқираб, — охирини бир оз ўзгартириб айтаман.

— Ҳа, ўзгартираман! — деди Баширжон ҳам унинг сўзини қувватлаб.

Жўнаб кетиш олдидан Асқар Бакирович Қиёмхоннинг кўлтиғидан олиб, дарвозахонагача бирга юрди.

— Қойилман! — деди у жилмайиб. — Талантингиз зўр экан, хор қилмаслик керак. Ўсишингиз керак, йигитча!

Улар билан ёнма-ён келаётган Баширжон «Ўсишингиз керак», деган гапни ўзича тушуниб:

— Тўғри айтасиз, Асқар Бакирович, — деди ҳовлиқиб ва дарҳол Ҳамид Солиҳовга қараб олди. — Яқинда Қиёмхонни яна рағбатлантироқчимиз. Бундай ишбилармон, уздабурро ва хушмуомала кадрлар ўсиши керак. Месткомимиз ўртоқ Солиҳов билан шунга келишиб қўйганмиз.

«Оббо, қув-эй!», деб ўйлади Ҳамид Солиҳов ёғиниб. Асқар Бакирович дарвозадан чиқаверишда меҳмонни олдинга ўтказиб, «Яхши бўлади, рағбатлантириб туриш керак», деди.

Меҳмонлар жўнаб кетгач, Баширжон фурсат ўтказмай Солиҳовни ўз ҳузурига таклиф этди.

— Ҳамиджон, кўрдингизми, дўстим? — деди бош силкиб жилмаяркан. — «Керакли тошнинг оғири йўқ», деган экан эскилар. Қиёмхон қанчалик энгил бўлмасин, коллективимизнинг обрўсига тош босяпти. Бугунги хизматлари учун ҳалиги гиламни, ҳа, райижрокомдан ажратилгани-да. Шу Қиёмхонга ёзсак, рағбатланармиди...

— Ахир, бу гилам Улуғ Ватан уруши қатнашчиларига берилиши керак, — деди Солиҳов энсаси қотиб. — Бунинг устига, Қиёмхонга яқинда юз сўм пул мукофоти ёзилган эди.

— Ҳар қалай, шу йигит коллективимизнинг обрўсига тош босяпти, ёмон бўлмасди.

Солиҳов қирра бурнининг ўнг томонидаги мошдек холни шаҳодат бармоғи билан асабий силаб қўйди:

— Овқат пишириш обрў эканми?

— Бўлмасам-чи! — деди Баширжон кўзларини чақчайтириб. — Қани, сиз билан биз ҳам шундай мазали овқатлар пиширайлик-чи. Ҳар қалай, Қиёмхон ёмон йигит эмас. Кўрдингиз-ку, Асқар Бакировичга ҳам маъқул бўлди.

— Маъқул бўлса, нима? — деди Солиҳов пинагини бузмай. — У киши Қиёмхонни унчалик яхши билмасликлари мумкин.

— Сиз биласизми?

— Мен биламан, — деди Солиҳов ва босиқ овозда таъкидлади: — Қиёмхоннинг кимлигини яхши биламан.

— Билсангиз... гапиринг-чи!

— Хўп, майли, гапирсам гапирай. Аммо, мени тўғри тушунишингизни илтимос қиламан. Қиёмхон деганингиз, асли қўшни райондан. Чиндан ҳам, унинг отаси, ўзи айтмоқчи, қатта дуохон ўтган, буни ҳамма билади. Тўғри, отасининг ўтмиши учун у айбдор эмас, лекин шуни мартаба қилиб, оғиз тўлдириб, ҳамма жойда мақтаниб юради...

Қиёмхон ўнинчи синфни битиргандан кейин, отаси уни Бухородаги Мир Араб мадрасасида ўқитиб, ўз ўрнига қолдирмоқчи бўлади. Бироқ, Қиёмхон таҳсил ўрнига вино ичиб, қарта ўйнаб юради-да, охири мадрасадан ҳайдалади. Қишлоққа қайтиб келгач, уч ойча шофёрлар тайёрлаш курсида ўқийди, кейин отасининг қайта-қайта илтимоси билан, колхоз раиси уни ўзига шофёр қилиб олади. У машина ҳайдашдан ташқари, колхознинг ўша вақтдаги раиси Ҳожи мўйловга шахсий ошпаз ҳам бўлади — беда-на кадоб, қазили ош каби махсус таомлар пишириб беришни ўрганади; раис чарчаганда оёқларини уқалаб

қўйишни, ҳаммомга тушганида ходимгарлик қилишни ҳам касб этади. Олтимиш бешинчи йили отаси вафот этиб, Қиёмхон ёлғиз қолади. Угай онаси ҳам кўч-кўронини кўтариб чиқиб кетади. Ана шунда Ҳожи мўйлов унга номи радио-газеталарда дoston бўлган Азизахон деган илғор теримчи қизни кўрсатиб, «Шуни йўлга сол, бу ёғига ўзим борман!» дейди. Қиёмхон икки-уч кун Азизахоннинг йўлини пойлайди, ниҳоят овлоқроқ бир жойда учрашади ҳам. Лекин, унинг хатти-ҳаракатлари, рафтори-ни кўрган қиз таклифга рози бўлмайди. Бироқ, шу билан қутулмайди. Қиёмхоннинг совчилари эшигининг турумини бузаверади. «Ойда йигит бўлса, нега ноз қиласан, жувон ўлгур!», дея онаси ҳам қистовга олади. Азизахон оёқ тираб туриб олади: «Ушанга теккандан кўра, қора ерга га тегаман!» Онаси тагин қийин-қистовга олгач, «Ойда йигит эмиш... — дейди Азизахон кўзининг ёшини оқи-зиб. — Ойда йигит эмас у...» Шундай қилиб, бу хонадонга Қиёмхоннинг совчилари келавериб, Азизахон эса уларни қайтаравериб чарчайди. Ниҳоят, Ҳожи мўйловнинг ўзи бу ишга аралашади. Она-бола ночор қолишади. Тўй бўлади. Қиёмхон отасининг васиятига амал қилиб, зарбоф тўн қияди, бошига жиғай оқ салла ўраб, «ёр-ёр» билан гўшангага киради, титраб-қалтираб, келинга журъатсизгина суйканади. «Азизахон!» Келин ҳам одоб билан «Лаббай!», деб жавоб беради. Қани энди, Қиёмхоннинг тилига бирор калима сўз келса! У ютиниб олади-да, Ҳожи мўйлов билан бирга колхоз бригадаларида бўлганда кўп марта лаб раисдан эшитган соволини беихтиёр такрорлайди: «Плахталар... қалай, жоним!» Келин шўрликнинг хўрлиги келиб, хўрккан оҳудек бир сапчиб, кўшни хонага отилади. Қиёмхон унинг изидан чиқиб ялинади: «Келин, Азизахон, «ошиқ-маъшук» ўйнаймиз, сиз келин бўласиз, мен — кувё...» Хуллас, бир ҳафтадан кейин Азизахон ҳамма нарчасини Қиёмхонга қолдириб, онасиникига жўнайди. Бу воқеани Қиёмхонга тегишли кишилар ўзларича, Азизахоннинг яқинлари эса яна ўзларича изоҳлашади. Қисқаси, Қиёмхон ўз районида бош кўтариб юрولмай, бу томонларга келиб қолади. Дастлаб санэпид-станцияда сичқонларнинг инига дори сепиб юради, кейин маданият уйда жавлон уради, энг охирида — Жалил аканинг пинжига кириб, бу идорада инспектор бўлиб олади... — Қиёмхоннинг ана шунақа одам! — деди Солиҳов сўзига яқун ясаб. — Энди сизни ўзига ром қилмоқчи.

Баширжон қизарди, кейин хижолатомуз илжайди. Бир пиёла чой қуйиб, Солиҳовга узатаркан:

— Энди, Ҳамидбек, — деди маслаҳатли овозда, — менимча, бу гапларнинг мукофотга, рағбатлантиришга ҳеч қандай алоқаси бўлмаса керак?

Солиҳов қирра бурнининг ўнг томонидаги холини асабийлик билан силади:

— Наҳотки, алоқаси бўлмаса?! Қўйинг-э! Мукофот бермасак ҳам, қўлининг эгрилигию суюқ характери билан ризқини териб юрибди-ку?!

Баширжон қаттиқ ранжиди.

— Бас! Бировларни ҳақорат қилишга нима ҳаққингиз бор? — деди у таҳдид билан. — Уят, ўртоқ Солиҳов! Эҳтимол, унинг характери шунақадир, эҳтимол, бирор касали бордир. «Қўли эгри», дейсиз. Қани факт! Йўқ, тўхтагиз сиз! Ҳозирги замонда сутни «оқ» дейиш учун ҳам факт керак, кўмири «қора» дейиш учун ҳам! Менимча, Қиёмхоннинг қўли... тўппа-тўғри. Оиласи бузилган бўлса... тем боле, биз бундай бағри ярим ходимларимизнинг кўнглини кўтариб, тарбиялашимиз лозим. Хўш, кўнглини кўтариш учун нима қилиш керак? Ўзини кўтариш керак! «Отаси дуохон ўтган», дейсиз. Бу ҳам эскирган дёвво, ўттизинчи йилларнинг гапи! Умуман, яна айтаман, одамлар билан муомала қилганда эҳтиёт бўлиш керак, ўртоқ Солиҳов!

Солиҳов жаҳл билан ўрнидан турди-да:

— Бу масалани барибир касаба союзу аъзолари, кўпчилик ҳал қилади, лекин шахсан мен Муслимовга яна мукофот берилишига қаршман! — дея чиқиб кетди.

Ёлғиз қолган Баширжон тишларини ёғирлатиб, «Думини туғиш керак! — деб ўйлади. — Ҳалигдан шунақа қилса, ҳимм...»

У яна бир оз хаёл суриб ўтиргач, оғир сўлиш олиб кабинетдан чиқди. Ҳовлида ивирсиб юрган Ислому отага омондордаги эски диванни ўз кабинетига киритиб қўйишни буюрди. Ислому ота бир нима деб ғудранган эди:

— Айтгани қилинг, тоғал! — деди овозини бир парда кўтариб. — Ҳаммаларинг бир иш буюрса, ақл ўргатасизлар. Энди бунақа тантиқликка йўл қўйилмайди. Бошлиқнинг гапи ҳаммангиз учун қонун бўлиши керак! Диван эски бўлса нима қилибди? Оқ сурпдан ғилоф тиктираемиз, вассалом! Ахир, келувчилар бутун стулларни синдириб юборишди.

Қоровул бўйинини қашиганча «Хўш-хўш», дея нари кетди.

11. «ОТ ДУШМАНИ — ҚАМЧИНДУР...»

Баширжон қаттиқ силкиниш ва аллақандай ғайри табиий шовқин-сурондан уғониб кетди. Ерга зарб билан урилган коптокдек қаравотдан ағанаб тушдию сакраб ўрнидан турди: эшик-деразалар шақирлаб очилиб-ёпилар, уйнинг шифти чарсиллаб, шувоқлари шувиллаб кўчиб тушар эди. Шу лаҳза тўрдаги сервант ағдарилиб кетди, чинни-чеват идишлар чил-чил синди. Баширжон жонҳолатда «Қиёмат бўлди!», деб ўйлади, кейин «Уруш!», дея қиққирганча ташқарига отиларкан, хотинининг «Зилзила!», деган чинқиряғи, Ашурнинг бор овозда ариллаб йиғлагани қўлоғига чалинди. Лекин, қайрилиб қарашга юраги бетламади, супага чиқасолиб ерга ўтириб олди. Ер лопиллаб силкинар, гўё ағдарилиб кетаётгандек эди. Баширжон қалт-қалт титраб, ранги қум-қут ўчган эди. Ичкаридан Ашурни кўтарганча хотини отилиб чиқди. Ҳаммаёқ тўс-тўполон, бинолар қарсиллар, кўчадаги сим-ёғочларнинг симлари салқиланиб, яна зингиллаб тортилар, атрофдан саросимали бақир-қақирлар, қушларнинг безовта чуғурлаши, итларнинг ваҳима аралаш увлаши эшитилар эди. Қизариб келётган шарқ уфқидан тумандек оқиш қандайдир тўзон кўкка ўрларди.

Ниҳоят, силкиниш тўхтади. Баширжон «Э, худога шукр-эй!», дея пичирлади ва сапчиб ўрнидан турди-да: — Қаердасизлар, Ашур! — деб чақирди. У ёнгинасида пиқиллаб йиғлаётган ўғлини овутиб ўтирган хотинини ҳали ҳам пайқаманган эди.

— Шу ердамиз! — деди Зевархон ўғлини бағрига

босиб. Баширжон хотини ички кийимда эканини кўриб ўнгайсизланди. Бошқа вақт бўлганда-ку, «Ут, уйга кир, уятсиз!», деб ўшқирган бўларди, лекин ҳозир... У шоша-пиша ўзига разм солди: майкачан, калта иштонда, ориқ, сержун оёқларининг тиззалари билинар-билинемас титрайди...

У хотинининг қўлидан ўғлини оларкан:

— Кўрқманглар, ҳаммаси ўтиб кетди, — деди. Зевархон араз аралаш гина қилди:

— Кўрқманглар, дейсиз-у, ўзингиз бизларга ҳам қарамасдан қочиб чиқдингиз...

Баширжон ғўлдираб ўзини оқлаган бўлди. Орадан ярим соатча вақт ўтди. Лекин, уйга киришга ҳеч кимнинг юраги бетламас эди. Баҳор қуёши чарақлаб чиқиб келди. Бирпасда ҳаммаёққа сукунат чўқди. Баширжон ҳовли атрофини айланиб кўрди: янги қурилган ошхонанинг деворигина сал-пал дарз кетибди, холос. «Безарар, — деб ўйлади Баширжон, — суғурта қилингани яхши бўлган экан». Хаёлидан беихтиёр «Эски айвон йиқилсаям майли эди», деган гап кечди-ю, ўз фикридан уялиб, андак қизаргандек бўлди. Хотини билан ўғлининг ёнига қайтганда Ашур ҳамон хиқиллаб йиғлар эди.

— Уша шакаладингдан битта бер-чи, жим бўлармикан! — деди Баширжон.

— Шакалад ичкари уйда қолган, — деди Зевархон унга тикилиб. Шоколад дарагини эшитган Ашур йиғидан бир зум тўхтади, лекин «ваъда»нинг пайсалга солинаётга-

нини кўриб, баттар ҳўнгиллай бошлади. — Боринг, ўзингиз олиб чиқа қолинг! — деди Зевархон ўғлини овутишга уринаркан.

Баширжон атрофга ночор аланглади, оёқ-қўли қалтираб уйга кирди. Шоколад билан бирга ўзи ва хотинининг кийимларини ҳам олиб чиққанида тиззалари букилиб-букилиб кетар эди:

— Ма, буларингни кийиб ол, уят бўлади.

Соат ўнларда Зевархонга: «Хўшёр бўлинглар, кўрқманлар», деб яна бир карра тайинлагач, Баширжон ишга отланди. Йўл-йўлакай олдида чиққан кишидан «Зилзила чоғи қаерда эдингиз?», деб сўрар ва ўзининг кўп ҳам кўрқмаганини, «Серавно, бир бошга — бир ўлим, қирқ йил қирғин бўлса-да, ажали етган ўлади», деб бепарво ётаверганини, фақат хотини билан ўғлининг қаттиқ кўрқишганини эзмаланиб ҳикоя қилар эди.

Зилзила бўлган куннинг ўзидаёқ идорада иш қайнаб кетди. Обладдан телефон қилиб, райондаги зарар кўрган оилалар учун икки ярим миллион сўм ажратилганини айтишди. Тезда оператив группа тузилди. Группага Баширжоннинг ўзи раис, Қиёмхон ўринбосар этиб тайинланди.

Эртасига Баширжон ишга пиёда отланди. Чунки, суғурта идорасининг эски, шалоғи чиқиб кетган «ГАЗ—69» машинаси олдинги фидираги олинганча ҳовлида мункиб ётарди.

Баширжон камбар елкаларини атай кўтариб, шляпасини қошигача бостириб, жиддий юриб борарди. Мақтабнинг қуйсидан чапга бурилди. Рўпарасидан атлас қўйлагини қуёш нурида аланга олдириб бир жувон кела бошлади. Баширжон, аёл «Мунча шилқим, фаркўз эркак экан», деб ўйламасин, деган хаёлда жўрттага унга қарамасликка, покдомон, мағрур ва одобли киши бўлиб кўринишга уринди. Жувоннинг қадам товуши, атлас қўйлагининг майин штирлаши тобора яқиндан эшитила бошлади. «Қараш йўқ!», дея ич-ичидан ўзига қатъий сўз берган Баширжон аҳдида муқим турарди ҳам, лекин... ана шу «лекин»да гап кўп-дал! Унинг қулоқлари остида энгил, мулойим бир ҳансираш сарин шабаданинг оромижон сасидек елпиниб ўтди-да:

— Ҳа, Баширжон ака, тинчликми? — деган таниш овоз эшитилди. Баширжон бир чўчиб тушди. Зилзила уни янада кўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчидиган қилиб қўйган эди. Кўз ўнгиде — бутун бўй-басти, гўзаллиги ва таровати билан Қирмихон оташдек ёниб, гулдек яшнаб турарди. Тилла тишлари қуёш нурида йилтирайди, устидаги яп-янги «жухуди» атлас ярқираб кўзни қамаштиради... У Баширжонга ўша жоду кўзларини тикиб, ноз билан ўпқаланди: — Энди бизни танимай қолибдилар-да?

Баширжон қаттиқ ўсал бўлди, унинг қўлини қўйиб юбормай, ялинчоқ овозда чин юракдан уэр сўради. Қирмихон ҳамон гинахонлик қиларди.

— Майли, жоним, — деди сурмали кўзларига ёш айлантириб, — қарамасангиз ҳам майли. Лекин, саломини ерда қолдирманг! — Баширжон тамом эсанкираб, «Қир... Қирмихон!», деб гўлдирар, жувон эса уни баттароқ маломат тошбўронига тутар эди. — Ҳа, майли, — деди у хўрсиниб, — сиз билан ўтказган онларимни шу нотавон умримнинг энг бахтли дамлари, деб биламан мен бахтиқаро. Майли, қарамасангиз ҳам, саломимга алик олмасангиз ҳам, бахтимга омон бўлинг, баъзан-баъзан дийдорингизни кўриб турсам — бас.

Баширжон шу ёшга кириб, бу қадар гўзал, бу қадар ишвакор аёлининг ўз шахси олдида паст тушиб турганини кўрмаган эди, чиппа-чин ишонди. Атрофга қараб олиб, ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, жувоннинг иккала елкасидан оҳиста ушлаб, кўзларига тикилди.

— Кечиринг, гўзалим, — деди бош чайқаб. — Кечиринг, Лайлим! — Унинг овози қалтираб чиқди. — Кечиринг бу Мажнунни девонангизни! Мен сизни бошқа аёл, деб ўйлабман.

Қирмихон бир сўлиш олиб, атир анқиб турган рўмолчаси билан кўз ёшларини артди. Бу орада Баширжон, «Ҳақиқатан ҳам қаттиқ севаркан, — деб ўйлади, — бўлмасе, шунча йиллар ўтиб кетса-да, ҳамон кўз ёши қилиб ўтирармиди?»

— Хўш, маликам, — деди у, қалин лабларига бесўнақай табассум югуртиб. — Сиздай паривашнинг қадрига ет-

маган ўша хумсодан батамом ажралдиларми ёки?..

Қирмихон бурнини секин тортиб:

— Ажрашганимизга икки ой бўлиб қолди, — деди. — Ҳозир шу райондан эски бир ҳовлича сотиб олдим.

Баширжон ютиниб қўйди: «Айни муддао!»

— Каерда ишляясиз?

Қирмихон ерга қаради. Баширжон узун киприкларнинг майин пирпирашидан ўзинча хулоса чиқарди-да:

— Қирмизим, — деди қатъий овозда, — гап бундай: эртага бизнинг идорага киринг. Иш масалангизни гаплашиб кўрамыз. Хўпми?

Қирмихон итоаткор, мунис бир киёфада:

— Идорада бўласизми? — деб сўради.

— Ҳа, албатта, — деди Баширжон соатига қараб олиб, шошилиб хайрлашаркан. — Хафа бўлманг, маликам. Мен борман — ҳамма ишингизни тўрилаймиз!

Баширжон идорага кириб келганда, қабулхонада ўнга яқин қари-қартанг ва хотин-халаж нават кутиб турарди. У йўлақдан ўтиб бораркан, камбар елкаларини атай кўтариб, бақбақасини бир оз осилтирди, хиёл қаппайган қорнини жўрттага олдинга чиқарганча савлат тўкиб кабинетига йўл олди. Ичкарига кирасолиб эшикни ёпди, кизаги қийшиқ шляпасини фалати бир эпчиллик билан дўппига алмаштирди-да, тўрдаги креслога бориб ўтирди. Кабинетнинг ўнг томонидаги деворга каттакон, шохдор сигир сурати осилган. Сигирнинг бошини икки бола икки томондан қучоқлаб турибди. Сурат остига «Граждандлар, уй ҳайвонларингизни страхование қилдирингизми?», деган сўзлар ёзилган. Чап томон деворда эса, Баширжон маданият уйида ишлаганида ортириб келгани — Айвазовскийнинг «Пўртана» картинаси. Стол устида соатли авто-ручка, ёнбошда — маҳаллий саноат комбинатида кунгўрадор қилиб ясатилган темир тумбочка ва унда бири оқ, иккинчиси қизил (биринчиси ишламайди — савлатга!) телефон аппаратлари турарди.

Баширжон қаттиқ йўталди. Бу — қабулхонадаги Солия опага: «Айтинг, кираверишин», деган ишора эди. Дастлаб оғзин, ранги заҳил, пакана бир чол кирди. Унинг бошида оқ гулли рўмолдан омонат салла, ёқаси ва энглари кирдан йилтираб турарди. Баширжон уни қаердадир кўрган-дек эди. Чол кирасолиб эшик олдидаги стулга ўтирди-да, баланд овозда: «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим...», дея қироат қилишга тушди. Ана шунда Баширжон уни таниб, ўрнидан туриб кетди.

— Бўлди, бўлди, мулло бобо, — деди чолни қироатдан зўрға тўхтатиб. — Ҳукумат идорасида қуръон ўқиш мумкин эмас. Гап-сўз бўлади.

— Энди, Зайнишжон оғайнимнинг арвоҳини бир ҳўрсанд қилай деган эдим-да, — деди чол кўзига ёш олиб. — Ҳе бебақо дунё! Қандай дилкаш одам эди-я..

Бу киши Ҳазора қишлоқлик мулла Каром бўлиб, Баширжоннинг ота қадрдони эди. Мулла Каром ҳар жума сажарлаб Баширларникига кўнкор олиб келар ва Зайниш кўса икковлон тушгача дунёнинг паст-баландларидан суҳбатлашиб, улфатчилик қилишар эди.

— Дўстингизнинг арвоҳларига қуръонни уйда бағишлайсиз, — деди Баширжон ота қадрдонининг елкасига қўл ташлаб. — Ҳозир хизматдан гапиринг.

Чол тўлиб-тошиб гапирди кетди:

— ...Бир пайт денг, уйғониб кетибман. Ер жонивор худди шалоқ аравадек бориб келади. «Ё қудратингдан, худо!», дедим-да, бош томонида турган қирмизи чойнакни олиб, ура ташқарига чиқдим. Қий-чув, тўс-тўполон. Чойнакдан бир қултум яхна чой хўллаб, зўрға ўзимга келсам, кампир дағдағи қилиб турибди. «Ҳа?» десам, «Шундай зилзилада кўзингизга набираларингиз ҳам кўринмай, битта чойнакни олиб чиққан уялмадингизми?», дейди. Аччиғим келди, «Э, кўп бошимни қотирма, болалардан саккизта, неваралардан бешта, бу қирмизи чойнакдан биттагина, холос», дедим. Тўғрисиям, чойнак ҳам маёқда тўлиб ётибди-ю, лекин шу қирмизи чойнакка дамлаб ичмасам, чой ичгандай бўлмайман. Э, нима демоқчи эдим-а... Ҳа, Баширжон болам, бизга ҳам эрдан берасизларми?

— Нима бўлган?

— Уйимизнинг бир томони ёрилиб кетган.

— Бўлди-бўлди, — деди Баширжон ўнг кафтини кўтариб, — ёрдам берамиз.

— Қандай?

— Ёрилганми, ахир?

— Ҳа.

— Бўлди. Айтдим-ку, комиссия бориб кўради. Ёриғига қараб ёрдам берамиз. Сиз ҳозир чиқиб, анави хонадаги Муслимов деган йигитга учрашасиз. Хўп, хўп, ўзим айтиб қўяман.

Баширжоннинг ота қадрдони чиқиб кетгач, ўрта яшар, оқ шим, қора костюм кийган, ёқасига «Аҳolini рўйхатга олиш активисти» деган значок тақиб олган бир киши кирди.

— Нима гап? — деб сўради Баширжон қовоқ уйиб.

— Уйимизнинг томи тешилиб қолди. Шунга ёрдам...

— Бўлди, — деди Баширжон бош ирғаб. — Анови хонага кириб, ўртоқ Муслимовга учранг. Томингиз тешилан бўлса... Ҳа, дарвоқе, ёмон тешилганми?

— Ҳа, катта...

— Бўпти, тешигига қараб, акт тузиб, тегишли ёрдам берамиз. Хўп, хайр.

Ундан кейин кабинетга бир кампир кирди, кўзига ёш олиб, ошхонасининг томи ўпирилиб тушганини сўзлади.

Бошлиқ уни осонгина тинчитди.

— Бўлди, бўлди, холажон, — деди мулойим, раҳмдил овозда. — Сира хафа бўлманг, энди, бу кўпга келган офат экан. Зарари йўқ, комиссия боради, текшириб кўради. Упирилган бўлса, ўпирилганига қараб ёрдам берамиз. Анови хонада менинг ўринбосарим ўртоқ Муслимов бор, ўша кишига учрашинг.

Баширжон тушгача одамларни шу тарзда қабул қилиб ўтирди. Кирганлардан «Хўш, хизмат?», деб сўрар, «Бўлди-бўлди, ёриғига қараб», «тешигига қараб», «синиғига қараб», «ўпирилганига қараб», «айрилганига қараб ёрдам уюштирамиз», деб жавоб бергач, аризачиларни Қиёмхонга йўллар эди.

Тушдан кейин у пенсияга чиқиб кетган Фая Ғиззатуллинанинг ўрнида ишлаётган бухгалтер Солия оғани чақирди.

— Ўртоқ Бозорова, — деди расмийроқ бўлишга тиришиб, унга фамилияси билан муомала қиларкан. — Ўзингиз кўряпсиз, келиб-кетаётган одам жуда кўп. Шу бугуннинг ўзида ўттиздан зиёд одам кириб-чиқди. Қаранг, шунга кабинет бўлдики? Тузукроқ стул йўқ, диван йўқ, чойнак-пиёла қўядиган столча йўқ... Энди бу даружкаларни қаранг, буларни эшакнинг устига ҳам ёпишга ҳазар қилади киши. Ҳе... Сиз бу картинкаларга кўп ҳам қараманг, уларни ўз пулимга сотиб олганман...

Бозорова янги эмасми, бошлиқнинг раъйига қараб иш туттишга ҳаракат қилди.

— Майли, ҳозирча менинг хонадаги дебонни сиз олиб туринг, — деди у юмшоққина қилиб. — Бошқа нарсаларни ҳам шу квартал ичи олармиз. Фақат пул ўтказ-сак бўлди.

Бозорова чиқди. Баширжон яна бир оз ўйлаб тургач, ҳузурига Солиховни чақирди. «Кайфи йўқроқ кўринади бу сариқнинг, — деб ўйлади Баширжон, — худди отаси ўлгандек қовоғи солиқ».

— Яхшимисиз, ўртоқ Солиқов?

— Раҳмат, — деди у қисқа қилиб. — Юрибмиз, тупроқдан ташқари.

Баширжон унга қарашга юраги бетламай:

— Юрсангиз яхши, — деди ва ҳадеганда сўз тополмай, ўрнидан оҳиста турди-да, деразани ёпиб қўйди. Қайтиб жойига ўтиргач, тараддуланиб: — Ҳозир облгосстрах бошлиғи ўртоқ Порсоев телефон қилдилар, — деди. Солиқов оёқларини чалиштириб, «Хўш?», дегандек, қўй-кўзларини унга тикди. — Бир жиянлари бор экан, шунга «Сизларда бирор иш борми?», деб сўрадилар. Катта одам, алдашни ўзимга эп билмадим. Бошлиққа ёлғон

гапириб бўладими? «Кассирлик штати бор», дедим. Эртага юборар бўлдилар. Ўртоқ Порсоевнинг жиянларини ҳам кассирлик, ҳам секретарлик штатига алуърмит қилсак, нима дейсиз?

— Қиз бола эканми жиянлари?

Баширжон бу хил саволни кутмаган эди, талмовсираб қолди:

— Ҳа, қиз десаям бўлади, лекин жувон бўлса керак... Келса кўрармиз.

— Аввал қаерда ишлаган экан? — деб сўради Солиқов.

Баширжон куйи лабини дўрдайтириб, елка учирди:

— Билмасам, шунга сўрамабман. Шу замонда бекор юрмагандир, албатта.

Қирмизхоннинг ишга келгани кўплар қатори Қиёмхонга ҳам ёқмади. Бошлиқнинг бу жувонга алоҳида эътибор билан қарашига-ку асло чидаёлмади. Шу кунга у бошлиқ ҳузурига бир даста ҳужжатларни қўл қўйдиришга олиб кирганида Баширжон, бирпас кўтиб туринг, дея ишора қилди. Қиёмхон бошлиқ столга тақаб қўйилган стулга омонат ўтирди. Баширжон очиқ қолган эшикдан қараб, қабулхонага овоз берди:

— Ўртоқ Дўлтаева!

Ҳаял ўтмай, остонада кош-кўзларини ҳафсала билан бўяган, олақарга крепдешиндан калта энгли, бели бурма кўйлак кийган Қирмизхон кўринди, саллона юриб унинг столга яқинлашди:

— Лаббай!

— Чойингиз қайнадики? — деб сўради бошлиқ ўзига сўзсиз тикилиб турган котибасига тик қарашга журъат этолмай. Қирмизхон «Ҳозир», деди ва дераза рафидаги чойнакни олиб ташқари чиқди. Хонани атир ҳиди тутиб кетган эди.

— Янги секретарь қалай? — дея эшикка илмо қилиб сўради бошлиқ. — Бўладими?

Қиёмхон узун киприklarини пирпиратди.

— Бўлади-ю, — деди минғирлаб, — мени тўғри тушунинг-у, Баширжон ака, лекин... шу ишни чатоқ қилдингиз.

Бошлиқ бир нимадан ҳадиксирагандек:

— Нима учун? — деб сўради.

— Ҳар қалай, қабулхонада чиройли хотиннинг тургани маъқул, — деди Қиёмхон маслаҳатли оҳангда. — Ахир, эскилардан қолган бир байт бор-ку... Ҳа, ана бундай:

От душмани — қамчиндур, қўлингизда, билмайсиз,

Эр душмани — хотиндур, қўйингизда, билмайсиз.

Баширжоннинг капалаги учиб кетди.

— Уйлаб гапиряпсизми, ўртоқ Муслимов? — деди қизариб-бўзариб. — Бу жувон қанақасига менинг қўйнимда бўлиши мумкин? Энди сизки шундай деб ўйласангиз, билмадим, бошқалар...

Қиёмхон елкаларини силкиди.

— Вой, хафа бўлманг, Баширжон ака, — деди истиғно билан, — бу — бир байт-да... лекин, ҳушёрлик ҳеч кимга зарар қилган эмас. Ҳар қалай...

Қиёмхон «Бу — бир байт-да», деганда Баширжоннинг кўзига Тўра бобонинг қабри устига қўйилган ўша мармар лавҳа, Ашот томонидан «тилла суви» билан ёзилиб, кейин Шамси Тўраевич томонидан ғазаб билан «брак» қилинган Элшоднинг байтлари кўриниб кетдию дарҳол:

— Байт бўлса-да, ёмон, брак байт экан! — деди кескин. — Умуман, байт...

Чойнак кўтариб кирган Қирмизхон туфайли унинг сўзи бўлиниб қолди. Янги котиба тоза ювилган икки пиёлага қайноқ чой қўйиб, бошлиқ билан инспекторнинг ҳар бирига алоҳида тавозе билан узатди. Кейин чиройли, силлиқ елкаларини кўз-кўз қилиб эшикдан чиқди.

Қиёмхон унинг ортидан аллақандай кин ва адоват билан қараб қолди.

Давоми келгуси сонда.

Қодиржон СОБИРОВ

ҲАР КИМНИНГ ЎЗ ЮЛДУЗИ БОР

* * *

- Дада, ҳов анови чарақлаган юлдузни олиб беринг. Жуда чиройли экан.
- У юлдуз эмас, ўғлим, у орзу. Ҳар кимнинг ўз юлдузи, ўз орзуси бўлади.
- Бўлмаса ҳув ана шу юлдуз, ҳув ана шу орзу меники!
- Хўп, ўғлим, сеники бўлақолсин.

(Соттибойнинг ўғли Улуғбек билан суҳбатидан)

Болаликнинг ширин-ширин кечалари... Унутиб бўладими уларни! Йиллар ўтиб, сочларингга қиров оралагач, дунё кезиб, иссиқ-совуқни хўп тортганингдан сўнг, қалбингни ўткинчи ўкинч, ғам-ғуссадан бир фурсатга бўлса ҳам бўшатмоқчи бўлган кезларингда болаликнинг ўша бахтли лаҳзаларини эслайсан киши. Лекин болаликни қайтариб бўлмайди. У ёққа фақат хаёлотнинг учқур қанотидагина учиб бориб, меҳмон бўлиб келиш мумкин.

Юлдузлар... Нима учундир болаликда, қоронғу кечаларда биз суқланиб, ҳавас билан тикилган юлдузлар ўша пайтларда ёрқинроқ, каттароқ бўлгандай туюлади бизларга.

«Дарахтлар катта бўлган эди». Шу фильмни кўрганмисиз? Болаликда ҳамма нарса ҳам каттароқ, улканроқ таассурот қолдиради. Шу жумладан, ёшликдаги орзумидлар ҳам.

Уша беғам, бебош болалик... Қаёқдандир ўт-ўланларнинг ёқимли ҳиди уриларди димоқларга. Узоқ-узоқларда қурбақалар узундан-узун қурилларди. Куни бўйи ўйнаб, ҳориб-чарчаган болалар, Соттибойнинг ўртоқлари баланд кум тепаликка чиқиб олардилар.

- Ана, менинг юлдузим кўринди!
- Меники ҳам...
- Менинг юлдузимни булут тўсиб қолибди...

Соттибойнинг юлдузи эса чексиз осмон кўксига энг биринчи бўлиб чиқиб оларди. Энди, катта бўлганда таққосласа, у само бағрида ширин, ўтли бир маёқдай порлаб турар экан. Юлдуз чарақлаб, болаларнинг хаёлларини узоқ-узоқларга олиб қочарди.

Уша кезларда, Оқтом далаларида битта трактор ишларди. Куни билан, туни билан ишларди. Абдуллажон ака Муродов деган одам минарди уни. Соттибойга ҳам бир кун келиб, ана шу трактор рулига ўтириш, уни бошқариш насиб этармикан? Юлдузи жимирлаб, «Албатта насиб этади» демоқда. Демак, рост экан. Қани энди тезроқ улғая қолса...

Энди билса, ўша чарақлаган юлдуз — ҳаётининг йўлчи юлдузи, орзуларининг тимсоли экан. Мана бугун ўғли Улуғбек, у ишдан қайтаётганида истиқболига отилиб чиқди-да, бўйинини қучоқлаб шивирлади:

- Дада, ҳов анови чарақлаган юлдузни олиб беринг...
- Соттибой ўғлининг кўзларида ўзининг ёшлигини, қувнок болалигини кўрди.
- У юлдуз эмас, ўғлим, у орзу. Ҳар кимнинг ҳам ўз юлдузи, ўз орзуси бўлади.
- Бўлмаса ҳув ана шу юлдуз, ҳув ана шу орзу меники!
- Хўп, ўғлим, сеники бўлақолсин...

* * *

Мен отамнинг топшириғини бажаряпман, холос. У шундай деган: оғир, қийинчилик кунларида мана шу чўл бизга асқотди. Кийинтирди, нонга тўйғазди. Сен ҳам бир умр унинг хизматида бўл. Уни сев, ардоқла! Шуни билки, у сендан асло қарздор бўлиб қолмайди. Албатта қайтаради.

(Соттибойнинг болалик хотираларидан)

— Мен қалам аҳлини, ёзувчиларни, журналистларни жуда ҳурмат қиламан, — деб бошлади Соттибой ўз ҳикоясини, — биз меҳнат қиламиз.. Агар улар меҳнатимизни кўрсатиб беришмаса, ҳеч ким билмай қолаверарди.

Аммо расом ўз полотносига ортиқча бўёқ бериб юборса, у бузилади. Ҳаётни ўта жозибали қилиб кўрсатиш ҳам унга путур етказиши, холос... Ҳурматли қалам аҳллари биз чўлқуварлар ҳақида ёзишганда ўз очеркларини албатта «У қалб даъвати билан чўлга келган» деб бошлайдилар.

Тўхтанг! Балки у энг аввало чўлга қалб даъвати билан келмагандир. Бошқа бирон-бир сабаблари бордир бунинг? Кейинчалик эса, меҳнати сингиб қолгач, севиб қолгандир бу чўлларни? Унга меҳр қўйгандир...

Ҳаёт ҳақиқатини тўғри кўрсатиб бериш билан қаҳрамонликнинг моҳияти камайиб қолмайди-ку! Ё нотўғри гапиряпманми?

Отам (ҳозир у киши Шаҳрихоннинг Холдевоубек қишлоғида яшайдилар, ёшлари салкам саксонда) бу чўлларга бизни эллигинчи йилларнинг бошларида олиб келган. Урушдан кейинги оғир йиллар эди. Ушанда уч-тўрт яшар бола эдим, лекин у йилларнинг машаққатларини яхши биламан.

— Тирикчилик кийин бўлиб кетяпти-ку, кампир, — деб қолди бир куни отам онамга, — болалар кўпайиб қолди. Катта бўляпти. Боқишга эса ҳеч вақо йўқ. Чайқовчилик-пайқовчилик қўлимдан келмаса...

— Одамлар чўлга бориб деҳқончилик қиляпти экан, — деди ўйлашиб онам, — биз ҳам бир таваккал қилиб кўрсакми дейман...

— Тўғри айтсан, — деди отам ва кулимсираб қўшиб қўйди, — хотинларда ҳам ақлли гап кўп.

* * *

...Соттибой Шокиров терим машиналарининг иш унумини ошириш учун астойдил курашаётган жонкуярлардан биридир...

(Республика телевидениесининг ахборотидан)

Соттибой чироқларнинг бунчалик кўп бўлиши мумкин эканлигини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Кучли «юпитер»лар кўзни қамаштириб чарақларди. Ярим доира шаклида кўринган, мана мен деган «пўлат от» чавандозлари савлат тўкиб ўтиришарди. Уларнинг орасида ёш-яланглари бор, кексалари бор, хотин-қизлари бор...

Бугун республика телевидениеси энг илғор механик-ҳайдовчилар мусобақасининг натижасига бағишланган кўрсатув беряпти.

Андижон областидан иккита механик-ҳайдовчи ғолиб бўлди. Уларнинг бири Соттибой эди.

Телевидение диктори ҳар бир мусобақа ғолиби ҳақида телетомошабинларга муфассал гапириб берди.

Соттибой унча-мунча мажлис ва йиғинларда сўзга чиқиб юрар эдию, аммо рўпарасида оғзига тикилиб турган

телекамерага қараб гапирмаган эди. Гап бошлагач, аста-секин ҳаяжонини босиб олди. Ўзи қачонлардир шогирд бўлгани, ҳозирда эса механизаторлардан Камолиддин Юнусов, Иброҳим Ҳожиев, Турсунбой Довидов каби таниқли механизаторлар унга ҳам шогирд, ҳам ҳамкасаба эканлиги ҳақида гапирди. Ўз иш тажрибасидан сўзлади. Бу ерда, телестудияда унга мусобақа ғолиби сифатида топширилган юксак мукофот янги ғалабаларга чорлаганини айтди.

— Бу гапларга ишонса бўлади, — деди хиёл жилмайиб телевидение диктори, — чунки Соттибой Шокиров терим машиналарининг иш унумини тобора ошириш учун астойдил курашаётган жонкуярлардан бири. Унга омадлар тилаймиз!

* * *

...Ҳатто темир ҳам чарчайдику, темир ҳам... Бу эса одам, жони бор, руҳи бор. Дамингни ол, деб оғзинг толади.

(«СССР 50 йиллиги» совхози 2-бўлимнинг бошқарувчиси Солижон Ҳакимов билан бўлган суҳбатдан)

Ўрмонбек-Сариқсув магистраль йўлидан тун ярмида юриб кўрганмисиз? Юрган бўлсангиз, ўнг томонда, кенг пахтазор ўртасида якка чироққа, албатта, назарингиз тушган. Чироқ пахтазор ўртасида чайқалиб боради. Бу Соттибой ҳайдаётган машина чироғи...

Тун ярмида, соат ўн иккидан ошиб қолганида ҳамма механик-ҳайдовчилар, «шом тушиб қолди, энди машина шпинделлари толаларни ўраб, чувалаштириб кетади», деб ишни тўхтатганларида фақат Соттибой пахта териши мумкин.

Унинг машинасига шом писанд эмас. Сабабини ҳозир тушунтириб бераман.

Соттибой бундан саккиз йил муқаддам тўрт қаторли машинани қабул қилиб олган эди. Ҳамма қатори тера бошлади. Аммо кунлик кўрсаткичи 10-12 тоннадан ортмади. Кеч кириб шом тушиши билан шпинделлар толаларни чувалаштириб кетабошлади. Нима қилиш керак?

Соттибой ёшлигидан техникага ўч эмасми, — армияда ҳам техниканинг ичида юрган, — роса бош қотирди. Инсон боласининг қўлидан келмайдиган иш борми! Ахир бунинг ҳам бир иложи бўлса керак?

«Чўткаларини кўпайтириб кўрай-чи», — хаёлидан ўтказди у. Шундай қилса, иш яхши бўлишини ички бир сезгиси айтиб турарди.

Уша йили баҳордан бошлаб у ишга киришди. Эски, яроқсиз машиналарнинг чўткаларини олиб ўз машинасига ўрнатди. Энди машинада 16 та ўрнига 24 та чўтка бўлди. Машинасининг ҳаво тозалатгичини бошқа жойга кўчирди. Ундан ташқари яна бир-иккита ўзгартишлар киритди.

— Сен заводдаги конструкторлардан ҳам ақллироқ чиқиб қолдинг-ку? — деб пичинг қилганлар бўлди.

— Кашфиёт даъво қилаётганим йўқ, — жавоб берди Соттибой, — аммо улар ҳам одам. Бир-икки жойини ҳисобга олмаган бўлишлари мумкин. Завод бошқа, конкрет шароит бошқа.

У кузни, теримни орзикиб кутди. Мана, ниҳоят, сентябрнинг йигирманчи кунидан «зангори кема»лар далага чиқди. Уша кун Соттибой 27 тонна пахта терди. Деярли тонггача тинмай ишлади. Кейинги кунлари ҳам шундай бўлди. Бошқа машиналарнинг шпинделлари тун ярмидан ўтганда «ўрай бошласа» ҳам Соттибойники «ўрмади».

Эртасига бу янгиликни қаердандир эшитиб билган совхоз бош инженери ҳаллослаб келди,

— Кўшимча чўтка ўрнатдингми, Соттибой?

— Ҳа

— Хўш, қалай?

Соттибой бош бармоғини кўрсатди.

— Шу нарса менинг ҳам хаёлимга келган эди-я! Бошқа машиналарга ҳам шунга ўхшаб ўрнатсак, қандай бўларкин?

— Яхши бўлади, — деди Соттибой, — ҳамма ҳайдовчиларни бир ерга тўпланг, мен қандай қилиш кераклигини кўрсатиб бераман.

Уша йили Соттибой 500 тонна пахта терди. Терим мавсуми охирида «Ташсельмаш» заводидан келган нуфузли конструкторлар машина конструкциясига киритилган янгиликни кўриб, Соттибойнинг елкасига қоқишди.

— Балли, қойил! Жуда яхши ўйлабсиз! Биз ҳам инobatга оламиз бу нарсани.

...Ўтган йил кузда биз 2-бўлим бошқарувчиси Солижон Ҳакимов билан тунда пахтазор айланиб, Соттибой ишлатган далага бордик. Бошқарувчи йўл-йўлакай Соттибой ҳақида, унинг беш йиллик мажбуриятини ошириб бажарганлиги, 2000 тоннадан ортиқроқ «оқ олтин» тергани ҳақида гапириб қолди.

Биз етиб келганда Соттибой ҳам энди дала бошига яқинлашган, бункерини тележкага ағдаришга тайёргарлик кўрмоқда эди. Пахтасини тўкиб, биз билан бирга йўл ёқасига, ажриққа ўтирди.

— Дамингни ол биров, Соттибой, иш бўлса қочмас, — сўз ташлади Солижон, — қара, соқолларинг ҳам ўсиб кетибди.

Механизатор кулиб қўл силтади.

— Хиндлар сигирларини жуда ҳам эъзозлашар эмиш, — деди у ой юзини тўсиб келаётган қорамтир бутуга хавотирланиб тикилганича. — Агар мабодо автомоби қаршисидан сигир чиқиб қолса ҳам уни ҳайдамас, то ўзи ўтиб кетмагунча йўл бўшатиб тураверар эканлар... Мен нима демоқчиман? Терим машинаси ҳам қиммат, мўътабар нарса. Уни эъзозлаш керак. Аммо у хинд сигири эмас. Уни ишлатиш лозим. Мавсумда у қирқ кун, ўттиз кун хизмат қилади. Шунинг учун ҳам унинг кучидан тўлароқ фойдаланмоқ зарур.

Шундай деб, у ўрнидан турди.

Солижон Ҳакимов беозор шикоят қилди:

— Ҳой бола, дамингни ол, дейвериб, оғзинг толади. Пахтазордан чиқмай, тонгни тонгга улаб юборади баъзан! Ҳатто темир ҳам чарчайдику, темир ҳам. Бу эса одам, жони бор, руҳи бор...

* * *

...Районимиз Комсомолобод деб аталади. Ана шу юксак номга муносиб бўлайлик. Биз оддий ёшлар эмасмиз, биз тарихни ўз қўлимиз билан яратаётган бунёдкор ёшлармиз. Бу унвон эса бизнинг зиммамизга катта масъулият юклайди.

(Соттибой Шокировнинг район мактабларини битирувчи ёшлар ҳузуридаги сўзидан).

Комсомолободнинг ҳусни-таровати ҳозир тилларда дoston. Андижон областининг энг кенжа райони — энг чиройли районларидан бирига айланиб бормоқда. Унинг бугуни гўзал, келажаги эса порлоқ. Уфқдан бош кўтарган қуёшнинг заррин нурлари райком биноси ёнидаги қатор фавворалар сувида акс этар экан, енгил шабада мажнунтоллар кокилларини силаб-сийпалайди, ҳаммаёққа ўзгача жозиба бахш этади.

Соттибой билан яқинда шу ерда учрашиб қолдик Райкомнинг мажлислар залида ўрта мактабларни битирувчи йигит-қизларнинг район слёти ўтказилаётган экан.

— Менга сўз беришармиш, нима десам экан? — савол назари билан тикилди у.

— Ўз иш тажрибангиздан сўзланг, — маслаҳат бердим.

— Йўқ-йўқ, эсимга тушди, — деди у ўйчан. — Кеча бир китоб ўқигандим...

— Китоб? Шунга гапириб бермоқчимисиз?

— Ташвишланманг, детектив-саргузашт китоблардан эмас. Биз, чўлқуварлар ҳақида. Ўз ўй-фикрларимни ўртага ташламоқчиман.

Соттибойга сўз берилгандагина гап нимада эканлигини тушундим.

— Кеча бир китобга кўзим тушди, — деди у ёшлар билан тўлиб-тошган залга кўз ташлар экан, — «Ўзбекистон

қўриқлари» деб аталади. Китобда районимиз чўлқуварлари, жумладан ҳамкасабамиз Турсуной Раҳмонова, унинг марҳум отаси ҳақида ҳам ёзилибди. Биласизми, нима деб аталибди бизга бағишланган боб? «Комсомолобод корчагинлари». Ҳа! Худди шундай дейилибди.

Улкан зал сув қуйгандек жимиб қолди.

— Уртоқлар, бу юксак номга яраша ишлаш керак. Ҳозир ҳаётда қаҳрамонликка ўрин йўқ дейишадди. Бўлмаган гап! Қаҳрамонликка ҳар қадамда ўрин бор.

Унинг овози зални титратиб юборди. Нотиқнинг сўзларидаги тантанавор руҳ, жўшқинлик бир зумда зални тўлдириб ўтирган йигит-қизларга кўчди. Уларнинг ҳаяжондан қизарган юз-кўзларида акс эта бошлади.

— Яқиндагина бу ерлар одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куядиган жойлар эди. Бугун-чи? Бўстонга айланди. Уни ёшлар, комсомоллар боғу бўстонга айлантирдилар. Мана шу нарса қаҳрамонлик эмасми? Аммо ҳали олдинда иш кўп, укалар! Ҳали ердан қарзимиз кўп. У сиз билан бизнинг меҳнатимизга, меҳримизга муҳтож... Районимиз Комсомолобод деб аталади. Ана шу юксак номга лойиқ бўлайлик. Биз оддий ёшлар эмасмиз, биз тарихни ўз қўлимиз билан яратаётган бунёдкор ёшлармиз. Бу унвон эса бизнинг зиммамизга катта масъулият юклайди...

Кейинги йилларда адабиётимизга бир талай ёш ёзувчи ва шоирлар кириб келдилар. Уларнинг дастлабки китоблари адабиёт ихлосмандлари томонидан ҳам, танқидчилар томонидан ҳам хайрихоҳлик билан кутиб олинди. Бу ижодкорлар адабиётга ўз мавзуларини, ифода усулларини олиб кирмоқдалар, замондошларимизнинг ҳар томонлама мукамал образини яратишда таъсирчан воситалар қидирмоқдалар. Шу билан бирга улар ижодида ҳали тажрибасизлик, бадий маҳоратнинг етишмаслиги оқибатида рўй берган камчиликлар, адабий таъсир излари ҳам сезилмоқда.

Навқирон адабиётимизнинг ютуқлари ва долзарб масалалари журналимизнинг мунозара клубидаги баҳслар-

га асос бўлмоқда. Таниқли адабиётшунос олимлар, ёзувчи ва шоирлар ёшлар ижодининг ўзига хос муаммолари ҳақида баҳслашмоқдалар, айрим асарлардан олган таассуротларини ўртоқлашмоқдалар.

«Ҳақиқат баҳсда туғилади», деган нақл бор. Бизнинг мунозараларимиз ҳам адабиётимизнинг катта ҳақиқатини ойдинлаштиришга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Қуйида мунозара клуби иштирокчилари — филология фанлари докторлари Норбой Худойберганов ва Умарали Норматовлар истеъдодли ёш ёзувчи Нурали Қобулнинг янги қиссалари тўғрисида, шу асарларда кўтарилаётган ижтимоий муаммоларнинг бадий талқини ҳақида баҳс юритадилар.

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ

ЭНГ МУҲИМИ — КАШФ ЭТИШ

Сўнги пайтларда табиатни, атроф-муҳитни, она сайёрамизни асраш, ардоқлаш ҳақида жуда кўп адабларимиз асосли равишда куйиниб ёзмоқдалар. Бу бежиз эмас. Чунки инсон ҳаёти табиат билан, она Ер билан узвий боғлиқ.

Ёш ёзувчи Нурали Қобул ҳам ўзининг деярли барча асарларида инсон ва табиат муаммосига салмоқли ўрин ажратиб келмоқда. Бу унинг «Янги қор тушган кун» ва «Сангзор» қиссаларида кўзга яққолроқ ташланади. Мазкур асарларнинг номларигина эмас, балки уларнинг эпиграфлари ҳам гўзал ва муқаддас табиатни севиш, ардоқлашга даъват этади. Ахир, қиссалардан бирида «Ойқорга озор берган кишига она юрт тупроғи буюрмайди», иккинчисида «Отанг ердир, онанг ердир, сен ҳам ердек қилиқ қил, ёмонлик қилганга яхшилик қил» деган эпиграфларнинг ишлатилишини бошқача изоҳлаш мумкин эмас-ку! Энг муҳими шундаки, ушбу эпиграфлар ҳар иккала қисса мазмунига сингдириб юборилади. Мана, «Сангзор» қаҳрамонларидан бирининг табиат сеҳри, гўзаллигини қандай сезиши, идрок этишига диққат қилинг: «Зарғалдоқлар гулхайридан гулхайрига қўниб, саратоннинг яқинлашаётганлигини жар солиб чулдирашар, тўрғайлар ҳам шабадага кўксини тўтиб, уясини хаф-хатарсиз

асраш учун ҳавода муаллақ туриб қанот қоқадиган вақт келиб қолган эди. Кунлар исиган сари Маржонбулоқнинг суви кўпик рангига кириб тўлиб-тошиб оқади».

«Сангзор»ни ўқирканмиз, мафтункор манзаралар билангина эмас, балки бу табиат мўъжизаларини бутун вуҷуди билан севган, ардоқлаган инсон қалби гўзалликлари, эзгу туйғулари билан ҳам ошно бўламиз. Ёзувчи қаҳрамон кечинмалари, туйғулари билан тоғу қоялар, зарғалдоқлар, сойлар каби табиий гўзаллик манбалари ўртасидаги муштаракликлар, уйғунликлар тасвирига алоҳида эътибор беради.

«Янги қор тушган кун» ва «Сангзор» қиссалари табиат ва инсон муаммоси ҳақида жиддий ўйлантиради. Ҳатто биринчи қиссадаги умрида бировга яхшилик қилмаган, савоб билан гуноҳнинг фарқига бормаган, одамларни ҳам, жамики жонзотларни ҳам ёмон кўрадиган Сўнбой қабиҳлик қилсанг, қотил бўлсанг, «кўз олдинда бутун борлиқ душманингга айланаркан. Оддий тошларга ҳам жон кириб, сени босиб қоладигандек туюлаверади. Юрагинг сиқилиб, ўзингни қўярга жой тополмай қолсан киши», деб табиатнинг муқаддаслигини, улғуворлигини эътироф этади. Ҳа, эътироф этади-ю, бироқ табиатга ҳам, инсонга ҳам хиёнат қилгани учун ҳалок бўлади. Бундан

Нурали Қобул шундай хулоса чиқаради: қалби соф, ўзи ҳалол, тўғри бўлган одамгина табиатнинг мусаффолиги, гўзаллигини сезади, севади, шунинг учун ҳам уни муҳофаза қилиш, қўриқлашга отланади, акс ҳолда ўзини ҳалокатга маҳкум этиб, табиатга ҳам зарар етказади. Лекин бу фикр қанчалик ўткир ва салмоқли ижтимоий аҳамият касб этмасин, агар у ғоятда ҳаққоний, оригинал, жонли образларга сингдириб юборилмаса, кўзланган натижага эришиб бўлмайди. Шунинг учун Нурали Қобул ҳар иккала қиссада ҳаракат қилувчи ўн ёшга кирган болалар билан уларнинг бувиларини ҳамда улар билан муомала-муносабатда бўладиган шахслар қиёфасини гавдалантиришга интилади. Бу интилиш, бирқанча ҳолларда баракали яқунланади. Хусусан «Сангзор»даги Бозорбой, «Янги қор тушган кун»даги Донабойларнинг ўз характерларига мувофиқ ғаройиб воқеалар билан қизиқиши, бувиларини яхши кўриши, айниқса, сойлар, булоқлар, тоғларнинг «тилигга тушуниб, табиат ҳодисаларини бутун вужуд билан идрок этиши анча ишонarli чиққан. Шунингдек, «Янги қор тушган кун»даги тиригида ўликлар қаторига қўшилган Суюнбой супракулонинг қонхўрлиги, қотиллиги ўқувчини ларзага соладиган манзараларда гавдалантирилади.

Лекин бу типнинг ўзига хос хусусиятлари, такрорланмас хатти-ҳаракатлари, ўйлари, кечинмалари етарли ёритилган эмас. Оқибатда умуман ёмон одам, умуман қабиҳ шахс, инсон қиёфасидаги иблис тўғрисида тасаввур туғилади. Шунинг учун қаҳрамонни Суюнбой деб эмас, балки Тошматбой ёки Эшматбой деб атасангиз ҳам ҳеч нарса ўзгармайди, ҳеч нарсага зарар етмайди. Бунинг сабаби нимада! Ахир, Суюнбойнинг барча қилқиллари, хатти-ҳаракатлари, қилмиш-қидирмишлари турмушнинг ўзидан олинган-ку! У ўзига хос янги, оригинал тип эмасми! Ахир, ўзининг инсоний хусусиятларидан маҳрум бўлиб ваҳшийлашганини, тириклигидаёқ ўлганини сўзсиз эътироф этган ва бу ҳақда гоҳ гурур билан, гоҳ ачиниш билан очиқ-ойдин гапирган шахсни «Янги қор тушган кун»дан бошқа асарларда учратмаганимиз-ку! Лекин шуниси аёнки, бу шахснинг ички дунёси, маънавий-руҳий олами аниқ, муҳим ғоявий мақсадга мувофиқ ёритилмаган, унинг қандай ниятда асарга киритилганлигини етарли даражада англаб ололмаймиз. Назаримда, ёзувчи мазкур типни «орамизда Суюнбойга ўхшаш аблахлар учрайди, улардан огоҳ бўлинг», дейиш учунгина яратганга ўхшайди, бу эса бизни қаноатлантирмайди. Ахир, биз Суюнбой кабиларнинг қандай шароитда туғилиб, қандай муҳитда униб-ўсганини, нималарга таяниб, ҳаётдан ўрин олиб юрганини билишга қизиқамиз! Чунки, шуларни билмасдан, чуқур англамасдан уларга қарши курашда ғолиб чиқишимиз амримаҳол.

«Сангзор»даги ўрмон қоровули Худойкул хусусида ҳам шунга ўхшаш мулоҳазаларни айтиш мумкин. Тўғри, у Суюнбойга ўхшаш қабиҳликнинг энг юксак чўққисига кўтарилиб, қотил бўлиш даражасига етмаган. Шунинг учун Суюнбой сингари ҳалок бўлмайди. Аммо кўп жиҳатлари билан ҳар иккала тип бир-бирига жуда яқин, буни қаҳрамоннинг куйидаги сўзларидан уқиб олиш мумкин: «Ёмон-миз! Шунинг учун юрaverамиз! Отсангиз ўқ тегмайди! Бўлганимиз шу!» Ёзувчи шунинг англатадики, Худойкул ўрмон қоровули — тоғбеги бўлганидан кейин ўз мансабини суистеъмол қилади, фақат ўз манфаатини кўзлайди, тоғ аҳлини таҳқирлайди, эзади ва барча қилғилиklarини қонун билан оқламақчи бўлади. Қиссадаги Бўривой ҳам ўз салбий хусусиятлари билан Худойкулдан қолишмайди.

Нурали Қобул «марҳумлардан порасўраш»дан ҳам тоймайдиган Бўривой ва Худойкулларнинг Суюнбой сингари қабиҳ, чиркин эканлигини дадил айтиб, уларнинг ҳаммаси социалистик жамиятни, муҳитни булғаетгани, маънавий қашшоқлик уруғини сепаётгани тўғрисида нафратланиб мулоҳаза юритади. Бироқ бу мулоҳазалар ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб турадиган ёрқин, ҳаққоний, таъсирчан образларга сингдириб юборилмайди. Суюнбой ҳам, Худойкул ҳам. Бўривой ҳам кўпроқ ёзувчининг қабиҳлик, манфурлик ҳақидаги фикрларини баён этувчи воситалар сифатида қаламга олинган, холос. Оқибатда улар ўз характерни, ўз дунёқарашини, ўз эътиқодига эга бўлган жонли одамлардай, тирик шахслардай ҳаракат қилмайди. Шундай таассурот туғиладики, Суюнбой, Худойкул ва Бўривой хоҳлаган пайтда асар воқеаларига

кириб келадилар, истаган вақтда ғойиб бўладилар, ўз характерларининг мантиғига, ҳаёт мантиғига мувофиқ эмас, аксари ҳолда муаллиф «буйруғи» билан ҳаракат қиладилар. Суюнбойнинг ўлдирилиши воқеаси ҳам ўқувчини унчалик ишонтирмайди, тасодий рўй бергандай туюлади.

Бундай ишонтириш кучи ижобий қаҳрамонлар тасвирида ҳам етарли эмас. «Сангзор»да Бозорбой, «Янги қор тушган кун»да Донабой ҳамда уларнинг эналари қалби пок, мусаффо, олижаноб инсонлар сифатида таърифланадилар ва бу таърифлар бирқанча ўринларда ҳаётини чиққанлигини алоҳида таъкидлаш керак. Сезилиб турадики, ҳар иккала қиссада ҳам Нурали Қобул кўпроқ ўзи болалик чоғларида эшитган, идрок этган ҳамда бевосита гувоҳ бўлган воқеаларни тасвирлайди. Шунинг учун қайси қаҳрамон мадҳ этилиб ардоқланмасин, ҳамма вақт ёзувчи қалбидан отилиб чиққан кучли эхтирос ўқувчиларга «юқадди» ва бу ҳис-ҳаяжон бирқанча ҳолларда ҳаёт воқеаларининг чуқур ёритилмагани, тадиққ этилмаганини «ювиб» кетгандай бўлади. Агар ёзувчининг қалб ҳарорати, юрак ўти ўз характерлари, қарашлари, эътиқодлари билан ажралиб турадиган образларга сингдириб юборилганида ҳозирги маънавий-ижтимоий тараққиётга таъсир ўтказиб, ҳаётимизда катта воқеа бўладиган бадий кашфиётлар яратилармики, деб ўйлайман. Чунки, Нурали Қобул ўткир ижтимоий муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, уларни чуқур идрок этишга, беқиёс умумлашмаларни, оригинал, янги типларни яратишга киришган ёзувчи сифатида танилапти. Унинг нималарга қодир эканлиги «Тубсиз осмон» қиссасида кўринди. Бу асар рус тилига таржима қилиниб, «Юность» журналида босилган бежиз эмас. Қиссада ёш қаҳрамоннинг табиатни болаларча нозик идрок этиши, айниқса, жониворларга меҳр-муҳаббати ҳаяжонлантирувчи манзараларда чизилган. Энг муҳими, ғоявий-бадий яхлитлик мавжуд, композицион парокандаликка йўл қўйилмаган. «Сангзор» билан «Янги қор тушган кун»да эса воқеалар ёш қаҳрамонлар ва уларнинг бувилари ҳаётига боғланади-ю, бироқ яхлит бадий концепцияни ифодалашга қаратилмайди. Натижада турмушдан олинган реал ҳодисаларнинг ҳам, қаҳрамонларнинг ҳам ўзига хос хусусиятлари, индивидуал белгилари ҳамма вақт ҳам кўзга яққол ташланиб турмайди. Ҳар иккала қиссада баъзан бир мазмундаги фактлар деярли ўзгаришларсиз баён этилади. Жумладан, «Сангзор»даги Бозорбойнинг ота-онаси тоғдаги қишлоғини тарк этиб, чўлга пахта етиштиргани йўл олади, сўнгра ёш қаҳрамон билан энаси уларнинг кетидан боришади, чўлда кампир вафот этади, ўша ерга дафн этилади. Худди шу воқеа жиддий «таҳрирсиз» «Янги қор тушган кун»нинг иккинчи бобида баён этилиб, яна такрорланади. Фақат бир ўзгариш киритилган: Донабой билан энаси чўлга кўчиб кетмайди, қишлоқда қолишади. Ҳар иккала қиссадаги ёш қаҳрамон баъзан болалардек, баъзан катталардек юриш-туриши, ўйлаши номувофиқлики, мантиқсизлики келтириб чиқаради. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун куйидаги кўчирмани кўздан кечирайлик: «Маржонбулоқсой эса тегирмон тўзонини ютиб, қишлоғимизга ошиқади. У қишлоқдан ҳар ёнга обиҳаёт тартиб, тантанавор ўтади-ю, Мушукжарга етганда тўлғана-тўлғана ичини наъматак, жинғил, қичитқон ва ёввойи маймунжон қоплаб ётган жарга тушиб кетади. Лекин у Мушукжар билан бўлган жангда ғолиб келиб, яшил пайкалларга отилиб чиқади. Ўзини ташна далалар кутаётганини билади ва шунинг учун ҳам у жангда ғолиб чиқиши керак! Шунинг учун у тўлиб-тошиб оқади. Яшил далалар эса халоскорининг пойига минг бир хил кўкатдан поёндоз тўшаб қарши олади. Шунда мен беихтиёр Маржонбулоқсойни куёв йигитларга ўшатаман. Яшил далалар эса қўшнимизнинг қизи Ойбуви опадек юзига ҳарир тутган келинчак қиёфасига киради».

Авалло шуки, сойнинг куёвга, далаларнинг эса келинчакка ўхшатилиши, таққосланиши нотабий. Қолаверса, бу ўхшатиш Бозорбойнинг ёши ва характерига мос тушмайди. «Янги қор ёққан кун»даги ўн яшар Донабойнинг Суюнбой ҳақида, унинг ваҳшийлиги тўғрисида файласуфона мулоҳаза юритиши, бу манфур шахс ўлдирилганидан кейин нариги дунёда Мункар ва Накир билан учрашуви, сўроқ қилиниши, пировардида дўзахга жўнатилишига оид

мулоҳазаларида сунъийлик сезилади. Шунга ўхшаш нуқсон «Тубсиз осмон»да ҳам мавжуд эди. Ундаги порохўр, олғир деган сўзларни тушунмайман, деб юрган етти яшар қаҳрамон куйидагича фикрлайди: «Дадамни ўй босиб жимиб қолдилар. Шунда дадамга бирам раҳмим келдики, қани энди қўлимдан келса-ю, ёрдам берсам. Дадам жиноят билан ҳақиқатнинг чўзиладиган-у, лекин узилмайдиган чизиғи устида турар, икки оташ ўртасида ёнарди... Эй, тубсиз осмон! Нега дадамга директорнинг раҳми келмайди! Нега у дадамни жиноят қилишга мажбур этапти!»

Ҳали ёзиш-чизишни билмайдиган, порохўр, олғир деган сўзларни тушунмайдиган боланинг шундай мулоҳаза юритиши, «жиноят билан ҳақиқатнинг чўзиладиган-у, лекин узилмайдиган чизиғи», «тубсиз осмон», «икки оташ» ҳақида бош қотириши эриш туюлади. Бу ҳолат «Янги қор тушган кун» ва «Сангзор»да ҳам такрорланади.

Назаримда, Нурали Қобул жуда кўп қизиқарли, мураккаб воқеаларни кўрган, бошидан кечирган, ғоятда ўткир ижтимоий муаммоларга дуч келган, турмушнинг нозик нуқталарини тезда илғаб олади, теварак-атрофда рўй бераётган ҳодисаларни доимо қалбдан ҳис қилади, идрок этади ва бу таассуротларини дарров қоғозга тушириб, ўқувчига тақдим этишга шошилади. Оқибатда фактлар, воқеаларнинг ҳаётийлиги, ҳаққонийлиги устида кўпроқ бош қотириб, фикр ва тўғулларини оригинал, таъсирчан образлар орқали ёритишга етарли даражада аҳамият бермаётганга ўхшайди.

Нурали Қобул қиссанинг жанр хусусиятлари, қонуниятларига «Тубсиз осмон»да умуман риоя қилади. Бироқ «Сангзор» билан «Янги қор тушган кун» қисса деб эмас, балки катта ҳажмдаги ҳикоялар деб аталса, тўғрироқ бўларди. Ҳарҳолда, «Сангзор» билан «Янги қор тушган кун»даги ҳаётий материал ҳам, қаҳрамонлар ҳам қисса талабларига мувофиқ ёритилмаган. Мавжуд фазилатларига қарамадсан «Сангзор» ва «Янги қор тушган кун»ни тўлақонли реалистик асар даражасига кўтарилган, деб бўлмайди. Негаки, уларда Нурали Қобул фақат ўзига хос услуб би-

лан, таъсирчан оригинал, жозибали тасвирлар билан чинакам кашфиёт даражасидаги образлар яратолмаган. Буни қандай изоҳлаш керак! Ахир, Нурали Қобул замондошларимизнинг онгу тафаккурини бойитишга қаратилган ғоятда ўткир ижтимоий муаммоларни кўтариб чиқади, жамиятимиз вужудида қора доғ бўлган ҳар хил маразларни астойдил қоралайди-ку! Ҳа, маразларни қоралайди, иллатларга қарши курашга отланганларни қўллаб-қувватлайди, олқишлайди, лекин фикрлар, воқеа-ҳодисаларни шунчаки баён этиш билан чекланиб, уларнинг моҳиятини санъаткорона ёритмайди.

Сезилиб турадики, ҳар иккала қиссадаги ҳаётий материални ёзувчи яхши билади, аммо билганларини юксак маҳорат билан ҳаққоний образларга сингдириб юбора олмайди. Бунинг ўрнига қаҳрамонлар тилидан улар «ўрган-кечирган воқеалар ҳикоя қилинади, инсон характери, унинг ички дунёсидаги ўсиш-ўзгаришлар, кечинмалар, хилма-хил, мураккаб тўлғонишлар эса очилмай қолади. Масалан, бир ўринда қаҳрамон «ўшанда миямга келган фикрлар... ўшандаги кечмишларимни танҳо ўзим биламан», дейди. Аммо биз у қандай фикрлар ва кечмишлар ҳақида сўзлаётганини билмаймиз. Қаҳрамон ўз руҳияти, ички оламида нималар бўлаётганини айтмаслиги мумкин, бироқ ёзувчи қандайдир йўллар билан бунинг ўқувчиларга етказиб, ўша қаҳрамон характерининг муайян қиррасини ёритиши зарур. «Сангзор»да ҳам, «Янги қор тушган кун»да ҳам масаланинг шу жиҳатига етарли даражада аҳамият берилмайди.

«Сангзор» ва «Янги қор тушган кун» қиссаларининг баъзи ўринларида жуда муҳим, долзарб ижтимоий муаммолар ёритилганини инкор қилмаган ҳолда бу асарлардаги нуқсонлар ҳақида батафсил мулоҳаза юритишга интилдим. Бу мулоҳазалар мазкур икки қисса муаллифигагина эмас, заҳматкаш халқимизнинг орзу-умидлари, изланиш-интилишлари, дарду ташвишларини юракдан чуқур ҳис қилиб, қалам тебратаётган, аммо ҳали ўз услуби, ўз эстетик дунёсини, оригинал, етук образларни кашф этолмаётган ёш адибларимизга ҳам тегишлидир.

Умарали НОРМАТОВ

ИНСОНИЙЛИК ҚИССАСИ

Норбой Худойбергенов бир жиҳатдан қисман ҳақ — дарҳақиқат, «Сангзор» ва «Янги қор тушган кун» қиссаларида сиртдан қараганда кўпгина муштарақ ўринлар, ҳаттоки бир-бирининг такрорига ўхшаб кетадиган ҳолат ва персонажлар, усул ва тасвир воситалари учрайди. Ҳар иккала қиссада ҳам эндигина оқ-қорани таниб келаётган бола ҳамда унинг нуроний энаси иштирок этади; катталар ҳаётининг мураккаб, чигал лавҳалари бола нигоҳи орқали гавдалантирилади; иккала қиссада ҳам она табнатнинг гўзал бир гўшаси бағрида туғилиб, шу она тўпроққа — киндик қони тўкилган ерга қаттиқ боғланиб қолган одамлар, уларнинг давр тақозосига кўра чўлга, янги ерларни ўзлаштириш учун отланиши билан боғлиқ муаммолар қаламга олинади. «Сангзор»даги Бозорвойжон билан «Янги қор тушган кун»даги Донавой, биринчи қиссадаги Оймува

кампир билан иккинчи қиссадаги Шоҳзода момо, шунингдек, ҳар иккала асардаги қатор салбий персонажлар табиатан бир-бирларига яқин турадилар.

Биз адабиётда, қолаверса, бир ёзувчи ижодида бир-бирига ўхшаб кетадиган ҳодиса ва персонажлар учраб туриши мумкинлигини яхши биламиз; жаҳон адабиётида шундай адиблар борки, улар бутун ижоди давомида бир хил ҳодиса, бир тоифа одамлар ҳаёти тасвири ва таҳлили билан машғул бўлганлар. Бундай ҳолларда масаланинг моҳиятига эътибор бериш лозим. Ташқи аломатларга, иккинчи даражали такрорий ўринларга қараб, шошма-шошарлик билан ҳукм чиқариш чалқашликларга олиб келиши мумкин. Ёзувчи аввал қаламга олган айрим воқеаларга қайта мурожаат этганида ўша таниш ҳодиса ва одамлар ҳаётининг янги жиҳатларини кашф эта олганми, уларда

адибнинг ўзига хос чуқур ҳис этилган концепцияси мавжудми — асар устидан аввало ана шуларга қараб ҳукм чиқариш керак.

Нурали Қобулнинг кейинги икки қиссасида ҳақиқатан ҳам эътироз туғдирадиган, ўқувчига бир оз малол келадиган, ёш ёзувчи бемалол бартараф этиши мумкин бўлган такрорий ўринлар мавжуд эканлигини рад этмаган ҳолда, қатъий қилиб шуни айтиш мумкинки, бу икки қисса асло бир-бирининг такрори эмас.

Даставвал бир масалани аниқлаб олайлик. Н. Худойберганов «Сангзор», «Янги қор тушган кун», шунингдек, «Тубсиз осмон» қиссаларини яхлит ҳолда инсон ва табиат масалаларига бағишланган асарлар деб атайди, учала қиссани ҳам шу масаланинг ёритилиши нуқтаи назаридан таҳлил этади. Тўғри, учала қиссада ҳам инсон ва табиат муаммоси кўтарилган; бироқ бу муаммоларнинг ўрни, мавқеи ва талқини уч асарда бир хилда эмас, қолаверса, асарларнинг ғоявий-бадий мундарижаси инсон ва табиат муаммоси билангина чекланган эмас, уларнинг доираси, танқидчи талқин этганидан кўра, хийла кенг. Ҳар бир қисса ўзининг етакчи ғоявий йўналишига, бетакрор концепциясига эга.

Н. Худойберганов «Сангзор» билан «Янги қор тушган кун» қиссаларидаги кампир ва бола, шунингдек, салбий қаҳрамонларга асарлардаги мавқеи, фаолиятдан қатъий назар бир хилдаги ўлчов билан ёндошади. Ҳолбуки, асарлардаги асл манзара танқидчи талқинидагидан кўра ўзгаради. «Сангзор»да баъзи жиҳатлари билан «Янги қор тушган кун» қиссасидаги Суёнбойни эслатадиган Худойқул ва Бўривой образлари бор; бироқ асарда улар шунчалик эпизодик персонажлардир. «Сангзор» асосида Оймўма кампир тақдири ётади, Худойқул ва Бўривойлар кампир характери очишда ёрдам беради, холос. «Янги қор тушган кун»да эса салбий шахс Суёнбой асарнинг етакчи қаҳрамони даражасига кўтарилади; Шоҳзода момо эса Суёнбой қиёфасини ойдинлаштиришда восита бўлиб хизмат қилади. Ҳар иккала қиссадаги бола образининг ғоявий-бадий функцияси ҳам ўзгача; биринчи қиссада бола қалби кампир ва унинг тақдири билан боғлиқ ҳолда очилади, иккинчи қиссада эса боланинг диққат-эътибори кўпроқ даҳшатли бир кимса — Суёнбой саргузашти ва қисматига қаратилган; ҳодисаларни бола нигоҳи билан кўриш ҳамда баҳолаш ҳар иккала қисса тасвирига хос ҳиссий-ритмик оҳангни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади — бола кайфиятига мос равишда биринчи қиссада қандайдир илиқ меҳр, армон, иккинчи қиссада эса кўрқув, даҳшат оҳанги ҳукмронлик қилади.

Давр тақозосига кўра ўз туғилган жойини ташлаб янги ерларни ўзлаштириш, обод қилиш учун отланган кишиларнинг тақдири ҳақида ҳикоя қилувчи, уларнинг руҳиятини таҳлил этувчи асарлар ўзбек адабиётида ҳам, кўп миллатли совет адабиётида ҳам бор; бу мураккаб мавзу машҳур «Шоҳи сўзана»дан то «Бинафша атри»га қадар ўнлаб драма, қисса ва романларда қаламга олинган. «Сангзор» қиссаси шу хилдаги асарлар маржон шодасида яна бир дона. Нурали Қобул бевосита қисса қаҳрамонлари — чўлга кўчиш савдоси бошига тушган тоғ қишлоғи кишилари орасида туғилиб вояга етган, бинобарин, уларнинг кайфияти, руҳиятини яқиндан билади, юракдан ҳис этади. Бу ҳол асарда яққол сезилиб турибди.

Ҳар қандай улкан ишнинг ташаббускорлари, фидойилари бўлади. Ёзувчи қиссада Оймўма кампир ўғли тимсолида шундай фидойилар сиймосини яратган. Табиийки, бундай улкан иш осонликча кўчмайди, асрлар давомида ота-боболари истиқомат қилиб келган жойини тарк этиш одамларда мураккаб руҳий драмаларни, хилма-хил зиддиятларни келтириб чиқариши турган гап. Қисса муаллифи бу ҳолатни асосан кампир руҳияти ва тақдири орқали кўрсатишга жазм этган. Ташаббускор ўғил билан кекса она қарашларидаги маълум зиддиятлар талай асарларда, жумладан, «Шоҳи сўзана»да ҳам бор. Бироқ Нурали Қобул ўз қиссасида ўзгаларни тақрорламайди, бошқача йўлдан боради. «Сангзор»даги Оймўма кампир дастлаб чўлга кетишга рўйхушлик бермаган набираси билан тоғдаги қулбасида қолган экан, бу қандайдир қолюқлик ёки ўжарлик аломати эмас; биринчидан, ёшини яшаб қўйган кампирнинг табиий ҳолати шуни тақозо этади — бутун умри тоғ

қишлоғида ўтган кекса аёлнинг тамомила ўзгача бир шароитга мослаша олиши қийин муаммо. Энг муҳими, кампир қишлоқ қабристонига ётган умр йўлдоши, ғаламуслар қутқиси туфайли адолатсизлик жабрини тортган, бутун умр маърифат, эрк, озодлик учун курашиб, яхши кунларни кўрмай кетган золи хотираси олдида ўзини ноқулай ҳис этади, ундан узоқ кетишни ўзи учун гуноҳ деб билади. Лекин барибир, қанчалик оғир бўлмасин, ўз замона зайлига қараб иш кўради, тириклар йўлини тутати, наварасини ёнига олиб чўлқувар ўғли ҳузурига келади; одамлар сийраклашиб, файз кўтарила бошлаган гўзал табиат гўшасидан гарчи шароити оғир бўлса-да, меҳнат шижоати жўш урган чўлни афзал кўради, ҳаттоки ўлими олдида «чўлга келиб яхши иш қилдиларинг», дейди, ўзини шу ерга дафн этишларини васият қилади.

Асардаги, кампир руҳиятидаги ўша мураккаб жараёни яна ҳам теранроқ, кенгроқ ва чуқурроқ таҳлил этиш, момонинг қалб драматини ҳозиргидан кўра кескинроқ қилиб ифодалаш мумкин эди. Драматик ҳолатлар тасвири ва таҳлили маромига етмай қолганидан бўлса керак, Оймўма кампирдаги ўзгариш, сўнгги қарорга келиш жараёни ўқувчини унчалик қаноатлантирмайди, қаттиқ ҳаяжонга солмайди, ўйга толдирмайди. Кампирнинг «она юрт тоғлари ва сойлари суви чўлга келаркан-ку» дея ўзига берган таскинни руҳиятидаги ўзгаришлар учун етарли далил бўла олмайди. Қаҳрамон руҳиятидаги улкан бурилиш, ўзгариш учун далил-асос, психологик таҳлил етарли бўлмагани учун ундан чиқадиган эстетик маъно салмоғи енгиллашиб қолган, бадий тасвирчанлик сусайган.

«Янги қор тушган кун» қиссаси бу хил камчиликлардан ҳоли. Бу ерда ҳодисалар бутун шиддатли, ички ва ташқи драматизми билан кўрсатилган, етакчи персонажлар характери, руҳияти, тақдири бир кичик қисса ёки Н. Худойберганов айтганидай, йирик ҳикоя имконияти доирасида ёрқин ва лўнда намоён бўлган.

«Янги қор тушган кун» қиссасини ўқиб туриб беихтиёр ўйлаб қолсан киши. Ҳали халқ турмушининг, психологиясининг, миллий таомил ва ақидаларининг ёзувчиларимиз эътиборидан четда қолиб келаётган лавҳалари нақадар беҳисоб! Шахсан мен бу қиссани ўқиганимда Улуғ Ватан уруши йилларида қишлоғимизда содир бўлган, айни «Янги қор тушган кун»дагига ўхшаб кетадиган кўпгина воқеаларни эсладим; ўша кезлари мен ҳам кўп ёрқин ҳодисалар билан баробар қиссадаги Суёнбойга ўхшаш ёвуз кимсаларга дуч келганман, уларнинг аянчи тақдирига, даҳшатли саргузаштларига оид нақллари давраларда кўрқув, ваҳима ичида неча бор эшитганман Қабристон, нариги дунё, гўр азоби, Мункар ва Накир ҳақидаги ривоят ҳамда афсоналарни тинглаб, бувимнинг пинжига кириб тонгача кўрқувдан мижжа қотмай чиққанман... Болалик йилларининг шу ғаройиб хотиралари — халқ турмушининг бетакрор лавҳаларини илк бор «Янги қор тушган кун»да кўриб, ростки, қувониб кетдим. Ахир болалик хотиралари, халқ турмуши нуқул ёрқин лавҳалардан, қувноқ саргузаштлардан иборат эмас-ку ахир! Халқ ҳаёти худди шу хил ғаройиб жиҳатлари, мураккабликлари билан ҳам гўзал! Шуниси қизиқки, «Янги қор тушган кун»ни ўқиганда даҳшатга гушасиз, ваҳималар ичида қоласиз. Лекин шунга қарамай, барибир, кўнглингизда ҳаётга меҳр-муҳаббат ҳисси жўш уради.

Қиссанинг асосий ғоявий-бадий мундарижасига келганда шуни айтиш керакки, бу ерда ҳам муаллиф фақат «инсон ва табиат муаммоси» доираси билан чекланиб қолган эмас. Қиссадаги бош гап алоҳида шахснинг одамлар, жамоат билан муносабати масаласидир. Ёзувчининг бутун диққат-эътибори эл-юртдан, одамлардан ажралиб, таҳлили кўйига тушиб қолган бир кимсанинг фожиасини кўрсатишга қаратилган.

Кейинги йилларда адабиётда маданият марказларидан йироқ кимсасиз табиат гўшаларида истиқомат қилувчи одамларни бир оз идеаллаштириб тасвирлаш, инсонга хос табиий хислатларни, соф самимиятни ўшандай кишилардан қидириш майли кучайиб борапти. Менимча, соф инсонийлигини, самимиятини фақат табиатга яқин турувчи кишилардангина излаш бирёқламаликдир. Нурали Қобул Суёнбой образи орқали гўё ана шундай қарашлар билан баҳсга киришгандай бўлади.

Суюнбой гўзал табиат қучоғида туғилиб воёга етган, умр бўйи кимсасиз табиат гўшасида яшаб келади; шунга қарамай унда самимият ва инсонийликдан асар ҳам йўқ. Суюнбой ҳаётда бошдаёқ адашган, хато йўлга кириб қолган, шу йўлда бир умр адашиб ўтган одам. Унинг энг катта айби, нуқсони шуки, у одам зотини ёқтирмайди, суҳбатларни хушламайди, одамлардан қочади, улардан нуқул қабоҳат, қусур қидиради, ҳеч кимга ишонмайди. Суюнбой кўпларга зуғум ўтказган. Ота-онаси ундан норози кетганлар, хотинини деярли ҳар кун калтаклайди, беш фарзанди ҳам ундан зир титрайди.

У фақат ўзини ўйлайди, йўлига тўсиқ бўлган, тинчлигини бузган ҳар қандай кимсани ўша заҳотиёқ бартараф этиш пайида бўлади; у бир неча одамнинг ҳаётига зомин бўлган; бу ёвуз кимса чўпон ака-укани арзимаган гап учун калтаклаб ўлдириб юборган. Ҳамқишлоқлари унинг ёвузликларини сезадилар, лекин у билан олишиб, бошга ғавго орттиришдан чўчидилар, индамай юравердилар. Буни кўрган Суюнбой баттар авжига чиқади.

Суюнбой она табиатнинг, тоғлардаги жамики жондорларнинг ҳам ашаддий рақиби. Бу одам кўпгина асарларда учрайдиган браконьерлар образидан шуниси билан фарқ қиладики, биринчи гада у инсон зотининг душмани, инсонга меҳр туйғусидан маҳрум бир махлук; табиийки, бундай кимса она табиатга, жондорларга ҳам ёмон кўз билан қарайди. Унинг учун инсон зоти, табиат ва наботот олами бир қақа.

Суюнбойнинг турқи, афти ангори, гап-сўзлари ҳам ўлгудай совуқ; у билан бирга қандайдир ваҳима, қўрқинч шарпаси кезиб юради. Биз қиссада Суюнбойни умрининг сўнгги кунларида учратамиз, бу одам таҳликага, ўлим вазвасасига тушиб қолган. У ўзи қилган гуноҳларига иқрор, ҳар қандай қилғиликнинг ҳам интиҳоси борлигини, энди ҳисоб-китоб пайти яқинлашиб қолганини ҳис этиб туради. Бу ёвуз кимса ҳам инсон зотидан ахир. Қалбининг қаеридадир виждон туйғуси зарралари сақланиб қолган. Гоҳо шу туйғу жонланиб, қилган гуноҳлари учун афсуснадомат чекади, бутун қилмишларини кампир олдида ошқора тўкиб солади. Кампир: «Тўдадан ажраганини бўри ер, дейдилар. Ердан ажрасанг ҳам, элдан ажрама. Одамнинг дардини одам олганидек, инсоннинг тобутини инсон кўтаради», — деганида ҳушёр тортиб хаёлга толиб қолади, бу гаплар асосли эканига шак келтиролмайди. У гоҳо табиатдаги қусурлар боиси ҳусусида ўзича мулоҳаза юритади; қусурлар боисини билимсизликда, мактаб кўрма-

ганлигида деб билади. Суюнбой билан кампир орасида шундай гап-сўз бўлиб ўтади:

«— Сен ҳам одамга ўхшаб бирорта илиқроқ гап топиб келган кунинг бўладими, Суюнбойжон!..»

— Э, амма, қани энди шундай илиқ гапларни билсам. Одам боласи менга мана шундай дегин дея ўргатмади. Ўзим ҳам доимо одамлардан олис юрдим. Мактабга бориш у ёқда турсин, китоб бетини кўрмай ўтиб кетдик. Биздан нима гап чиқарди, — деди у оғир чўқаркан.

— Эски замонда ҳеч ким ўқимаган. Шунда ҳам ҳаммининг эс-ҳуши жойида бўлган. Ҳеч ким жинни бўлиб кетмаган. Билсанг, ота-онангнинг ўлими, бошинга тушган катта-кичик ташвишлар, одамларнинг борди-келдисининг ўзи мактаб...»

Ҳа, у ана шу ҳаёт мактабидан бебаҳра қолган. Кампирнинг бу сўзларига ҳам у иқрор. Бироқ вақт ўтган, аллақачон ғишт қолипидан кўчган. Унда ўзига яраша ақл-фаросат ҳам бор — қилиб қўйган гуноҳларини ювиш осон эмаслигини, бу қасосли дунёда қилмиш-қидирмишлар, зулм ва зуғумлар ҳеч қачон беиз кетмаслигини яхши билади. «Қандай туғилган бўлсам, шундай ўламан. Мени ҳеч ким ўйламайди, мен ҳам ҳеч кимнинг ташвишини чекмайман. Ота-онам ҳам мендан ризо бўлиб ўлмаган. Болаларим ҳам мени бошига кўтариб, қабримга мрамматорш қўйишмайди», — дейди у алам билан. Унинг биргина истак-армони бор — у ҳам бўлса одамлардай тинчгина ўз ажали билан ўлиш, она тупроқ бағрида ором олиш. Бироқ, дунё ёвуз кимсага адолат юзасидан шафқатсизлик кўрсатади; уни даҳшатли ўлим қарши олади, жасадини қабр ҳам сиғдирмай, итларга ем бўлади...

Шу тариқа бу қисса инсонийлик, инсонпарварлик ҳақидаги ўзига хос бир баҳсдир; инсон зоти инсон билан тирик, барча эзгуликларнинг ибтидоси инсон боласига меҳрда; барча қабиҳликлар эса инсондан, жамоатдан йироқлашиш, инсонга меҳр туйғусидан маҳрумлик туфайли келиб чиқади; инсонга меҳр туйғусидан жудо бўлиш одам боласи учун энг оғир кўргилиқдир, мислсиз мусибатдир. Қисса муаллифи миллий заминда туриб, шу умуминсоний фикр-туйғуларини ниҳоятда таъсирчан, бетакрор тарзда ифода этишга муяссар бўлган.

Нуарли Қобулнинг кейинги йиллар ижоди, хусусан, «Янги қор тушган кун» қиссасидаги муваффақиятлар ёш муаллиф ҳозирнинг ўзидаёқ ижодда муҳим кашфиётларни қўлга киритаётганлигидан далолат бериб турибди.

БЎЁҚЛАРДА АКС ЭТГАН НАФОСАТ

Биз ижоди ҳақида ҳикоя қилмоқчи бўлган мусаввира қизлар — Лайло Салимжонова, Гулбахор Ҳошимова ва Маргарита Шуваловаларнинг устозлардан жуда омади келган. Рассомлик билим юрти ва А. Н. Островский номли театр ва рассомлик институти даргоҳидаёқ улар талантли ўзбек мўйқалам усталари — СССР халқ рассоми, СССР Бадий Академиясининг мухбир аъзоси Раҳим Аҳмедов, Ўзбекистон ССР халқ рассоми, СССР Давлат мукофотининг лауреати Чингиз Аҳмаровлар билан ижодий мулоқотда бўлдилар, «кўзлар учун мусиқа» [Леонардо да Винчи] бўлмиш тасвирий санъатнинг улкан алломаларидан йўл-йўриқлар тингладилар. Мусаввира қизлар ижодидаги индивидуал услуб, ўзига хосликнинг шаклланишида юқорида номлари зикр этилган устоз рассомлар ва улар кабинетларнинг ажойиб профессионал мактаби муҳим аҳамият касб этди.

Мусаввира қизларнинг асарлари Бутуниттифоқ ва республика ёш рассомлар кўргазмалари орқали томошабинларга анча таниш. Улар мўйқаламга мансуб портретлар, натюрмортлар, график машқлар, эстамплар, акварелда бажарилган полотноларни кўп сонли тасвирий санъат мухлислари яхши эслаб қолганлар. Қизлар ранг-баранг жанрда ижод қилишлари ва аynи пайтда ҳар бирлари ўзларига хос услуб, ижодий манерага эга бўлишларига қарамай, кўпроқ портрет жанрида асар яратишни хуш кўрадилар. Қувонарли томони шундаки, улар мазкур мураккаб ва машаққатли жанрда муваффақиятли ижод қилишга қодир эканликларини кўрсатмоқдалар. Ҳолбуки, бу жанрда ижод қилиш, яъни муайян шахс портретини яратиш кўп ҳолларда унга йиғма образ сифатида ёндашишни тақозо этади. Биобарин, ҳар қандай конкрет шахс тасвирига мусаввирнинг ўз қарашлари сингдирилмас экан, бундай ҳолда мазкур асарнинг одатдаги фотосуратдан фарқи қолмайди, у киши қиёфасининг жўн нухасига айланади.

Ҳурматли журналхон! Сизни уч мусаввира қиз асарлари билан таништиришдан аввал улар билан устахоналарда, студияларда, нашриёт ва редакцияларда, яъни мусаввираларимизнинг ижодий изланишлари кечадиган даргоҳларда яна бир бор учрашишга қарор қилдик. Ана шу учрашувлар натижасида кейинги ўн йилликда Ўзбекистондаги рангтасвир ва графика санъати тараққиётининг баъзи йўналишлари ҳақида тасаввур бера оладиган уч учрашув, уч ижодий портрет майдонга келди.

Сўхбатдош мусаввираларимизнинг катта санъатга қўйган қадамлари ўзига хос ва аynи пайтда қайси жиҳатлари биландир муштарак.

Ургутлик қизнинг кашта тикаётганини кўрган киши ажабланмайди, албатта. Лекин қиз боланинг ўз замондоши портретини мойбўёқ билан чизганини Ургутда ҳеч ким, ҳатто бу ердаги энг кеска кулол Маҳкам Облақулов ҳам, унинг рафиқаси, ажойиб каштачи Сабоҳат Раҳматуллаева ҳам эслай олмади. Бу ўз-ўзидан тушунарли. Бир вақтлар наинки хотин-қизлар, ҳатто эриаклар ҳам жонли

нарсаларнинг суратини чиза олмас эдилар. Бунга шарият йўл қўймас эди.

Бугунги кунда ургутлик қизлар, қолаверса, ҳар бир ўзбек қизи ўзи суйган касбни танлай олади. Маҳаллий адлия ходимининг қизи Лайло Салимжонова ҳам шундай қилди. Чунки унинг сурат чизишга ёшлиқдан иштиёқи баланд эди. Кейинчалик ота-онаси билан Самарқанд, Бухоро, Вобкент шаҳарларида яшади. Лекин қаерда бўлмасин, сеvimли машғулотини тарк этмади — акварель ва рангли қаламлар билан сурат чизишни давом эттираверди. Ўзининг болалик пайтида чизган суратларини намойиш этар экан, Лайло қайрат-ҳаяжон билан шундай хитоб қилади:

— Ажиб, мафтункор ўлкамиз бор. Унинг афсона-ю эртакларини, қўшиқларини севаман, айниқса, унинг гўзал манзараларини чизишни ёқтираман...

Саккизинчи синфни битиргач, унинг азалий орзуси ушалди: Лайло Тошкентдаги П. П. Беньков номли республика рассомлик билим юртида таҳсил кўра бошлади.

Мен Лайло билан илк бор билим юртининг устахонасида учрашганман. Бу вақтда у ўзининг «Икки баҳо муҳокамаси» деган биринчи картинаси устида ишларди. Дарҳақиқат, мактаб темаси Лайло учун яқиндан таниш эди. У билим юртидаги ўқишининг сўнги йилларида мактабда ҳам ишлади ва мазкур картинанинг сюжетини ҳам шу ердан танлади. Диплом ишини муваффақиятли ёқлагач, ёш мусаввира ғайрат-шижоат билан ўзи севиб қолган мактаб мавзудида бир қатор мураккаб композициялар яратишга киришди.

Инсон, унинг руҳий оламини ифодалашга бўлган зўр иштиёқ Лайло Салимжоновада рассомлик билим юртини эндигина битирган чоғларидаёқ намоён бўла бошлаган эди. Ана шу маънавий иштиёқ ёш рассомнинг портрет жанридаги ишларида ва портрет тарзидаги полотноларида турли кўринишда рўёбга чиқмоқда.

...Синфдаги доска фонида китоб ушлаган ўқитувчи аёлнинг нозиккина жуссаси ифодаланган. Унинг ёнида ўқувчилари — китобларини бағрига босган бола ва чиройли дўппи кийган қизча туришибди. Картинага назар ташлар эканмиз, ўқитувчининг бир оз ғамгин тим қора шахло кўзлари ва қизчанинг ташвишли нигоҳи эътиборимизни тортади.

«Биринчи муаллима» деб номланган ана шу асар содда, лўнда, ориқча чалғитувчи деталарсиз чизилган, аynи пайтда у кишига кенг образли тасаввур бера олади. Ўқитувчи — Жамила кийимининг бичими, соч турмаги, тоқчадаги керосин чироқ ва китоблар остига солинган қоғоз салфеткадаги гулларни кузатар эканмиз, беихтиёр узоқ ўттизинчи йиллар кўз ўнгимизда гавдаланади. Лайло ҳаёти фожиали яқунланган илк муаллималаримиздан бирининг портретини чизар экан, энг аввало, унинг ички оламини, ўша давр руҳини акс эттиришга интилади. Ун олти ёшли Жамила Жумаева Қозон педагогика билим юртини битириб келгач, узоқ қишлоқлардан бирида ўқитувчилик

қилади. У ўн саккиз ёшида зулм ва жаҳолат билан курашда ҳалок бўлади. Жамиланинг жасорати Советлар ҳокимияти учун курашган матонатли курашчининг фидокорлиги эди. Рассом қаҳрамоннинг ҳаёти ва жасорати тарихи билан танишиб чиққан, унинг фожияли ўлимини тасвирлаш йўлидан бормади, балки муаллима ҳаётидаги муҳим бир лаҳзани ифодалаш билан жасур қиз ҳақида томошабинда яхлит тасаввур уйғотишга ҳаракат қилди.

Мазкур картина Владимир Ильич Лениннинг юбилейига бағишланган Бутуниттифоқ кўرғазмасида намойиш этилди ва кўпплаб томошабинларнинг эътиборини қозонди.

Кейинги йиллар кўрғазмаларида мусаввиранинг нозик, таъсирчан жиҳатларга бой, ёрқин бўёқларда ишланган портретларини кўрамиз. Айниқса, унинг меймор Бобоева портрети катта муваффақият қозонди. Креслода, гуллар оғушида ўтирган меймор аёл зоҳиран хотиржан кўринса-да, лекин ундаги ички ҳаракатни, динамикани илғаб олиш қийин эмас. Мазкур портретда образли воситаларнинг кўп турлари: рамзийлик, аллегориядан фойдаланилган. Бобоева портрети пухта моделлаштирилган, композицион жиҳатдан синчковлик билан кўриб чиқилган. Майин кўйиш-тилларанг ва малларанг бўёқларда берилган колорит ўзининг олижаноб руҳи билан ажралиб туради. Меймор Худойназарова портрети бир оз бошқача руҳда яратилган. Унинг юзидаги ёрқин миллий хусусиятлар, аввало, оҳангга бой кўкиштов-зангори колорит орқали очилади. Ифодали образ, натуранинг нозик тасвири, ранглар мажмуаси — буларнинг ҳаммаси жозибали ёшликни ва замондошимизнинг нафосатини алоҳида бўрттириб кўрсатиб турибди.

Лайлонинг композицион портретлари орасида «Ҳамро Раҳимова» деб номланган ажойиб картина ҳам бор. Рассом болалик чоғлариданоқ ўз юртдошларининг амалий санъатини севиб қолган эди. Лекин бу қўли гул усталарининг ижод сирларини кейинроқ, Бухоро яқинидаги қишлоқда яшовчи Ҳамро Раҳимова билан танишганидан сўнг тўла англаб етди. Лайло ҳўнаманд рассомникида бир неча кун яшади, унинг қиёфасини ўрганди, қўли гул аёлининг ижод сирларини очишга ҳаракат қилди. Ниҳоят у кутган вазият юзага келди. Ҳамро буви ҳовлисида ёйиб қўйилган ўзининг «филчалари», «зшакча»лари, «қушчалари ва шунга ўхшаш жониворлар шаклидаги ҳуштакчалари ўртасига ўтириб олиб мўйқалам билан уларга ранг-баранг «кийимлар кийгиза бошлади». Шу пайт қаёқдандир қўшин болалар пайдо бўлишди. Улар Ҳамро буви атрофида худди чумчуқчалардек тизилиб олиб, унинг ўйинчоқлар ясашини мафтун бўлиб кузатишарди. Худди ана шу ҳолат матога кўчирилди. Картина Лайло устахонасидан чиқиб, бўёғи қуримасданоқ, оғизга тушди. Ватанимиз ва чет эл кўрғазмаларида муваффақият қозониб, мусаввирага шуҳрат келтирди.

Бугунги сўхбатимизнинг иккинчи қатнашчиси график-рассом Гулбаҳор Ҳошимова. Унинг катта санъат оламида ўз таржиман ҳоли, ўз йўли бор. Гулбаҳор катта ва аҳил артистлар оиласида туғилиб, вояга етди. Унинг отаси халқ чолғу асбобларининг моҳир устаси. Гулбаҳор оиланинг энг кичиги, у график-рассом, китобларни безайди. Еш рассом қиз А. Н. Островский номидаги Тошкент театр ва рассомлик санъати институтида худди ана шу соҳани ўзининг асосий мутахассислиги деб танлади. Лекин у ўз кучини монументал санъатда ҳам синаб кўряпти. Айни пайтда П. П. Беньков номидаги рассомлик билим юртида педагогик ҳам қилмоқда. Рассомга ўз йўлини топишда жонажон дийёри, унинг тарихи, анъаналари ва табиати ҳам яқиндан ёрдам беради, деб бежиз айтишмайди. Дарҳақиқат, ўзбек дийёри мусаввирага куч-ғайрат, билим ва ижодий илҳом берди.

Гулбаҳор санъат даргоҳига эндигина кириб келяпти. Унинг графикадаги илк қадамлари «Саодат» журнали билан боғлиқ. Бу ерда у журналнинг бош рассоми Л. Салимжонов ва билан ҳамкорликда ва унинг раҳбарлигида ишлади. Ҳ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат, «Еш гвардия» нашриётларида чиқаётган китобларни безашда иштирок этди. Худди ана шу ишларда у ўзининг кичик ҳажмдаги график асарлар яратишга моҳирлигини намойиш қилди. Унинг ишларида аёлларга ҳос лаатофат, нафислик би-

лан гўзаллик ва мутаносиблики ҳис қилиш ажойиб тарзда уйғунлашиб кетган.

Биз Гулбаҳор билан ҳамкорликда сурат чизган ва уни СССР Рассомлар союзига тавсия қилган Чингиз Аҳмаровдан мусаввира ҳақидаги фикрини сўраганимизда, профессор уни нозик дидли, яратган образлари поэтик ва эмоционал кайфият уйғотадиган рассом сифатида таърифлади.

Китоб безакларининг қандай юзага келишини ҳатто рассом лабораториясида ҳам кузатиш мушкул. Чунки бу иш кўпинча бегона кўзлардан йироқда бажарилади. Лекин Гулбаҳор ўз қизиқишлари ва сеvimли машғулотлари ҳақида бажону дил гапириб, завқ-шавқ билан дейди: «Рассом учун ёзувчи билан ҳамкорликда унинг қўлёмасини безашдан, тасвирий санъат воситасида у ёки бу китобнинг мазмунини тўлдирадиган тасвир яратишдан қизиқроқ иш бўлмаса керак».

Дарҳақиқат, ҳар бир рассом ўзининг график асарларида кашфиётчи, ихтирочи сифатида намоён бўлади, ёзувчи фикрини қайта идрок этиб, асар мазмунини теранлаштиришга хизмат қилади.

Гулбаҳорнинг пластик услуби, жўшқинлиги ўзига хос равишда индивидуал ва бетакрор. Лаатофат ва нафосат, томошабинни ўз талантининг кучи ва жозибаси билан мафтун этиш, уни «сехрлаб қўйиш» ёш мусаввиранинг ижодий манерасига хос фазилатлардир.

Маргарита Шувалова биз ҳикоя қилаётган мусаввира қизлар орасида энг ёши. У ҳам П. П. Беньков номидаги рассомлик билим юртини битирган. Мана беш йилдирки, у «Пионер Востока» газетасида рассом бўлиб ишламоқда. Маргарита бўёқлар ҳамда штрихлар билан ишлаш санъатини баб-баравар эгаллаган. У айниқса, автопортретлар чизишни яхши кўради.

Ёшлар кўрғазмаларидан бирида унинг «Тиллақош таққан қиз» номли портрети намойиш қилинди. Бу картина томошабинлар эътиборини жалб этди. Ёрқин шахло кўзларда акс этган самимийлик картинага ўзига хос нафосат бахш этган. Бу асарнинг Маргарита Шувалова автопортрети эканлигини кўпчилик билмаса керак.

Тошкентдаги бир қатор кўрғазмаларда намойиш қилинган портретларида ёш мусаввира ўз эътиборини кўпроқ инсон психологиясига, унинг ички дунёсига қаратади. Бошқача қилиб айтганда, Маргарита Шувалова ғайрат ва сабот билан кўп ва ҳўб чизаяпти, ўз асарларида инсоннинг маънавий олами кашф этишга интиляпти. «Қоқигул тутган қиз», «Баҳодирнинг портрети», «Жанублик киши», «Алишернинг портрети» ва «Дилбар» каби сермазмун асарлар ана шу интилишнинг мевасидир. «Баҳодирнинг портрети», «Жанублик киши» картиналарида айнан бир кишининг қиёфаси акс эттирилган. Лекин Маргарита уларга турлича ёндашган. «Жанублик киши» портрети бўёқлар билан ишланган, картина қаҳрамонининг қарашлари мағрур, ҳатто бир оз кибрли. Хўллас, картинада ҳақиқий тоғлик кишининг қиёфаси акс эттирилган. Мусаввира «Баҳодирнинг портрети» асарида худди шу кишини бошқача тасвирлаган: у портретдан бизга ўйчан боқиб турибди, боши бир оз эгик, нигоҳи худди ўзига қаратилгандек. Картинадан ҳазинлик ва илиқлик уфуриб тургандек. «Алишернинг портрети»да томошабинни сурат қаҳрамонининг жозибаси ўзига мафтун этади, қўлидаги баёз ва нигоҳининг масрурлиги эса бизга буюк шоирнинг ёшлик йилларини эслатади.

Ёш мусаввиранинг яна бир асари билан танишайлик. Бу асар «Дилбар» деб аталади. Суратда бош кийимли ёшгина қиз томошабинга диққат билан боқиб турибди. Унинг қувноқ нигоҳида «Олам қандай гўзал, қандай мафтункор», деган маънони англаймиз. Бу асарда баҳор жозибаси, ёшлик, поклик барқ уриб тургандек туюлади. М. Шувалованинг ҳар бир картинасида қуёшли куннинг ёрқин зибёсини, ёшликнинг сеvimч жилоларини кўрамиз.

Биз сизни уч мусаввиранинг ўзига хос ижро услуби ва ижодий йўли билан таништирдик. Уларнинг ёрқин ижоди Ўзбекистон рассомларининг 70-йиллардаги ва 80-йилларнинг бошларидаги изланишларини ҳам ўзида маълум даражада акс эттиради.

Олег АПУХТИН

МУРАББИЙНИНГ ИККИНЧИ УМРИ

СССР халқ ўқитувчиси, донгдор педагог Мамажон Абдурасулов ва ёзувчи Анвар Муқимов фақат маорифчиларнигина эмас, бутун жамоатчиликни ўйлантириб юрган муаммоларни кўтариб чиқишибди. Дарҳақиқат, ўқитувчи, унинг обрўси, савияси, ёш авлод олдидаги бурчи, жамиятда тутган ўрни, ўқувчиларни маънавий жиҳатдан шакллантириш, уларни ҳар томонлама етук гражданд қилиб тарбиялаш каби масалалар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди.

Мен 31 йилдан бери мактабларда рус тили ва адабиётдан дарс бериб келаман. Шу давр ичида озми-кўпми тажриба тўпладим. Баҳс муносабати билан анчадан бери кўнглимга тугиб қўйган баъзи мулоҳазаларимни айтмоқчиман.

Хўш, ўқитувчи ким! Аввало, у ўз касбининг фидойиси бўлиши керак. Менинг тушунишимча, ўқитувчи шунчаки мутахассис эмас. У — билимдон ва меҳрибон устоз, мураббий, сирдош дўст, куюнчак ва меҳнаткаш инсон. У — новатор, ҳамиша янгилик сари талпинувчи, шогирдларини ҳам ортиндан эргаштира оладиган раҳнамо. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, ўқувчиларни ўзига ром эта олмайдиган, уларда ўз фанига меҳр-муҳаббат ўйғота олмайдиган ўқитувчи — ўқитувчимми! У нари борса, дипломли мутахассис, холос. Ўқитувчи ўз устида бир умр ишлаши керак. Дарсликларда битилган фикрлар камлик қилади. Вақтли матбуот — газета ва журналлар, махсус китоблар орқали ўз фанига оид янгиликлар билан муттасил танишиб бориши, бу янгиликларнинг мағзини қақиши керак. Ҳаётдан орқада қолган муаллимни ҳозирги авлод устоз, деб санамайди. Мен ҳар бир ўқитувчининг ўз шахсий кутубхонаси бўлишини истардим. Балки бу айримларга оғир туюлар, лекин қандай бўлмасин шунга эришмоқ керак. Ҳатто бир йил аввалги савия билан ҳам бугунги ўқувчиларга дарс бериш мушкул. Болалар инсоф қилса, дарсга қулоқ солмайди, бўлмаса, масхаралаб қўлади.

Ўқитувчи ўзи ўқитаётган синфда ҳар бир боланинг қобилиятига қараб иш кўриши керак, деб ўйлайман. Тўғри, беш қўл баравар эмас. Бир бола математикадан, бошқаси адабиётдан, яна бири тарихдан билимдон бўлади. Ҳар бирининг қобилиятига яраша иш тўтиш керак. Баҳсда ўқувчиларнинг қобилияти ҳусусида ўринли гап очилган. Мен ишлаётган мактабда ўқитувчилар ҳар бир бола билан алоҳида шуғулланадилар. Ҳар бир ўқувчининг маънавий дунёси, қизиқадиган фани, келгусидаги режалари ҳисобга олинган. Шунга қараб, иш кўрилади. Масалан, ҳамма бо-

ла адабиётчи, тарихчи, ёки биолог бўлмайди-ку, тўғрими! Юқори синфларда болалар ўз-ўзидан бирор касбга қизиқиб қолади. Бири ўқитувчи, бири инженер, бири агроном, бири врач бўлишни хоҳлайди. Ўзи интилган соҳа бўйича қўлига нима тушса, ўқигиси, ўша соҳадаги кўп нарсаларни билгиси келади. Бунақа пайтда ўқитувчилар боланинг ра-йини қайтармагани маъқул. Айниқса синф раҳбарлари раҳнамолик қилиши керак. Болани қизиқтирган фанларга доир китоблар, газета-журналларни топиб бериб, ўқувчиси билан тез-тез суҳбатлар ўтказиб турса, яхши бўлади. Умуман, синф раҳбарига кўп нарса боғлиқ. У билимдон, меҳнаткаш, ташаббускор бўлса, нур устига нур. Лоқайд, чаласавод, ишққмас бўлса — иш чатоқ.

Баҳсда ўқувчиларни «иккисиз», «икки йилликсиз» ўқитиш ҳақида ҳам гап бор. Мен бу масалада ҳам Мамажон аканинг фикрларига қўшиламан. Масалан, бизнинг мактабимизда «иқки»га ўқийдиган, икки йил бир синфда қоладиган бола йўқ, деса бўлади. Чунки биз ўқувчининг ёмон ўқишига баҳона қолдирмаймиз. Мен паст ўқийдиган болалар билан алоҳида машғулот ўтказаман. Лекин бу пайтда аъло ўқийдиган болалар бекор қолмаслиги учун, уларга янада мураккаброқ топшириқ бераман. Бола бекор қолдими — тазом, у ўқишдан совийди, бемаза, зарарли ишлар билан машғул бўлади. Шунинг учун уларни доимо бирор фойдали юмуш билан банд қилиб қўйиш керак.

Баъзи бир муаллимлар бўлади, программадаги материалларни ўтади-ю, китоб-дафтарини қўлтиқлаб, уйига равона бўлади. Бу нотўғри. Ўқитувчи ўзи таълим бераётган болаларнинг шахси билан муттасил қизиқиб бориши керак. Ушандагина у кўзлаган мақсадига етади. Масалан, мен ўзим дарс бераётган синфлардаги ҳар бир болани кузатиб бораман: ўртоғи ким, ким билан дарс тайёрлайди, ким билан ўйнайди, ота- онаси қаерда ишлайди, моддий ва маънавий томони қанақа уларнинг... Ҳамма — ҳаммасини ўрганаман. Шунга қараб, иш кўраман. Совуққонлик, лоқайдлик ҳар қандай ишни барбод этади. Айниқса, педагогика соҳасида совуққонлик билан мутлақо келишиш мумкин эмас. Моддий зарарни нима биландир ўлчаш мумкин, маънавий зарар-чи, қандай ўлчанади? Мен баъзи бир ҳамкасбларимнинг ҳатти-ҳаракатига тушунолмаيمان: кўнғироқни дангаса боладай орзиқиб кутадилар, дарс тугар-туғамас мактабдан ғойиб бўлиш пайида турадилар. Гоҳо дарсга келмайдилар [узрсиз]. Уларнинг дарсларини кимлардир ўтади. Натижада болаларда лоқайдлик, ўқитувчини менсимаслик, дарсларга бепарволик

бошланади. Узлуксиз «ўз юмуши» билан шуғулланиб юрадиган бунақа ўқитувчилар ўқувчисининг кўзига қандай қарайди, ҳайронман! Бола улардан нимани ўрганадими, қай фазилатига тақлид қилади? Менимча, аттестация пайтида бунақаларнинг баҳридан ўтиш керак. Бу типдаги кишилар ёлғиз ўзининг эмас, умуман бошқа ҳалол педагогларнинг ҳам обрўсини тўқади.

Баҳсда эркак ўқитувчиларнинг камайиб кетаётгани ҳақида ҳам ўринли сўз очилган. Бир мисол. Мен ишлаётган мактабда 70 га яқин педагог бор. Шундан атиги 10 га яқини эркак ўқитувчи. Менимча бу нормал ҳол эмас. Агарда врачлик аёлларга қанчалик ярашса, педагоглик ҳам эркакларга шунчалик ярашади, деб ўйлайман. Мактабда эркак кишининг ўз ўрни бўлиши керак. Аёл оқила, билимдон, қаттиққўл бўлиши мумкин, лекин барибир, у аввало — она. У табиатан юмшоқ кўнгил, кечиримли, беозор ва мунис-меҳрибон. Айниқса, ўғил болаларнинг асосан эркакларга тақлид қилишини ҳисобга олсак масала ойдинлашади. Лекин қўлларида педагоглик дипломи билан нон сотаётган, чайқовчилик қилаётган, хўжалик ишларида ишлаётган, мўмай даромад пайида юрган эркаклар йўқ эмас. Уларнинг ичида ўз фанини тузуккина биладиганлари ҳам бор, ўқитувчиликка тасодифан кириб қолганлар ҳам бор. Лекин, барибир ўша собиқ муаллимлар ҳақида ўйлаб кетаман. Улар нимага мактабни ташлаб кетишди экан! Эҳтимол, маориф соҳасидаги баъзи ташкилий ишлар сабаб бўлгандир! Балки моддий ва маънавий рағбатлантириш етарли эмасдир! Эки гап ўқитувчиликка, ёш авлодни тарбиялашга кўнгил қўймаганликдами! Эҳтимол, улар ҳозирги замонда таълим-тарбия ишларининг мураккаблиги, қийинчиликларидан қўрқишгандир. Нима бўлгандаям, маориф ишига эътиқодли, билимдон ва чарчамас эркак ўқитувчиларни мактабларга қайтариш керак.

Мен боланинг оиладаги тарбияси хусусида ҳам тўхталмоқчиман. Мактаб — ўқувчининг иккинчи уйи. Демак, таълим-тарбия уйда ҳам давом этиши керак. Бироқ кўпчилик ота-оналар ўз фарзандларининг тарбиясига бефарқ қарайдилар. Ҳа, мактаб бор, ўзи ўқитиб беради, деб қўл силтайди. Ҳатто «маош олгандан кейин ўқишига ҳам қараб қўй-да», дейдиган ота-оналар ҳам йўқ эмас. Баъзи оилаларнинг ўғил ва қизлари мактабга ҳаддан ташқари яسانيб, ўзларини кўз-кўз қилиб келишади. Қимматбаҳо соатлар, турли хил тақинчоқлар, тилла безаклар ўқувчига мутлақо ярашмайди. Энг хунук ери шундаки, бундай безаниб-ясанишлар одми, ақлли ўқувчиларнинг маънавий оламини ҳам бузади, унда ҳаёт, турли касбдаги, мартабадаги кишиларнинг манший-маънавий аҳволи ҳақида нотўғри тушунча уйғотади. Ахир боланинг келажакда ким, қандай инсон бўлиб чиқишига мактаб ҳам, ота-она ҳам бирдай жавобгар-ку! Бироқ йиллаб мактабга қадам босмайдиган, ўз фарзандининг ўқиши, феъли-атвори билан қизикмайдиган «доим банд» кимсалар озми! Гоҳо бола-

ларининг нечанчи синфда ўқишини билмайдиганлар ҳам топилади. Баҳсда болаларни қишлоқ хўжалик юмушларига жалб этиш хусусида ҳам мунозарали ўринлар бор.

Мен, Фарғона водийсининг бир қанча районларида, Мирзачўлдаги мактабларда дарс берганман. Болаларнинг уйларида ҳам, далада ҳам қандай ишлаганларини кўрганман. Шунинг учун ўқувчи болаларни меъёри билан қишлоқ хўжалик ишларига жалб этиб туриш керак, деб ҳисоблайман. Айниқса, шаҳарлик ўқувчиларни вақти-вақти билан дала ишларига тортилса, фойдадан ҳоли бўлмайди. Аввало улар она табиат билан яқинроқ танишадилар, жисмоний жиҳатдан чиниқадилар, қолаверса, пахта, ғалла, пилла, мева-чева етиштиришнинг нечоғлик қийинлигини ўз кўзлари билан кўрадилар, меҳнаткаш инсоннинг қадрига етадиган бўладилар. Сир эмас, ҳозир кўпчилик ёшлар, хусусан ўсмирлар дастурхонимиздаги ноз-неъматларнинг қандай бунёдга келишини тасаввур ҳам қилолмайдилар.

Ёшларнинг маънавий оламини шакллантиришда матбуот, бадий адабиёт, радио, телевидениенинг роли қатта. Лекин телевизорда берилётган айрим фильмларга қараб ҳайрон қоласиз. Фильм қаҳрамонлари иродасиз, қийинчиликлар олдида дарров довадираб қолади. Ҳадеб чекаверради, бошига бир мушкуллик тушса, дарҳол ичкиликка ёпишади. Бунақа «ижобий» қаҳрамонлардан ёшлар нима ўрганиши мумкин!

Мен телевидение орқали ўқувчиларнинг эстетик дидини камол топтиришга хизмат қиладиган ҳамда одоб-ахлоқ мавзуларида қизиқарли эшиттиришлар тез-тез берилишини таклиф этаман.

Шаҳарларда одатда болаларнинг бўш вақти кўп бўлади. Улар гоҳо ўқишдан кейин қаровсиз қоладилар. Мана шу вақтни зое кетказмаслик учун уй-жой бошқармалари тадбирий чоралар белгилашни ўйлаб кўришлари керак. Улар кварталларда жамоатчилик кутубхоналари, қўшимча спорт майдонлари, турли тўғарақлар ташкил қилиб, болаларни ана шуларга жалб этишлари керак. Бу кутубхоналарга ҳурматли пенсионер ота-оналаримиз жон-жон деб бошчилик қилишларига ишонаман. Ахир фарзандларимизнинг тарбияси барчамизга бирдай азиз-ку!

Кези келганда шуни ҳам айтишни истардимки, гоҳо ўқитувчиларга жамоатчилик ишлари ҳаддан ташқари кўп юклатилмоқда. Айниқса, қишлоқ жойларида бу яққол кўзга ташланади. Натижада ўқитувчиларнинг ўз устида ишлашига жуда оз вақт қоляпти. Ҳамма нарсанинг меъёрида бўлгани яхши, албатта.

Устознинг иккинчи умри шогирдининг ҳаётида давом этади. Бу умр қанчалик мазмунли, бой ва ёрқин бўлса, шогирдининг маънавий дунёси ҳам шу қадар кенг бўлади. Мана шу оддий ҳақиқат жамиятимиздаги оғир ва масъулиятли вазифани адо этаётган ҳар бир педагогнинг қалб даъватига айланиб қолишни истардим.

Мавжуда САМАТОВА,
Тошкент шаҳар, Октябрь районидаги
115-мактаб ўқитувчиси, Меҳнат ҚССР
Байроқ ордени кавалери, ҚССР
Олий Совети депутати.

ҚАРС ИККИ ҚЎЛДАН

Ўқитувчи, Мураббий, Устоз... Ҳар сафар бу сўзларни ўқинимда чуқур ўйга толаман. Ахир қўли титраб турган мурғак болага ҳарф танитиш, унга олам сирларини ўргатиш, уни ҳаётнинг мустақил йўлига тайёрлаш... Бунинг учун қанча сабр-тоқат керак, илм керак, фидойилик керак! Энг муҳими, ўқитувчи ўз касбини ардоқлаши, бегона болаларни ўз фарзандидек сева билиши лозим. Шу маънода мен ўқитувчиларни маданиятимизнинг ҳақиқий қаҳрамонлари, дегим келади.

Баҳсда халқ маорифи соҳасидаги анчагина актуал, ўткир муаммолар кўтарилибди. Бироқ боланинг оиладаги тарбияси ҳақида камроқ гапирилибди. Шунинг учун мен серфарзанд ота ва меҳнат ветерани сифатида айрим мулоҳазаларимни айтиб ўтмоқчиман.

Халқимизда ажойиб нақллар бор: «Олманинг тагига олма тушади, ўрикнинг тагига ўрик тушади; қуш уясида кўрганни қилади». Дарҳақиқат, ҳалол, меҳнаткаш, тинч-тотув оилада болалар ҳам пок, қийинчиликлардан қўрқ-

майдиган, меҳрибон бўлади. Уйда ҳар кун ижанжал бўлса, болалар шунга қараб андоза олади. Она ёлгон гапирса, бола кўзингизга тик боқиб лоф уради. Ота иккилик-боз бўлса, ўғил стакан тубини ялашни ўрганади. Ота-она ҳуда-беҳуда бир-бирини беҳурмат қилса, болалар улардан беш баттар дилзорор бўлиб чиқадилар. Ёшларимизнинг келажакда яхши инсон, эл-юртнинг бирон қор-қолига ярайдиган билимли мутахассис бўлиб етишвида ёлғиз мактаб эмас, ота-она ҳам бирдай жавобгар. Ҳатто ота-онанинг масъулияти кўпроқ. Агар мактаб таълим-тарбия ўчоғи бўлса, оила, ҳонадон ибрат мактаби бўлмоғи даркор. Бола одоб-икром, ибрат сабоғини аввало оилада олгани маъқул. Мен ўзим уйда шундай йўл тутяпман. Кўпинча оқшомлари болаларни дастурхон атрофига тўплайман. Уларга ёш вақтимда кўрган қийинчиликларимни, фронт хотираларимни, кекса авлод бугунги ёруғ кунлар учун қандай курашганини гапириб бераман. Ҳеч нарсани яширмайман, бежаб-бўямайман. Гапларимни кинофильмлар, бадий ва ҳужжатли китоблардаги мисоллар билан қиёслаб, тушунтираман. Фарзандларимга илм нарсани қайта-қайта уқтираман: ҳаёт ҳамиша ҳам бугунгидай обод, фаровон, еб-ичмоқ, кийинмоқ эмин-эркин бўлган эмас. Сизлар замонамизнинг қадрига етинглар, олтинга тенг ёшликларингизни қадрланглар, илм ё ҳунар эгаллаб қолишга шошилинглар, мана шу ширин турмуш доимо давом этиши учун қўлларингиздан келгунча ҳаракат қилинглар, дейман.

Бизнинг кичикроқ бўлса-да, ўз кутубхонамиз бор. Жавонларда чанг босган китоб турмайди. Ҳар доим қўлмақўл, болалар алмашиб ўқишади, ўзаро фикрлашади, гоҳо мени ҳам мунозарага тортишади.

Мен врачман. Шифокор сифатида бир нарсага қаттиқ ишонаман. Одам боласи қаерда яшайдиган, қанча ёшда бўлишидан қатъи назар, у доимо жисмоний меҳнат билан шуғулланиши керак. Жисмоний нимжон киши ақлий меҳнатда қийналиб қолади. Шунинг учун иложи борича болаларимни қўл меҳнати билан шуғулланишга мажбур этаман. Шу йўл билан уларнинг ҳар томонлама камол топишига эришмоқчи бўламан.

Бу оилавий тарбиянинг бир томони. Иккинчиси шуки, болаларни пулга ўргатмаслик керак. Пулда суяги қотмаган боланигина эмас, катта кишиларни ҳам бузадиган аллақандай сеҳр бор. Боланинг қўлида пул ўйнадимми, тамом — у айнийди, хаёли қоцади. Тўғри, фарзандингизга кундалик харжи, китоб-дафтар олиши учун оз миқдорда пул бериш керак. Лекин зинҳор-базинҳор унга йирик пул тутқазмаслик лозим. Мен «Ма, морожний олиб е!» деб ўғлининг қўлига ўн сўм берадиган бойваччаларни кўрганман. Бола йигирма тийинга морожний олса, қолган пулга папирос олиб чекади ё пиво ичади. Бир кун қарасангиз, шўрлик ота пешонасини чангаллаб ўтиради: «ўғлим туп-па-тузук эди, қачон бузилдикки-а!», деб ҳайрон бўлади. Мен, бу гумроҳ отага «ҳўв ўша ўн сўм берган кунингиз», дегим келади.

Бу ҳам майли. Бу ҳам онда-сонда бўладиган ҳол, дейлик. Лекин кейинги пайтларда бозорлар ўқувчи болалардан бўшамай қолди. Ҳатто «бозор болалари» деган ибора ҳам пайдо бўлибди. Айниқса Тошкентдай шаҳри азимнинг бозорларини ораласангиз, юрагингиз орқасига тортиб кетади. Гул ва кўкат сотаётган, нонсават кўтариб юрган, чайқовчилар қилаётган, сув билан айрон пуллаётган болаларни кўрасиз. Уларнинг олдига борсангиз, эски фирибгардек сиз билан бемалол савдолашади, иложи бўлса отасимас, бобоси тенги кишиларни алдашга уринади, кўз бойловчидай эпчиллик билан пул санайди. «Мактабга бормайсанми!» десангиз, тушдан кейин, дейди. Тушдан кейин сўрасангиз, эрталаб борганман, деб теснари қарайди.

«Бозор болалари» билан ҳеч кимнинг иши йўқми, дерсиз! Иши бор, албатта. Уларга қарши милиция органлари

курашяпти, жамоатчилик шуғулланмоқда, матбуотда тез-тез материаллар бериб турилибди. Кўпгина район ижроия комитетлари қошида ўсмирлар билан ишлайдиган махсус комиссия бор. Булар бари камлик қияпти. Чунки бола тарбияси билан аввало ота-она шуғулланиши керак. Фарзанд — отаники, онаники. Мактабдаги энг ношуд ўқитувчи ҳам, «Эшматов дарсдан кейин бозорга боравер», демайди. Бунақа гапни афсуски, ота-оналар айтишмоқда. Мен ўша ота-оналарнинг баъзиларини танийман. Улар ўзига тўқ, рўзғори бут кишилар. Бироқ кўра-била туриб, суюкли фарзандларини ёлгончиликка, қаллобликка, мешчанликка ўргатишмоқда.

Меҳнат ветерани сифатида менинг конкрет таклифим бор: ўқувчиларнинг чайқовчилик билан шуғулланишига йўл қўймаслик керак. Бунинг учун маъмурий чоралар кўриладики, ота-оналар жавобгар қилинадими ёки бошқа биронта қўшимча тадбирлар ўйлаб топиладими, ишқилиб, биз дилбандларимизни бозор қаъридан тортиб олмасак, бўлмайди. Оқибати ёмон бўлиши мумкин.

Гап пулга тақалиб қолди, яна бир нарсани айтиб ўтмоқчиман. Кейинги пайтда мактабларда турли муносабат билан пул йиғиш одат тусига кириб боряпти. «Дада, мактаб ремонтига пул берасиз экан», «Дада, деразага парда оламиз, пул беринг», «Дада, ўқитувчимизнинг туғилган кунини, пул»... Тўғри одамлар ҳозир бой-бадавлат, фарзандларига таълим бераётган мактаб учун бир-икки сўмни аямайди. Умуман, гап арзимаган пулда эмас, гап унинг ўқувчи психологиясига таъсирида. Айтайлик, ўқувчилардан тузукроқ совға олган муаллим ўзини ноқулай сезади, уларга қаттиқ-қуруқ гапиролмайди, ўқувчи эса бундан фойдаланади, талтайиб кетади, яхши ўқимайди. Унинг устига «бизнинг ўқитувчимиз совғани яхши кўрадилар», деб кўча-кўйда мактаниб юради. Шундай қилиб, муаллимнинг шаънига доғ тушади. Мен ўқитувчилар тамағир, демоқчи эмасман. Педагог арзимаган нарса туфайли ўз обрўсини тўкмаса, дейман.

Ўрни келганда ўқув-тарбия соҳасидаги яна баъзи фикрларимни айтмоқчиман. Биз ёш вақтимизда мактабларда махсус одоб-ахлоқ дарслари ўтилади. Отам менга «Туркий «Гулистон» ёхуд ахлоқ» деган китобни ўқиб бергани ёдимда. Ҳозирги ўқув программаларига ҳам ана шунанга дарсларни киритса бўлмасмикан! Айниқса, бошланғич синфлар учун. Ахир Иттифоқимиздаги айрим республикаларда бундай тажрибалар яхши самара бермоқда-ку! Бизнингча, замон ва бугунги ҳаёт талаблари ҳисобга олиниб тузилган бундай қўлланмалар ўсмирлар тарбиясида муҳим роль ўйнаган бўларди.

Кейинги йилларда «Мактаб фонди» деган гап пайдо бўлди-ю, ўқувчиларни дарслик билан таъминлаш ўта мураккаблашиб кетди. Мактаблар ўқувчиларга китоб етказолмай ҳуноб, ота-она, ўқувчи излаб тополмайди: дарсликлар магазинда сотилмай қўйди, мактабга ўлчаб берилади. Бу системани ҳам ўйлаб кўриш керак, токи китоб йўқлигини баҳона қилиб, ўқувчининг билим олиши сунъий қийинлашмасин.

Мактаблардаги кунини узайтирилган группаларнинг аҳоли аянчли. Бундан ҳатто ўқитувчиларнинг ўзлари ҳам норози. «Продлёнка — катта болаларнинг боғчаси», деган кинояли гап бежиз тарқалмаган. Рост-да, бундай группаларда на ёлчителиб дарс қилинади, на ўқувчи мазали таом ейди, на дам олади. Узайтирилган группа «узайтирилган» кўзбўямачилик бўлмаслиги керак. Уни ё такомиллаштириш ёки бутунлай воз кечиш лозим.

Ҳаммамизнинг ниятимиз битта: болаларимиз чуқур билим олсин, яхши тарбия кўрсин. Бунинг учун мактаб коллективи билан ота-оналар қўли-қўлга бериб ишлаши керак. Чунки қарс икки қўлдан чиқади.

Нажмиддин НУРИДДИНОВ,
врач, Улуғ Ватан уруши ветерани.

ЧАВГОН СУРИБ, ЖАВЛОН УРИНГ

Биринчи СССР чемпионлари — андижонлик хоккейчи қизларга —
чим хоккей ишқибозларининг байрам мактуби.

«Ассалому алайкум, кўхна чавгон ўйинига янги мазмун бахш этиб, спортда янги қўриқ очган андижонлик танти қизлар!

Мана, сатдипок ҳам ўтиб, сарин еллар эсиб, офтоб нури яна ерга етди, майсалар сабза уриб, биз орзиқиб кутган кунлар келди. Ҳадемай сиз яна биз ишқибозлар юрагини ларзага солиб, кўм-кўк майдонга саф тортиб тушасиз-у чимда чавгон суриб, жавлон ура кетасиз... Биз эса яна сизнинг мардона ўйинингиздан, чавгон суриб рақибларни лол қолдириб, дарвоза сари интилишингиздан, тўп узатиб, тўп ўйнатиб, олға ташланишингиздан, чимдаги жасоратингиздан бир олам завқ олиб, яйраб кетамиз. Ҳамма ташвиш-у ғуборларимизни унутиб, сизнинг дардингиз, орзу-интилишларингиз билан яшай кетамиз. Чин дилдан сизга янги ғалабалар тилаймиз. Ўйиндан ўйинга очилиб боришингизни, рақибларни доғда қолдиришингизни, енгилмас деган ном олишингизни, мамлакат чепиони бўлибгина қолмай, жаҳон чемпионатларида доврўғ таратишингизни истаймиз.

Орзуга айб йўқ. Негаки сиз ушалмас деб келинган орзуларни ҳам рўёбга чиқарган қизларсиз! Бундан олти йил муқаддам, бир гуруҳ ўзбек қизлари қадимги шарқ чавгон ўйинини жонлантириб спортда янги қўриқ очадилар, уларнинг шарофати билан СССРда спортнинг ана шу тури кенг ривож топиб оммалашиб кетади, ўзлари СССР чемпионлари бўладилар деса ким ҳам ишонар эди! Сиз ана шундай мисли кўрилмаган ғалабага эришдингиз, аёллар хоккей тарихида чим хоккей пионерлари, унинг бошловчилари бўлиб қолдингиз. Ҳар гал биз шу ҳақда ўйларканмиз, беихтиёр СССР аёллар терма командасининг бош тренери В. Громоковнинг сизлар ҳақингизда айтган сўзларини эслаймиз. «Эндиликда анжидонлик хоккейчи қизларнинг овозаси бутун мамлакатимиз бўйлаб таралмоқда. Уларнинг шарофати билан СССР терма командасига асос солинди», деган эди у.

Сизнинг чимдаги жасоратингиз, аёллар хоккейини дадил бошлаб бериб спортнинг бу турида машъаллик қилишингиз, биринчи СССР чемпионлари номига сазовор бўлишингизнинг ўзи бир дostonдир. Негаки бу ўз-ўзидан бўлган, осонгина қўлга киритилган ғалаба эмас. Унинг

замирида қанча машқлар, қанча-қанча орзу интилишлари, қанча жасоратларга тўлиқ ўйинлар, машаққатли курашлар ётганини биз ишқибозлар яхши биламиз. Сиз жуда қийин, лекин ўзига хос шарафли йўлни босиб ўтдингиз. Аёллар чим хоккейининг ўзига хос тарихини яратдингиз. 1975 йили командангиз энди ташкил топганда мамлакатимизда спортнинг бу тури бўйича сиз билан беллашиш у ёқда турсин, курашга тушадиган бирорта команда йўқ эди.

Биз ишқибозлар чим хоккей тарихига доир жуда кўп нарсаларни — 1975 йил кузида Андижон шаҳар биринчилиги учун ўтказилган очик турнирдаги ғалабангиздан тортиб, сизнинг ўша йили СССР спорт комитетига ёзги хоккейни ривожлантириш ҳақида ёзган мактубингизгача яхши биламиз. СССР спорт комитети сизнинг бу ташаббусингизни маъқуллаб, командага амалий ёрдам кўрсатди, аёллар чим хоккейини мамлакатда кенг оммалаштириш чора-тадбирларини белгиллади. Иттифоқимизнинг турли чеккаларидан ёзги хоккей бўйича янги-янги аёллар командалари тузилгани ҳақида Андижонга хушxabарлар кела бошлади. Улар сизни ўртоқлик учрашувларига таклиф эта бошлади. Шундан кейин «Спартак» кўнгилли спорт жамаияти Россия совети ажойиб ташаббус билан чиқди.

Москвада биринчи Бутуниттифоқ турнирига старт берилиб, сиз СССРда бу янги спорт турининг пионерлари сифатида ана шу мусобақага таклиф этилдингиз. Ҳудди шу мусобақада сизга бахт кулиб боқибгина қолмай, сиз унда бутун маҳоратингизни ишга солиб ўз устунлигингизни кўрсата олдингиз. Бу мусобақада олти имкониятдан беш очко тўплаб, бош совринга сазовор бўлдингиз.

Турнирнинг овозаси мамлакатга таралди. Украина, Россия, Кавказ ва бошқа жойларда ҳам хоккейчи қизлар командалари ташкил этилди. Сизнинг тажрибангизни ўрганиш учун мамлакатнинг турли чеккаларидан спортчилар Андижонга кела бошладилар. Бу ўринда Москва областидаги «Спартак» командаси аъзоси Наталья Красникова-нинг командангиз шаънига қарата айтган гапларини эслаш ўринли.

«Мен БАМ трассасида меҳнат қилаётган эдим. «Юность» радиостанциясининг андижонлик хоккейчи қизлар ҳақидаги ҳикоясини тинглаб, ўйлаб қолдим. Демак, қизлар

ҳам хоккей ўйнаши мумкин! Мен СССР спорт комитети-га мурожаат қилиб, хоккейга қизиқиб қолганимни ёздим. Орадан кўп ўтмай, Москва атрофида ҳам шундай коман-да ташкил қилинганлиги тўғрисида хабар қилишди. Менда ёзги хоккей ўйнашга бўлган иштиёқни алағалатган «Ан-дижанка» командасидан бир умрга миннатдорман», деган эди у.

Юракдан айтилган бундай илиқ гаплар сизларга яхши кайфият, куч-қувват, ғайрат-шижоат бахш этарди. Сиз ўзингизнинг мардонавор ҳаракатларингиз, ҳужумкор ўйин-ларингиз билан рақибларни пол қолдирар, Иттифоқ миқ-ёсидаги барча учрашувларнинг энгилмас ғолиби бўлиб танилар эдингиз.

Кейин сиз Болгария, Чехословакияга сафар қилдингиз. Сизларни уста хоккейчи қизлар сифатида СССР терма командасига таклиф эта бошлашди. Лайло Аҳмерова, Свет-лана Рассолова, Эльвира Орифжонова биринчи бўлиб СССР терма командаси составида Москва, Берлин шаҳар-ларида ўтказилган халқаро турнирларда қатнашдилар.

Биз айниқса, бир воқеа — 1979 йилдаги биринчи мам-лакат чемпионати мусобақаларидаги сизнинг шижоат ва қатъиятингизни, мардона ўйинларингизни ҳали-ҳали қони-қиш билан эслаймиз. Ушанда ўн команда ўзаро саралаш учрашувларини ўтказди. Кучлилар қаторида бизнинг се-вимли «Андижанка» коллективи ҳам финалга чиқди.

Бу олти коллектив бир ҳафта мобайнида ҳал қилувчи учрашувларни ўтказди. Ниҳоят, энг охири учрашув — Москва областининг «Спартак» ҳамда Андижон области-нинг «Андижанка» командалари ўртасидаги шиддатли ўйин дуранг натижа билан тугаб, спорт баҳсида жуда ғалати ҳол вужудга келди. Шуниси қизиқки, иккала команда бир хил очко жамғарган, олтин медаль эгаси аниқланмай қол-ган эди. Кубок ўйинида дуранг бўлмайди, қимдир ғолиб чиқиши керак. Шунга кўра судьялар ҳар бири 10 минут-лик икки марта қўшимча ўйин белгилашди. Шундай қилиб, сиз икки футбол таймидан иборат 90 минутлик ўйин ўт-казишингиз керак бўлиб қолди.

Хоккейчи учун қўшимча бир минут югуриш ҳам осон эмас. Мутахассисларнинг айтишларича, ўйин давомида ҳар бир хоккейчи қиз ўртача ўн километр югурар экан. Бу-нинг устига у бир меъёрга, тўғри йўлдан югурмай, доимо югуриш йўналишини ўзгартириб туриши лозим. Хоккейчи қиз бир лаҳза «вақтинча» бўш қолиши мумкин, шунда ҳам унга тўп узатишлари билан яна югуришга тушади. Бу-нинг устига у бир лаҳза бўлса ҳам бир килограммлик клюшкасидан ажралмаган ҳолда югуриб туришини ҳисоб-га оладиган бўлсак, чим устидаги хоккей — аломат атле-тик ўйин эканлигини тан олмай илож йўқ.

Роса чарчаганингизга қарамай сиз ўшанда 20 минутлик қўшимча ўйин ўтказдингиз. Узингизда куч-қудрат топа олдингиз. Қўшимча ўйин бошидан охиригача шиддат би-лан ўтди. Бу ўйиннинг кадр-қиммати жуда юксак эди. Чунки мамлакат чемпионатининг биринчи олтин медали учун кураш борарди...

Ушанда кўп мухлислар «Спартак» ғалабага эришади, де-ган фикрда эдилар. Чунки улар жуда кўтаринкивазията да ўйнаб «Андижанка» дарвозасига худди бўрондек ёпи-рилишарди. Чим устида хоккейда у ёки бу команданинг устунлигини билдириб турувчи яна бир кўрсаткич бор: бу кичик бурчакдан урилган тўплар миқдори. Уйиннинг биринчи қисмида спартакчи қизлар тўрт марта, андижон-ликлар эса икки марта бурчакдан тўп уришди. Демак, ташаббус Москва области қизлари қўлида эди.

Лекин ўйин қанча оғир, қанча шиддатли кечмасин, сиз

унда бурилиш ясай олдингиз, ташаббусни ўз қўлингизга ола билдингиз. Айниқса ҳужумчи Муҳаббат Ҳайдарова-нинг қатъиятига, иродасига яна бир бор қойил қолдик. Қўргонтепаннинг Султонобод қишлоғидан келган бу жасур қиз «Андижанка» дарвозасини қанча тўплардан қутқариб қолди. У ҳар гал бурчакдан тўп урилганда дарвозадан ўк-дек отилиб чиқиб, ўз гавдаси билан тўпнинг йўлини тўсиб қоларди. Тўпларни эса Бузунова билан Красникова ури-шарди. Уларнинг зарби эркакларнидан қолишмас эди.

Ўйин охирагани сари шиддатли тус олар, Андижон қизлари ҳужумни қайтарибоқ, аҳиллик билан, бир-бири-ни қўллаган ҳолда ўзлари ҳужумга ўтар эдилар. Сизнинг ана шу қатъиятингиз, мардонавор ҳужумларингиз ғалаба-ни таъминлади. Светлана Рассолова урган тўп — ғалаба тўпи, олтин тўп бўлиб қолди. Бу тўп сизнинг тўрт йиллик машаққатли меҳнатингизга гултож ясади, олтин медаль келтирди. Мамлакат чемпионатининг биринчи соврини сиз-га «Андижанка» командасига насиб этди.

Бош тренер Мирон Кимдан торттиб барчангиз ўша чем-пионатнинг қаҳрамонлари бўлиб қолдингиз. Муҳаббат Ҳайдарова ҳам, Светлана Рассолова ҳам, капитанимиз Лайло Аҳмерова ҳам... Командани шон-шуҳратга буркаш-да ўн тўққиз хоккей маликаси — Валентина Заздравниқ, Флюра Исмибаева, Эльвира Орифжонова, дарвозабон Гулнора Мамутова, ҳимоячи Рушена Мустафоева, Неля Горбаткова ва бошқаларнинг хизмати бениҳоя. Хоккейчи қизларнинг ҳаммаси ўйиннинг охиригача виждонан кураш-дилар, ҳамангиз бутун кучни ғалабага бағишладингиз.

Ана шундан кейин сиз Германия Демократик Респу-бликаси, Англия, Франция, Чехословакия хоккейчи қизлари билан яшил майдонда беллашиш шарофига муяссар бўл-дингиз. «Андижанка»нинг олти ўйинчиси аёллар хоккейи бўйича СССР терма командасига аъзо қилиб олинди. Команданинг аксарият ўйинчиларига аёллар хоккейи бў-йича СССР чемпиони, СССР спорт мастери унвонлари берилди.

Сиз қақли равишда бизнинг фахримизга, республика-миз спортининг фахрига айландингиз. Шу босдан ҳам биз — минглаб спорт ишқибозлари сиз сўнги йилларда қўлга киритган барча ғалабаларни юксак қадрлаймиз. Мана шу байрам кунда Сизларни чин дилдан қутлаб, шуҳратингиз бундан ҳам баланд бўлсин, довраўингиз жа-ҳонга таралсин деймиз. Яқин келажакда биз сизнинг оран-гиздан жаҳон чемпионлари чиқишига тилақдошимиз.

Яна бир тилак шуки, сизнинг ибратингиз, «Андижанка» намунаси республикамизда аёллар чим хоккейи янада кенг қулоқ ёзишига, янги-янги чавгончи қизлар коман-далари вужудга келишига бир яхши туртки бўлсин. Қадимий чавгон ўйини гўзаллик, жасурлик баҳсига айланиб қоли-шида республика спорт комитети алоҳида ташаббус ва ғамхўрлик кўрсатса нур устига нур бўлар эди.

Азиз чавгончи қизлар! Биз ишқибозлар сизни янги мавсум ва азиз байрамингиз — 8 Март Халқаро хотин-қизлар куни билан сидқидилдан табрикларканмиз, сизга мустаҳкам сиҳат-саломатлик, мардонаворлик ва янги ға-лабалар тилаб қоламиз.

Спортимизнинг сўнмас юлдузлари бўлиб ҳамиша чақ-наб туринг, майсазорда чавгон суриб, жавлон ураверинг. Сизга чексиз ҳурмат ила бир гуруҳ андижонлик чим хоккей ишқибозлари».

Спорт ишқибозларининг байрам мактубини А. ҚУРОНБОЕВ оққа кўчирди.

ҲУРМАТЛИ ЎРТОҚ РАФИҚАМ

Ён қўшнимнинг „ҳасрати“

Ўттиз ёшимгача умрим қиз танлаш билан ўтди. Бирини ориқ деб унамадим, бирини семиз деб. Битасининг қадди-қомати ёқса, қилиғи ёқмайди, қилиғи ёқса қадди-қомати. Лолаҳон оғзини катта очиб, хохолаб кулади. Ҳилолаҳон писмиқ, индамай одамни қон қилиб юборади. Туйғуноининг лаби юпқа, жаҳли тез бўлса керак. Шарофат эркаклардай катта-катта қадам ташлаб юради — юғуриб етолмайсан.

Бир куни ойим уришиб берди:

— Ҳўв, қизтака! Бирини ўпоқ дейсан, бирини сўпоқ! Кимни оласан ўзинг, осмондаги ойни оласанми?

— Бизга аталгани ҳам тургандир, — дедим эснаб.

Мени бўйдоқлар олаמידан Ҳабибахон қутқариб қолди. У ҳам институтдан кейин ишга шўнғиб кетибди-ю эрга тегишга вақти бўлмабди. Қараса, дугоналари шўрпешана йигитларнинг бахтини битта-битта очиб кетаётганмиш. Ҳабибахон ҳам ке, жамият олдидаги граждонлик бурчимни бажарай, дебди-ю менга тегиб олибди. Шундай қилиб, бизникида ҳам «келин» деган сўз ишлатиладиган бўлиб қолди.

Бурунги замонда «келиннинг оёғидан» деган гап бўларди. Менимча, бу гап эскирди. Энди уни «куёвнинг оёғидан», деб ўзгартириш керак. Нега дейсизми? Мана, қулоқ солинг. Менга тегмасдан олдин Ҳабибахон қайсидир бир лойиҳа институтда шунчаки инженер экан. Ҳовлимиздаги тўйқозонлар совимасдан лип этиб бўлим бошлиғи бўлиб олди. Яна олти ойдан кейин директорнинг биқинига кириб, ёрдамчисман, деб ўтирибди. Уни кетиши бўлса, бир-икки йилда хотин директорнинг ўрнини эгаллашдан ҳам тоймасди-ю, билмай ҳалақит бериб қўйдим. «Ассалому алайкум!» деб ўғлим Ҳикматилло туғилди. Уйда эркаклар сонини юз фоизга қўпайтиргани учун ўғлимнинг шарафига бир ҳафта зиёфат бердим.

Ҳикматилло бир ёшга тўлган куни Ҳабибахон ишшайиб кириб келди. Бола-чақалик бўлдингиз, деб ишхонасидан квартира беришибди. Уч кундан кейин Ҳикматилло икковимизни мебель ташийдиган машинага солди-ю, янги уйига кўчириб кетди.

Ўғлим деворга суюнмай, алтанг-талтанг юрабошлаган кезлар эди. Бир куни хоним оқ балиқдай ўйноқлаб кириб келди. Пальтосини ечиб отиб юборди-ю, тўғри келиб бўйнимга осилди. Ҳикматилло туғилгандан бери ондасонда бўлмаса, хотин мени ўпмай қўйган эди. Нуқул боласини ялаб-юлқайверарди. Бу сафар соғ жойим қолмади, чўлпиллатиб ўпаверди, ўпаверди...

— Ҳўв, бўлди, хотин, саккизинчи мартга узоқ, — дедим фашим келиб. Ҳабибахон икки қўлимдан маҳкам ушлади.

Никоҳ кечасидагидай кўзларимга ажиб бир меҳр билан тикилди.

— Мени... табрикланг, адаси, — деди энтикиб, — институтга бош инженер бўлдим!

Диванга шилқ этиб ўтириб қолдим.

— Мени қўяверинг, ҳеч бўлмаса анави норасидани ўйламайсизми? — деб бурчақда кучаниб ўтирган Ҳикматиллони кўрсатдим. — Алла айтишни энди ўрганувдим, колготкани қандоқ юваман?

— Ташвиш тортманг, — деди хоним, — ўзим телефонда маслаҳат бериб тураман.

Хотин пинжимга кириб, суйкаланди.

— Нима қилай, адаси, минстримиз қўймади. Лойиҳалардан кетма-кет хато чиқяпти. Тажрибангиз бор, бешолти йил ишлаб берасиз, деб туриб олди. Ҳикматиллони яслига берамиз. Ҳа, айтгандай, мен сизга ажойиб бир нарса олиб келдим.

Хоним ирғиб туриб «ажойиб нарса»сини кўрсатди. «Уй бекаларига маслаҳат» деган китоб экан. Эснам қотиб варақладим. Биринчи бетда менга ўхшаган рангпаргина йигит боласига шишадан сут эмизиб турибди. Тагида «Аёлларни эҳтиёт қилинг!», деб ёзиб қўйилибди. Китобни отиб юбордим.

Шундай қилиб, бир йилча бош инженернинг эри бўлиб юрдим. Кейин... даҳшатли воқеа рўй берди. Хотин лоп этдию кўтарилиб кетди. Яна денг, жой қуригандай, келиб-келиб мен ишлайдиган институтга директор бўлиб олибди! Сочимни чангаллаб қолавердим.

Кечқурун Ҳикматиллони ухлатиб қўйиб, хотин билан дўстона, самимий суҳбат ўтказдик. Аризам тайёр эди, тап эткизиб олдига ташладим.

— Мана, ўртоқ директор, қўл қўйсинлар, мен ишдан бўшадим!

Хотин аризамни ўқиб кулди.

— Нима бўлди, Роҳатилла ака!

— Мен сиз билан ишлашни хоҳламайман, тамом!

— Мен ҳам қўл қўёлмайман, — деди хотин керилиб, — биринчидан бунақа нарсаларни идорада гаплашамиз. Иккинчидан, местком билан маслаҳатлашишим керак, бошлиғингиздан сўрашим керак. Сизни яхши инженер дейишади.

— Қўл қўймайсизми?

— Йўқ.

— Унда эртадан бошлаб ишга чиқмайман!

— Ишга чиқмасангиз прогул ёздириб қўяман. Кейин вивогор беришади.

Жон ҳолатда Ҳабибахоннинг қўлларига ёпишдим.

— Менга қара, Ҳабий, — дедим хуноб бўлиб, — мен қандоқ қилиб ўз хотинимни директор опа дейман? Сенга қуллуқ қилиб турсам ярашадими? Оғайниларим билиб қолса нима дейди? Қалай, директорнинг этагидан ушлаб юрибсанми, деб аскияга олишади-ку? Яхшиликча менга жавоб бер, онаси.

— Тилингиз маҳкам бўлса ҳеч ким сезмайди. Менга хушомад қилманг. Ишингизни виждонан бажариб юрсангиз, мен сизга гиринг демаяман. Опа дейишга тилингиз бормаса, Ҳабиба Шомуродовна денг.

Чидамай кулиб юбордим.

— Ҳаб...Ҳабиба-хон Шо-муродов-на! Жуда ғалати эшитилар экан. Уртоқ Шомуродовна, каминангизнинг оғиз бўшлиқлари қуриб кетди, чой ичиш масаласини ижобий ҳал этсак, деган тақлифим бор эди...

Хотин ҳазилимни тўғри тушуниб, ўрнидан турди.

— Ҳозир чой дамлайман. Роҳатилла ака, бир нарсани келишиб олайлик. Идорада бир-биримизни танимаймиз. Сиз ходим, мен директорман. Уйга келганда майли, нима десангиз розиман, хайми?

Директор... узр, хотин чўлп эткизиб ўнг бетимдан ўпдию шипиллаб ошхонага чиқиб кетди.

Эрталаб эшикка оқ «Волга» келди. Ҳабибахон «чиқасизми?» дегандай имо қилди. Мен бош чайқадим. Хотиннинг чўнтагини қоқиштириб кумуш тангаларни олдимю автобусга қараб кетдим.

Одатдагидай ишга ярим соат кечикиб келдим. Директорнинг кабинетида мажлис экан. Секин кириб пойгакка ўтирдим. Ҳабибахон мени кўрди-ю, ўзини кўрмаганга солди.

Нима қилар экан, деб яна уч-тўрт кун атай ишга кечикиб бордим. Ниҳоят, директор қақиртирди. Қийшайиб кирдим. Местком раиси, бухгалтеримиз, яна икки киши ўтирибди.

— Келинг, ўртоқ Асқаров, — деди Ҳабибахон чимирилиб, — ўтиринг.

Қайсарлигим тутиб ўтирмадим, тикка туравердим. Бири олиб, бири қўйиб, тоза насиҳат қилишди. Местком собиқ улфатимиз эди, мени ёқлади. Бухгалтеримиз — бадбашара, бева хотин — табелдан ўчириш керак, деб туриб олди. Хуллас, оғзаки хайфсан билан қутулдим.

Ўрнимдан турувдим, директор танбеҳ берди:

— Уртоқ Асқаров, сал... у ёқ-бу ёғингизга қараб юринг. Қўйлақ дазмолланмаган, костюмнинг тугмаси йўқ. Ҳар қалай, олий маълумотли кишисиз, хайми?

«Нохай», деб чиқиб кетмоқчи бўлдимю тилим қичиди:

— Хотиндан ёлчиганмиз, — дедим масхараомуз кулиб, — совуқ мижозига йўлиққанман шекилли, ишдан келади-ю, таппа ташлаб ухлайди.

Билиб турибман, гапим Ҳабибахонга оғир ботди. Лекин сир бермади.

— Бўпти, сизга рухсат, — деди совуққина, — рафиқангизга ўзим тайинлаб қўяман.

Кечкурун костюмни икки буклаб қараб ўтирдим. Хотин келиши билан башарасига отиб юбордим.

— Манг, ҳурматли ўртоқ рафиқам! Костюмнинг тешигини сифатли тугма билан таъминлаб қўйсинлар!

Ҳабибахон индамади. Ёлғиз ўғлининг тантиқлигига кўникиб кетган онадай хиёл илжайиб қўйди-ю, ичкари кириб кетди. Салдан кейин янги костюм-шим кўтариб чиқди.

— Мана, адаси, атай сизга олиб келдим, — деди яш-наб, — кийинг-чи, ярашармикан?

Бирпас ёлғондан араз қилиб турдим. Хотин ялинди:

— Жо-он Роҳатилла ака, кия қолинг...

Костюм чиройли эди, кўнглим суст кетди. Беихтиёр қўл чўздим.

— Ярашди, қуллуқ бўлсин! — деди Ҳабибахон ёқамни тузатиб. Кейин гина қилди, — ёлғончи! Қачон ишдан кела солиб ухладим? Доим сиздан кейин ётаман-ку?

— Нега бўлмаса ҳамманинг олдида одамни шарманда қиласиз?

— Ҳафа бўлмайсиз, хизматчилик. Сизнинг чақмоқдай бўлиб юришингизни истайман. Ахир сиз менинг азиз кишимсиз, Роҳатилла ака.

Бизнинг хоним ана шунақа. Уйда «Акажон!» деб бўйнимга осилади-ю, идорасига борди — тамом, тўни... тфу,

қўйлагини тескари кийиб олади. Йўлақда беш-олти кашанда чекиб турсак, бошқаларга индамайди, «ҲМ, Асқаров, турибсиз тутатиб?» дея менга учирлиқ қилади. Бошқалар товуқ катагини чизиб келса ҳам мақтайди. Мен икки йил уриниб тўрт юз сигир сиғадиган чорва комплексини тайёрладим. Бошлиғимиз директорга кўрсатса, ҳали хомроқ экан, яна пишитсин, деб қайтариб берибди. Шошмай тур, доно хотин, кечкурун уйга барсан, дедим.

Ҳабибахон алламаҳалда ош сузиб келди. Бир қошиқ олдимю лагани итариб қўйдим.

— Ҳали хомроқ экан, — дедим лойиҳамга ишора қилиб, — бунақа паловни еган одам гастрит бўлиб ўлади-ку!

— Бўпти, чолбобо, — деб кулди хотин, — ҳозир юмшатиб келаман.

Салдан кейин хотин лагани қайта олиб кирди. Биноидек нўхот палов шилпиллаган шавлага айланибди. Қорин оч эди, пок-покиза туширдим.

Кейинги пайтда ҳамхоналарим кун бермай қўйишди. Ҳазил қилишгани-қилишган.

— Роҳатилла, опа сени ёқтирмай қолган, шекилли, энди эзаверади.

— Нима қилувдинг, Асқаров?

— Опа янги ишга келган куни Роҳатилла «хотиндан қози чиқмас», деган экан, шуни эшитгандир-да.

— Менимча, гап бошқа ёқда. Роҳатилла опанинг домида турармиш. Амалдор хотинлар қўшнисин билан бир ерда ишлашни ёмон кўради. Идорада нима гап бўлса, дарров домга тарқалади-да.

Хуллас, тагин уч-тўрт ой шерикларимга эрмак бўлиб юрдим. Ёз келди. Тасодифан хотин Москвага, бир ойлик ўқишга кетадиган бўлиб қолди. Хурсанд бўлдим. Ун кунда ариза ёзиб бўшадимю министрликка ишга ўтиб кетдим.

Мазза бўлиб қолди. Кадрлар бўлими бошлиғи — эркак, бухгалтер — эркак, бошлиғим — эркак. Биров ёнги демайди. Ҳикматилло оғимникида. Гоҳо бориб кўриб келаманю, кўча-кўйда пивохўрлик қилиб юравераман.

Ҳаш-паш дегунча бир ой ҳам ўтди. Бир куни тушликда буфетга кириб кефир ичиб ўтирсак, малла Матниёз гап топиб келди.

— Эшитдингларми, бизга янги замминистр келаётганмиш. Ўзи кийикнинг боласидай кичкина эмишу, юрса ерни беш бал қимирлатармиш.

— Унда Зилзилахон экан-да, — дедим лабимни ялаб.

— Зилзилахон эмас, Ҳабиба Шомуродовна, — деди Матниёз. Мени ҳиқчоқ тутиб қолди:

— Ҳаб...ҳаб... Шом...

— Ҳа, Роҳатилла, нима қилди?

— Анчай... ўша хотиннинг эрига раҳмим келяпти.

— Сенинг хотининг эмас-ку, барибир эмасми...

Пешиндан кейин министрнинг янги ўринбосари келди. Ҳаммани йиғиб таништиришди. Мен, боре, ўз хотиним билан танишаманми, деб кирмадим. Бирор соат ўтди.

Тинчимни йўқотдим. Оёқларим ўз-ўзидан қабулхона томон тортаверди. Ахири чидамадим. Табрик баҳонасида умр йўлдошимни бир кўриб, дийдорига тўяй, дедимю шартта ичкари кирдим. Ҳабибахон тилла кўзойнагини тақиб, хат ўқиб ўтирган экан. Эски мақомчидай аста томоқ қирдим. Министр муовини бошини кўтарди. «Хизмат?» дегандай менга ажабланиб боқди. Кейин... илжайди.

— Янги лавозимлар муборак бўлсин, Ҳабиба Шомуродовна! — деб қўл чўздим. Ҳабибахон қўлимни маҳкам қисди.

— Яхши юрибсизми, адаси?..

Баданим жимирлаб, ғалати бўлиб кетдим. Ахир хотин ҳеч қачон идорада мени «адаси» демаганди-да!

Ҳабибахоннинг иссиққина кафти кафтимда. Мен унинг хиёл жилмайиб турган меҳр тўла кўзларига боқиб унсиз турибман. «Жоним! Бир ойдан бери сизни соғиниб жинни бўлаёздим!» деб бақиргим келади. Шартта кучоқлаб, бағримга босай дедимю, уялдим. «Шошмай тур, кечкурун уйга борарси», — дедим ичимда, шунда «лойлаб туриб битта ўлиб оламан».

Қўшнисининг ҳасратини оққа кўчирувчи: Қувноқ ҚИТМИР.

Тўхташ АШУРОВ

СУЯНГАН ТОҒИМ

ҲАЖВИЯ

Баъзилар умримда шпаргалка ишлатмаганман, деб гердйишади. Менимча, бу — манманлик. Ахир ҳозир катта-катта йиғилишларда ҳам қоғозга қараб гапирашади-ку? Уйлаб қарасанг, бу ҳам шпаргалка-да. Шундай экан, бизга ўхшаган студентларнинг шпаргалка ишлатганига кулмаса ҳам бўлади.

Ҳадеб бир нарса билан шуғулланаверганиндан кейин устаси фаранг бўлиб кетаркансан. Ўзим ҳам шпаргалкани эринмай ёзаман. Унинг янги-янги турларини ўйлаб допаман. Урта мактабни нуқул шпаргалка билан битирганман, десам лоф бўлмайди. Синфдошларим ҳам аста-секин менинг отимни айтмайдиган бўлдилар. Қизлар номимни қисқартириб Шпилка дейишса, йигитлар Шпаргашвили дейишарди.

Бир амаллаб институтга ҳам етиб олдим. Бироқ мактаб билан институт ўртасида ер билан космосча фарқ бор экан. Бу ердаги домларлар узоқда ўтириб, қаеринг қичиётганини билишаркан. Демак, шпаргалка ишлатишнинг янги формасини топиш керак. Бу хайрли ишда тўплаган тажрибаларимни такомиллаштиришим зарур. Имтиҳонларнинг энг қийини иншо. Шундан ўтсам бошқаларини амаллардим. Уйлаб-ўйлаб, охири йўлини топдим. Бутун баданимни, қўл-оёқларимни зоналарга тақсимлаб чиқдим. Ўнг қўлимга демократ-маърифатпарвар шоирлар ҳақидаги, чап қўлимга классик, қорним, кўкрагим ва оёқларимга замонавий шоир, ёзувчилар, уларнинг асарлари ҳақидаги темаларни ёзиб олдим. Ёзганда ҳам антиқа қилиб ёздим. Масалан: Ҳ. О. 9. А. Б. В. Ҳ. дегани Ҳамид, О — Олимжон, 9 — туғилган йили, А — асарлари, Б — бахтлар, В — водийси. Буларни фақат ўзим тушунаман, албатта. Ичимдагини ҳеч ким пайқамайди. Имтиҳон медицина комиссияси эмаски, мени ечинтириб кўрса.

Шундай қилиб десангиз, бир ҳафта деганда ўндан ортиқ иншо темасини баданимга қайчиладим. Ҳамма ёғим ачишиб, қичишса ҳам чидадим. Ювинмадим. Имтиҳон кунини қўлимда бир дона қоғозсиз, шпаргалка-одам бўлиб, гердйиб аудиторияга кириб бордим.

Комиссия конвертларни қайчилаб, доскага иншо темаларини ёзди: қарасам, баданимдагиларнинг ичида унақақаси йўқ. Хайрият-е учинчиси эркин тема экан, борга ўхшади. Лекин уни қаерга ёзувдим-а? Ҳа, бўлди. Эркин тема — ўнг оёғимнинг бетиди. Оёғимни чалиштириб, аста пайпоқни туширдиму, додлаб юборишимга оз қолди. Чунки оёғимда ҳеч вақо йўқ эди! Каллаварам бўлмасам, оёғимнинг терлашини ҳисобга олмайманми?! Барча ёзганларим пайпоққа чиқиб, чаплашиб кетибди.

Ўнг оёғимдагилар шунчалик бўлса, чап оёғимдаги ижобий қаҳрамонларнинг ҳоли не кечди? Улар ҳам учиб кетган бўлса — тамом. Қани, бир қарай-чи, деб энгашиб, пайпоқни ечдим.

— Ҳа, йигитча, иншони оёғингизда ёзмоқчимисиз? Қарасам, теламда домла турибди.

— Дод!— деб елкамни ушладим. Туфлимни кийишга ҳам улгурмадим. Бир нарса чизиллатиб чаққандай бўлди. Ўқитувчи кўйлагимни ечдирмоқчи эди, ёқамни маҳкам ушлаб олдим.

— Йўқ, ечманг! Мумкин эмас, ечманг!

— Бирор нарса чақаётган бўлса керак, ечинг-да, йигит,— деди ўқитувчи ва кўйлакни ечиб олди. Қоқди. Ичига ари кириб олган экан, полга тушди. Ўқитувчи оёғи билан эзгилаб ўлдирди. Келиб-келиб ари менинг ичимга кирганини кўрмайсизми?

Ҳамма менга қаради. Мен ерга қараб ўтирибман. Ўқитувчи, қани, кўйлакни кийиб олинг, деди. Кейин кўзи биллагимдаги ёзувларга тушди. Ҳайратда қотиб қолди.

— Ие, и-е, и-е, булар нима? Ўрнингиздан туринг-чи. Иложим қанча, турдим. Ўқитувчи қорнимдаги ёзувларга қаради. Мени досканинг олдига олиб чиқди. Ҳамма қаҳқаҳ отиб кулиб юборди. Ўзиям иншо ёзаётган абитуриентлар ҳеч қачон бунақа яйраб кулишмаган бўлса керак.

— Ҳаммаёғингиз сирли ёзувга тўлиб кетибди-ку,— деди домла.

— Бу нима дегани?— сўради иккинчи ўқитувчи М. Г. О. Р. 5. ни кўрсатиб. Бўлари бўлди, деб ростини айта қолдим: М — Максим, Г — Горький, О — Она, Р — Роман, 5 — 1905 йилда босилди, дегани.

— Сиз ўзингиз катта тўппам бўлиб кетибсизу, ўқиб нима қиласиз?

— Кутубхона, денг,— ҳазиллашди кимдир. Қаҳ-қаҳа кўтарилди.

— Қани, буёққа қаранг-чи, орқангизга ҳеч нарса ёзмабсизу?

— Инсоф билан ёздик-да,— дедим уялиб.

— Бўпти, омон-эсон уйингизга етиб олинг.

Ноиллож кўйлагимни елкамга ташлаб чиқиб кетдим.

Кетяпману, йўл-йўлакай арини сўкаман. Ҳамма бало аридан бошланди. Шундан бери қаерда ари кўрсам маҳаллама-маҳалла қувиб, ўлдирмасдан қўймайман. Ҳозиргача ўлдирган ариларим сони етти мингдан ошиб кетди.

Кейинги йил яна институтга бораман. Лекин энди ари йўғида, ёзда эмас, кеч кузда бормоқчиман. Нима дедингиз?

ЖАЖЖИ МАЖОЗЛАР

Сайхонликдаги ниҳолчани ногаҳон эсган шамол синдириб кетди.

— Бу ёшларга ҳайронман,— деди унинг ёнидаги Тўн-гак,— нуқул ўз бошларига бало орттириб юришади. Ма-на, мендан ўрнак олишса бўлмайдими, неча замондан бе-ри тинч яшаб келмоқдаман: ўсмайман ҳам, синмайман ҳам...

* * *

Ёшлигидан тарвақайлаб ўсган Шафтоли сал вояга ет-ганидан кейин ўзини кўтара олмайдиган бўлиб қолди. Унга тиргович қўйдилар. Шафтоли бундан яна талтайиб кетиб, тирговичнинг устига ўзини ташлади-олди. Бир куни тирго-вич «қарси» этиб синди-ю, Шафтоли ўзини ерда кўрди. Тирговичга ишонганининг ҳоли — шу!

* * *

— Бор-йўғи бир баҳоргина умр кўраркансан-да, а? Вой бечора-ей,— деди бир куни Тошбақа Капалакка.

— Дашту саҳрода бемақсад, бемаъни юз йил санқи-гандан кўра гўзалликнинг шайдоси бўлиб, бир гулнинг жамолига бир бор тўйиб ўтган афзал,— деб жавоб қил-ди Капалак.

* * *

— Мунчаям муздек бўлмасанг,— дейишди Қорга.
— Илиққина ёмғир эдим, йўлда совуққа дуч келдим,— деди Қор.

* * *

— Мен жуда юксакман,— дерди Тоғ.
— Мен эса бепоёнман,— дерди Денгиз.
Уларни кўтариб турган Она ер фарзандларининг камо-лини кўриб, хурсанд бўларди-ю, аммо индамасди.

* * *

— Тақдир экан, жуда баланд чўққилардан қуладим, тошларга тушиб парча-парча бўлдим, лекин ўз йўлимдан қайтмадим, яна шу йўлдан боравераман!
— Оқ йўл сенга, Шаршара!

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ.

ДУСТЛИК МУТОИБАСИ

Гулчеҳра ЖУРАЕВА:
(шоира)

Юраман — ҳамиша қувноқ ва бардам,
Уйимда юмушлаб, ишимда ишлаб,
«Бир қўлимда қалам, бир қўлимда болам», —
«Ёшлик» журналини тишимда тишлаб.

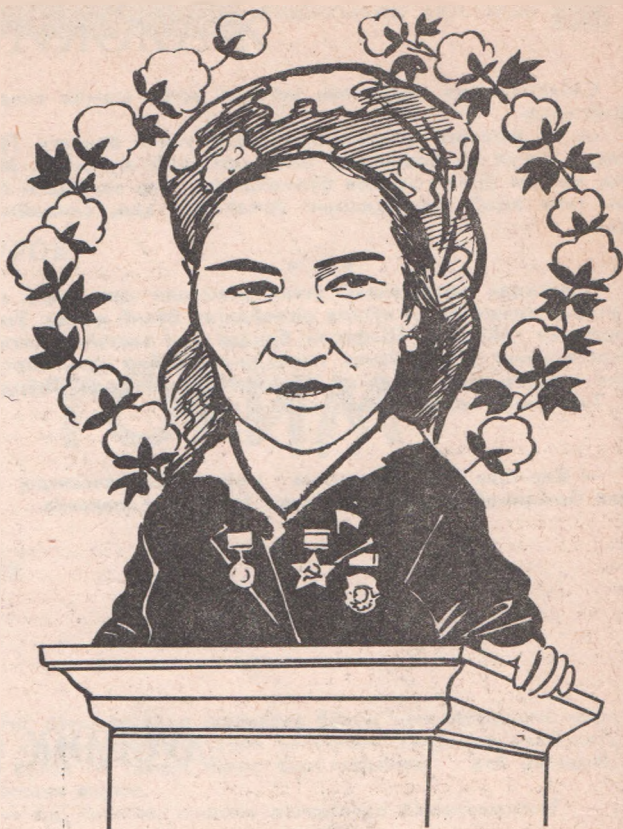
Муножот ЙУЛЧИЕВА:
(хонанда)

Қўшиғим «Муножот», ўзим Муножот,
«Ушшоқ» айтиб ушшоқ қалбига етдим.
«Гулистон»да расмим чиқди-ю, ҳайҳот,
Эшвойлар хатига кўмилиб кетдим.

Шоира ХОЛМУХАМЕДОВА:
(«Малика» фирмасининг тикувчиси)

Мен ўз ҳунаримнинг шоирасиман,
Ижод деса арзир бу иш отини.
Сеҳрли бармоғим теккан матолар
Малика қилади аёл зотини.

Саодат МУЙДИНОВА:
(Андижонлик пахтакор, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, КПСС XXVI съезди делегати)

Бахт юлдузи бўлди умримга ҳамроҳ.
Олтин Юлдуз ҳам ул толега зийнат.
Москва, Съездлар саройи аро
Мени кўрган айтди:
бу чин Саодат!

Ёзиб олғувчи: Воҳид МИРЗО

ИККИ ОҒИЗ ЛУТФ

* * *

Уй эгаси қадаҳ кўтариб, меҳмонга ўғирилди:
— Шу қадаҳни йўлингиз бехатар бўлиши учун оламиз!
Меҳмон ҳайрон бўлиб, мезбоннинг қулоғига шивирлади:
— Қайфингиз ошиб қолибди, биродар, мен эндигина келдим-ку. Ҳали беш-ўн кун сизникида турмоқчиман.

* * *

— Қўшнижон, илтимос, товуқларим ҳовлингизга ўтса, юз-хотир қилмай, ҳайдаб юбораверинг.
— Майли-ю, лекин бизнинг болалар ҳам тухумни яхши кўришади...

— Менга қаранг, Холбоев, сиз нега ишга вақтида келмайсиз?
— Кечирасиз, бу ердан бўшаганимга бир йил бўлди. Мен сизни тўйга айтгани келган эдим.
— Э, тўйлар муборак бўлсин!

* * *

Одатдагидек етти хуфтонда уйга келган эр хотинидан «ўради:
— Онаси, мабодо бугун ишхонамга телефон қилмадингми?
— Телефон қилгандим, «Хотиним касал, хабар олай», деб тушдан кейин уйга кетганингизни айтишди.

Сандмурод САЙДУЛЛАЕВ

АВТОРЛАРИМИЗ

Шаҳодат ИСАХОНОВА

В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тугатган. «Кечиккан бахт», «Уч» номли китоблари нашр этилган. «Саодат» журналича ишлайди. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси.

Умарали НОРМАТОВ

1931 йилда Фарғона область Киров районида туғилган. Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби. ТошДУ профессори. «Насримиз уфқлари», «Жанр имкониятлари», «Талант тарбияси», «Ижоднинг қўш қаноти» сингари китоблари чоп этилган.

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА

Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати. Шоира яқинда «Пахта ҳиди» деган ўн иккинчи китобини шеърият мухлисларига тақдим этди. У Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзида поэзия кенгашининг масъул секретари бўлиб ишлайди.

Қодиржон СОБИРОВ

Андижонлик журналист. «Правда», «Известия», «Труд» газеталарида унинг мақола ва лавҳалари босилган. Қ. Собиров ҳикоя ва очерклари билан республика матбуотида ҳам актив қатнашади. Қодиржон ҳозир «Андижанская правда» газетасининг сайёр мухбири вазифасида ишлайди.

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ

1938 йилда Қорақалпоғистон АССР Амударё районида туғилган. «Эҳтирос тўлқинлари», «Кашфиётлар йўлида», «Ёшлик илҳомлари», «Сўз курашга чорлайди» сингари адабий-танқидий китоблар муаллифи. Филология фанлари доктори. ТошДУ профессори.

Шукур ҚУРБОНОВ

1951 йили Жамбул шаҳрида туғилган. ТошДУнинг филология факультетини битириб, 1973 йилдан

бери «Шарқ юлдузи» журналича редакциясида хизмат қилмоқда. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси. Шоирнинг «Оққушлар кўли», (1978) ва «Соғинч дарвозаси» (1980) деган шеърий китоблари нашр этилган.

Анорбой ҚУРОНБОЕВ

1934 йилда Андижонда туғилган. 1956 йили Тошкент Давлат университетини тамомлаган. «Умр ҳайкали», «Денгиз чайқалади», «Жўра полвон», «Сув достони» каби китоблари нашр этилган. А. Қуронбоев СССР Журналистлар союзи аъзоси, «Совет Ўзбекистони» газетасининг Андижон область мухбири.

Ўткир ҲОШИМОВ

«Баҳор қайтмайди», «Қалбинга қулоқ сол», «Инсон садоқати», «Нур борки, соя бор» сингари асарлар муаллифи. Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофотининг лауреати.

РАССОМЛАР КОНКУРСИ

«Ёшлик» журналича редколлегияси республиканинги талантли ёш рассомларини журнал атрофига жипслаштириш, уларнинг ижодини тарғиб қилишни яхшилаш ва истеъдодли рассомларни журнални безаш ишларига жалб қилиш мақсадида яқинда улар билан редакцияда ижодий суҳбат ўтказди. Учрашув қатнашчилари «Ёшлик» журналича безаш, муқовалаш борасидаги изланишларни кучайтириш юзасидан қимматли фикр-мулоҳазалар билдирдилар.

Республика рассомларининг энг яхши ишларини кенг ёритиб бориш ҳақида гаплашиб олинди. Шу билан бирга «Ёшлик» журналича эмблемаси — тамғасини ишлаб чиқиш учун конкурс эълон қилишга келишилди. Конкурсда республиканинги барча мўйқалам усталари ҳамда ҳаваскор рассомлари иштирок этишлари мумкин. Энг яхши эмблема журнал учун қабул қилинади ва муносиб тақдирланади.

Конкурсга тақдим этиладиган ишларни қўйидаги адрес бўйича — Тошкент, ГСП, Ленин проспекти, 41-уй, «Ёшлик» журналича редакциясига юборишингизни сўраймиз.

МУНДАРИЖА

НАСР

У. ҲОШИМОВ. Дунёнинг ишлари. Асарнинг янги боблари	3
Т. МАЛИК. Бир кўча, бир кеча. Қисса	23
Ш. ИСАХОНОВА. Катта «А», кичкина «а». Ҳикоя	41
Н. АМИНОВ. Суварак. Ҳажвий қисса. Давоми	46

НАЗМ

Г. НУРУЛЛАЕВА. Шеърлар	19
А. ОБИДЖОН. Шеърлар	22
Ш. ҚУРБОНОВ. Шеърлар	45

КАМАЛАК

Р. ИНОҒОМОВ. Дўстлик китобидан саҳифалар	38
Б. ОЛЕЙНИК. Шеър	39
Ю. СЕРДЮК. Шеър	40
И. ДРАЧ. Шеър	40

ЁШЛАР ИЖОДИДАН

Ш. САРИЕВ. Шеърлар	44
У. ҲУСАИНОВ. Шеър	44

ПУБЛИЦИСТИКА

Қ. СОБИРОВ. Ҳар кимнинг ўз юлдузи бор	59
«ЁШЛИК»НИНГ МУНОЗАРА КЛУБИ	
Н. ХУДОЙБЕРГАНОВ. Энг муҳими — кашф	62
У. НОРМАТОВ. Инсонийлик қиссаси	64

САНЪАТ

О. АПУХТИН. Бўёқларда акс этган нафос	67
«ЁШЛИК» БАҲСИ	
М. САМАТОВА. Мураббийнинг иккинчи уюли	69
Н. НУРИДДИНОВ. Қарс икки қўлдан	70

СПОРТ

А. ҚУРОНБОЕВ. Чавгон суриб, жавлон уряги	72
«ЁШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ»	
Қ. ҚИТМИР. Ҳурматли ўртоқ рафиқам	74
Т. АШУРОВ. Суянган тоғим. Ҳажвия	76
М. ХУДОЙҚУЛОВ. Жажжи мажозлар	77
В. МИРЗО. Дўстлик мутоибаси	77
С. САЙДУЛЛАЕВ. Икки оғиз лутф	78

МУҚОВАДА:

Биринчи бет: Н. Султонов. Студент қиз портрети.

Иккинчи бет: СССР Давлат ва халқаро Нилуфар муқофотлари лауреати, Ўзбекистон ССР халқ шoirаси Зулфия ҳамда рус совет шоираси Римма Казаковани хиндистонлик ва фаластинлик ёш ёзувчилар даврасида.

Б. МИЗРОХИН фотоси

Учинчи бет: Г. Ҳошимова. Оналик.

Тўртинчи бет: М. Шувалова. Дилбар портрети.

© Ёшлик, 1982

«Ёш гвардия» нашриёти.

На узбекском языке

Ёшлик («Молодость») № 3.

Орган Союза писателей Узбекской ССР

Рассом Э. РҶЗИБОВЕВ. Техник редактор В. УРУСО-

ВА. Корректорлар: М. НАБИЕВА, Р. БОТИРОВА.

Редакция ҳажми 12 босма тобоқдан ортиқ романлар ва 8 босма листдан ортиқ қиссалар қўлёзмаларини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган материаллар авторларга қайтарилмайди.

Журналдан олинган материалга «Ёшлик»дан олинди» деб кўрсатилиши шарт.

Теришга берилди 9.02.82. Босишга рухсат этилди. 24.03.82. Р—07138. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Оффсет босма. Қоғоз ҳажми 5 лист. Шартли босма листи — 8,4. Нашриёт ҳисоб листи — 11,5. Тиражи 40.000 нуска. Вуюртма № 2705. Баҳоси 50 т. Бизнинг адрес:

700000. Тошкент-П, Ленин кўчаси, 41.

«Ёшлик» журнали редакцияси.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. Тошкент — 700029. «Правда Востока» кўчаси, 26-уй.